

BABERTİ

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

BABERTI

BAYBURT UNIVERSITY
FACULTY OF THEOLOGY

baberti

sayı / issue: 18 • aralık / december 2023

Bayburt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi

baberti

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

sayı / issue: 18 • aralık / december 2023

Kapsam

Scope

Dinî Araştırmalar (Sosyal ve Beşerî Bilimler / Din), İslâm Araştırmaları, Sosyal Bilimler

Religious Studies (Social and Humanities / Religion), Islamic Studies, Social Sciences

Yayın Aralığı

Publishing Period

Yılda 2 Sayı (30 Haziran - 31 Aralık)

Biannually (30 June - 31 December)

Yayın Tarihi

Publishing Date

31 Aralık 2023

December 31, 2023

Yayın Dili

Publication Language

Türkçe, Arapça, İngilizce

Turkish, Arabic, English

Yayın Türü

Publication Type

Ulusal Hakemli Bilimsel Dergi

National Peer-reviewed Academic Journal

Kapak

Cover

Nefise Selma PALA

İç Düzen

Interior Desing

Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN - Ahmet DEMİRCİ

Yönetim Yeri ve Adresi

Executive Office

Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 69000, Bayburt, Türkiye

Bayburt University, Faculty of Theology, 69000, Bayburt, Turkey

İletişim

Contact

Tel: +90 458 211 11 53, +90 458 211 11 92 - 93

Faks: +90 458 211 11 95

e-Posta: ilafdergi@bayburt.edu.tr

Sahibi <i>Owner</i>	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına Rektör Prof. Dr. Mutlu TÜRKMEN (Rector) mutlutaritmen@bayburt.edu.tr
Yazı İşeri Müdürü <i>Director of the Editorial Office</i>	Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi ayilmaz@bayburt.edu.tr
Baş Editör <i>Chief Editor</i>	Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi aozkan@bayburt.edu.tr
Editör <i>Editor</i>	Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi aokuyan@bayburt.edu.tr
Editör Yardımcıları <i>Editorial Assistants</i>	Arş. Gör. Elif OĞUZ Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi elifoguz@bayburt.edu.tr Arş. Gör. Nefise Selma PALA Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi nsemapala@bayburt.edu.tr
Yayın Kurulu <i>Editorial Board</i>	Prof. Dr. Abdulaziz ARB / Taif Üniversitesi Suudi Arabistan Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ / Bayburt Üniversitesi Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN / Kocaeli Üniversitesi Prof. Dr. Adil YÜKSEL / Necmettin Erbakan Üniversitesi Prof. Dr. Davut YAYLALI / Bayburt Üniversitesi Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN / Atatürk Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet DAĞ / Atatürk Üniversitesi Prof. Dr. Mustafa ET-TOUBI / İbn Zohr Üniversitesi Fas Prof. Dr. Tevhit AYENGİN / Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN / Bayburt Üniversitesi Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN / Bayburt Üniversitesi Doç. Dr. Fatih KAYA / Bayburt Üniversitesi Doç. Dr. Mehmet SEVER / Bayburt Üniversitesi Doç. Dr. Yusuf ŞEN / Bayburt Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Abdulaziz ŞEYBAN / Kasım Ün. Suudi Arabistan
Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU / Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat AYDIN / Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK / Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU / Emekli Öğr. Üyesi
Prof. Dr. Nimetullah AKIN / Çanakkale Onsekiz Mart Ün.
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN / Ankara Sosyal Bilimler Ün.

Alan Editörleri
Field Editor

Prof. Dr. Ali İhsan PALA / Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Abdussamet VARLI / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Behram HASANOV / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih KAYA / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SEVER / Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf TOPYAY / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma TOSUN KÖSE / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi TÜRKOĞLU / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÜNALAN / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Akif TİYEK / Bayburt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ / Erzincan Binali Y. Ün.
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin KIZILAY / B. 17 Eylül Ün.
Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa BAKIR DAYI / Bayburt Üniversitesi
Arş. Gör. Kübra İMAMOĞLUGİL / Ankara Üniversitesi
Dr. Rifai ERTEN / Milli Eğitim

İlk Okuma Editörü
Copyeditor

Arş. Gör. Fatma Semiha AYDEMİR
Arş. Gör. Halime DORACAN

Arapça Dil Editörü
Editor of Arabic

Dr. Öğr. Üyesi Lütfi ÖZBEY
Arş. Gör. Sultan DURMUŞ

İngilizce Dil Editörü
Editor of English

Arş. Gör. Nefise Selma PALA

Son Okuma Editörü
Proofreader

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Akif TİYEK
Arş. Gör. Elif OĞUZ
Arş. Gör. Nefise Selma PALA

Kitap Değerlendirme Ed.
Book Review Editor

Arş. Gör. Elif OĞUZ

Mizanpaj Editörü
Layout Editor

Ahmet DEMİRCİ

Dizinleme
Indexing

İÇİNDEKİLER / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / Articles

HZ. PEYGAMBER'İN HUTBELERİNDE TARİHSEL BAĞLAM: MEKKE'DE İLK HİTAP

Historical Context in the Prophet's Khutbas: The First Khutba in Mecca

Saliha ÖZDEĞİRMENÇİ

1-25

MESLEKİ EĞİTİM MERKEZLERİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN DİNİ İNANÇ, TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ: KONYA ÖRNEĞİ

Examining the Religious Beliefs, Attitudes and Behaviors of Students in Vocational Training Centers: The Example of Konya

Şaban YAVUZ

26-57

KAMER SÛRESİNDE TEKRAR EDEN ÂYETLERİN BAĞLAM İLİŞKİSİ

Context Relation of Repetitive Verses in Surah Al-Qamar

Şafak ÇATAL

58-75

ERZURUM ULEMASINDA KIRAAT EĞİTİMİNİN YERİ: MUHAMMED HALİS EMEK ÖRNEĞİ

The Place of Qiraat Education in Erzurum Ulema: Muhammad Halis Emek Example

Yusuf ÇINAR

76-95

İNCELEMELER / Reviews

FÎ 'İLMİ'L-LUGATİ'L-'ÂMM

'Abdussabûr ŞÂHİN Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, 288 Sayfa

Yusuf AKYÜZ

96-106

YAYIN VE YAZIM İLKELERİ

Publishing and Writing Principles

107-112

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 18 / 2023 - Aralık

Hz. Peygamber'in Hutbelerinde Tarihsel Bağlam: Mekke'de İlk Hitap

Historical Context in the Prophet's Khutbas: The First Khutba in Mecca

Saliha ÖZDEĞİRMENCI

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Kadıköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü.

İstanbul / Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Kadıköy District Directorate of National Education.

İstanbul / Türkiye

sozdegirmenci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4728-2805

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 8 Ekim / 8 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Aralık / 23 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Saliha Özdeğirmenci, "Hz. Peygamber'in Hutbelerinde Tarihsel Bağlam: Mekke'de İlk Hitap" *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 1-25.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1372852

Öz

Günümüzde hutbe, cuma namazlarının bir rüknü olarak bilinirken tarih boyunca farklı kullanım alanlarına sahip önemli bir iletişim aracı olmuştur. Câhiliye Dönemi Arap toplumunda hutbe, kabile reisleri ve hatipler tarafından kullanılan bir konuşma biçimiydi. Bu konuşmalar, kabile övgüsü, kabileler arası ilişkilerin yönetimi, savaş ve barış dönemlerinde toplumu etkilemek için yapılıyordu. Ancak İslâm'ın doğuşuyla hutbe, dinî bir kimlik kazandı ve yeni bir rol üstlendi. Hicret, Müslümanların Mekke'deki baskılardan kurtularak Medine'ye yerleşmelerinin ve dinî yaşamda özgürlük kazanmalarının önemli bir aşamasıydı. Bu dönemde hutbe, hem dinî bir ibadet olarak kabul edildi hem de toplumun yeniden yapılanma sürecinde önemli bir araç hâline geldi. Hz. Peygamber döneminde hutbeler, Müslümanlara inançlarını anlatma, toplumsal değerleri güçlendirme ve inananların bir arada tutulmasına katkı sağladı. Ayrıca, Hz. Peygamber hutbelerle toplumsal sorunların çözümünde rehberlik etti ve Müslüman toplumunda dayanışma ve birlik duygusunu pekiştirdi. Bu çalışma, Hz. Peygamber'in hutbelerini tarihsel bağlamla birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber'in ilk hutbesi örneği üzerinde karşılaştırmalı rivayet incelemesi ve metin analizi yapılırken hutbe metinlerinde dönemin olaylarına dair izleri araştırıldı. Tarihi verilerle hutbe metinleri arasındaki çelişkili noktaların tespit ve tahliliyle hem Hz. Peygamber'in hutbede yer alan sözlerinin hem de dönemin sosyo-kültürel yapısının daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Muhammed, Hitabet, Hutbe, Mekke.

Abstract

While today, the khutba is known as a pillar of Friday prayers, throughout the history, it has been an essential communication tool within different usage areas. In the period of Jāhiliyya in Arab society, the sermon was a form of speech used by tribal chiefs and orators. These speeches were being made to praise the tribe, manage inter-tribal relations, and influence society during war and peace. However, with the birth of Islam, the sermon acquired a religious identity and assumed a new role. The Hijrah was an essential phase of Muslims' getting rid of the oppression in Mecca, settling in Medina, and gaining freedom in religious life. In this period, the sermon was accepted as a religious worship and became an essential tool in social restructuring. During the Prophet's time, sermons helped Muslims to explain their beliefs, strengthen social values and keep the Muslim community together. In addition, the Prophet guided the solution of social problems and reinforced the sense of solidarity and unity in the Muslim community. This study aims to analyze the Prophet's sermons in their historical context. While comparative narrative analysis and textual analysis were conducted on the example of the Prophet's first sermon, traces of the period's events were investigated in the sermon texts. By identifying and analyzing the contradictory points between historical data and sermon texts, it is aimed to better understand both the Prophet's words in the sermon and the socio-cultural structure of the period.

Keywords: Islamic History, Prophet Muhammad, Sermon, Khutba, Mecca.

Giriş¹

Resûlullah'ın sözleri; ashâbı, sonraki Müslümanlar ve Müslüman olmayan insanlar için İslâm dininin başlangıcından bugüne değin önemli olmuştur. Yirmi üç yıl süren peygamberlik dönemi boyunca insanlara toplu ve münferit olarak hitap eden Resûlullah'ın sözlerinin ve hareketlerinin dinin bir parçası olarak kabul edilmesi bu önemi artırmıştır. İslâm dininin açık olarak tebliğ edilmeye başlandığı zamanla birlikte Resûlullah, insanlara toplu hitaplarda bulunmuştur. Peygamberlik sürecinde tebliğ ve irşad yöntemi olarak kullanılan hutbeler, Resûlullah'ın ashâbı ile kurduğu bağda ve toplumsal ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Resûlullah'ın cuma günleri, bayram günleri, savaşlarda, topluma duyurulması gereken konular ve yaşanan sıkıntılarda hutbe irat ettiği göz önünde bulundurulduğunda yirmi yıllık bir dönem söz konusu olmaktadır. Özellikle Medine döneminde düzenli olarak hutbe irat edildiğini dikkate aldığımızda, günlük hayatla ilişkili birçok meselenin hutbe metinlerine yansıma ihtimali bulunmaktadır. Bu hutbelerin olaylarla ilişkilendirilerek ele alınması sadece Resûlullah'ın sözlerinin değil toplumsal olayların da daha detaylı tespitine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, Resûlullah'ın hutbelerinin toplumsal ve tarihsel bağlam içindeki rolünü anlamayı amaçlamaktadır. Resûlullah'ın hutbeleri, İslâm'ın doğuşundan itibaren İslâm toplumunun temel bir bileşeni olmuştur. İçerikleri ve bağlamları bakımından bu hutbeler, dinî inançların ifadesinden toplumsal olayların yönlendirilmesine kadar çeşitli işlevlere sahiptir. Çalışmanın ana hedefi, Resûlullah'ın hutbelerinin metinlerini toplamak, analiz etmek ve bu metinleri dönemin tarihsel olaylarıyla ilişkilendirmektir. Resûlullah'ın yirmi üç yıllık peygamberlik hayatında tebliğ süreci boyunca insanlara yaptığı genel hitapların tespit edilmesi, aynı zamanda toplumda nasıl bir değişim ve dönüşüm olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hutbelerin tarihi bağlamdan kopuk olarak değerlendirilmesi, bizim bu metinlerdeki ifadeleri yanlış veya eksik anlamamıza neden olabileceği gibi belki de kastedilen mananın dışında bir anlam çıkarmamızla neticelenecektir. Sözlü hitabın yazılı metinden en önemli farklarından biri olan bağlama göre kullanılması Resûlullah'ın sözlerini değerlendirirken gözden kaçırılmaması gereken en önemli hususlardan biridir. Yazılı bir metinde yazar metnin bağlamını ve okuyucuya sunacağı bilgiyi, bu bilginin sınırlarını kendisi belirlediği ve metnini buna göre şekillendirerek okuyucusunu kendisi seçtiği hâlde sözlü iletimi kullanan hatip, çoğu zaman karşısındaki insan grubunun

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Adnan Demircan danışmanlığında tamamlanan "Hz. Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

ihtiyaçlarını ve seviyesini göz önünde bulundurarak konuşmak zorundadır. Bu da hitap eden kişinin değil, hitap edilen toplumun belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu durumda da bağlamdan uzaklaşan bir sözün yanlış anlaşılma ya da daha hafifi olarak anlaşılama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle birden çok insana hitap söz konusu olduğunda söylenen sözün bağlayıcılığının artmasıyla birlikte sözün yanlış anlaşılması belki de söylenirken hiç hedeflenmeyen bir sonuca ulaşılmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle Resûlullah'ın genel hitaplarının doğru anlaşılabilmesi aynı zamanda zaman, mekân ve bağlam olarak da doğru tespit yapılabilmesine bağlıdır. Tabii ki Resûlullah'ın konuşmaları sadece o zaman karşısında olan inananlara binaen söylenmiş sözler değildir ve bu şekilde sınırlandırılmaz. Nitekim Veda Hutbesi'nde, "Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur." sözleri de bunun en açık delilidir.² Fakat yaptığımız çalışmada gördüğümüz kadarıyla Hz. Peygamber, fazla konuşarak muhataplarını sıkmayan, gereksiz sözlerden ve uzatmalardan kaçınan, belîğ ve açık ifadeler kullanan bir hatipti. Böyle olmasına rağmen bize birçok bölünmeden ve eklemekten geçerek ulaşan hutbe metinlerinde nasıl anlayacağımızı bilemediğimiz, kendi içinde bir bütünlüğü olmayan, tarihsel tutarsızlıklar içeren birçok nokta bulunmaktadır. Bu nedenle hitaplardaki esbâbu vurûdî'l-hadisın tespiti ile hem bağlam ortaya çıkarılmaya çalışılmış hem de bağlama uymayan sözlerin tespiti amaçlanmıştır. Bu çalışmanın nihai amacı mümkün olduğu ölçüde Resûlullah'ın genel hitapları ile tarihsel olaylar arasında bağlantının bulunup bulunmadığını tespite çalışmak ve bunu örneklendirmektir.

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları açıklanmaktadır. Birinci bölümde hutbe kavramının tarihsel olarak değişimi, ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in ilk hitabının tahlil ve değerlendirilmesi yapıldı. Araştırma yöntemi olarak metin analizi kullanıldı. İncelenen hutbelerin içeriğindeki ifadeler üzerinden tarama yapılarak rivayetler arasındaki farklılıklar tespit edildi. Hutbelerin irat edildiği zamanların tarihsel bağlamı, çalışmanın gereklilikleri doğrultusunda ele alındı. Tarih kaynaklarında yer alan farklı tarihlemelerin göz ardı edilmeden genel kabule uygun tarihlemeler kullanıldı.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, 1968), 2/183.

Çalışmada *Kütüb-i Sitte* ve ilk dönem Tarih kaynaklarının kullanılmasıyla birlikte Çağdaş araştırmacılardan Corcî Zeydân'ın (1861-1914) *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye* isimli eseriyle Hafâcî'nin (1915-2006) *el-Hayâtü'l-edebiyye fi'l-âsri'l-Câhilî ve el-Hayâtü'l-edebiyye fi âsri sadri'l-İslâm* isimli eserlerinden hitabetin gelişim, değişim süreçlerini tespit etmek amacıyla faydalandık. Nesim Sönmez'in *Karşılaştırmalı Hitabet -Cahiliye Dönemi ile İslâmın İlk Dönemi-* isimli çalışması da hitabetin tarihsel süreci hakkında faydalandığımız kaynaklardandı. Aynı zamanda *Hz. Peygamber'in Hutbe ve Hitabeleri* adlı doktora tezimizden de istifade ettik.

1. Hutbe Kavramı

Hutbe kelimesi, Arapça kökenli olan "hatâbe" kelimesinden türetilmiştir ve genel olarak karşıdaki kişiye güzel ve beliğ bir şekilde söz söyleme sanatını ifade eder. "Hatîb" güzel söz söyleyen kişiye verilen bir addır ve bu kişi genellikle toplum içinde önemli bir rol oynar. Hutbe ise hatîb kelimesinin mastarıdır ve minber üzerinde yapılan konuşmaları ifade eder.³

1.1. Câhiliye Dönemi Arap Toplumunda Hutbe

Hutbeler ve genel olarak hitabet Arap toplumunda Câhiliye Dönemi'nde de kullanılan bir iletişim aracıydı. Câhiliye Dönemi Arapları, hitabetin önemli bir yere sahip olduğu zamanda yaşıyorlardı. Bu dönemde, Araplar arasında okuryazarlık düzeyi düşük olsa da fesahat ve belâgat gibi hitabet sanatına uygun yetenekler gelişmişti. Hitabet; savaşa teşvik etmek, kabileleri anlaşmaya çağırarak, toplumsal anlaşmazlıkları çözmek, ölen kişiyi taziyelerde övmek ve liderlerden taleplerde bulunmak gibi farklı alanlarda kullanılarak toplumda her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte Câhiliye Dönemi'ndeki hitabet, daha çok bireysel ve kabile çıkarlarını öne çıkarmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda kişilerin asaletlerini ve kabileden gelen şanlarını övmek amacıyla da sıkça kullanılan bir iletişim biçimiydi.

1.2. İslâm'ın Doğuşuyla Hutbenin Dönüşümü

İslâm'ın doğuşuyla birlikte hitabetin kullanım alanı ve içeriğinin önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. İslâm döneminde hitabet, dinî öğretileri yansıtmak, toplumu bir araya getirmek ve insanları doğru yola yönlendirmek için bir araç olarak kullanılırken İslâm'ın ilk yıllarında daha çok bireysel düzeyde kalmış; ancak daha sonra insanlara vaaz vermek ve irşad etmek için kullanılmıştır. Özellikle cuma ve bayram namazları gibi dinî ibadetlerin bir parçası olarak okunan hutbeler, İslâm'ın öğretilerini

³ Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998), 18/425-428.

vurgulamak ve toplumu bilinçlendirmek için kullanılan bir araç işlevi görmüştür. Bu dönemde hutbeler, dinin öğretileri, ahlaki değerler ve toplumsal sorumluluklar gibi dinî konuları vurgulanması suretiyle dinî bir amaç doğrultusunda kullanılan etkili bir iletişim aracı hâline gelmiştir.

1.3. Hutbenin İslâm Toplumundaki Yeni Rolü

Hutbe, İslâm toplumunda önemli bir rol oynamış ve bu rolü zaman içinde değiştirmiştir. İslâm toplumunda hutbeler, dinî öğretilerin yayılması, toplumsal bilincin oluşturulması ve insanların doğru yola yönlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Cuma ve bayram namazları gibi dinî ibadetlerin bir parçası olarak verilen hutbeler, toplumun bir araya gelmesini ve İslâm'ın temel prensiplerinin anlatılmasını sağlamıştır. Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemi, Arap hitabetinin altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde, hutbeleri irat eden büyük hatipler, İslâm'ın öğretilerini etkili bir şekilde iletmek için hitabeti kullanmışlardır. Zamanla siyasi nedenlerle de sıkça kullanılan hutbelerin İslâm tarihinde her zaman önemli bir yeri olmuştur. Günümüzde hutbeler hâlâ İslâm toplumunda önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. İslâm toplumları, cuma ve bayram namazlarında hutbelerle toplumu bilgilendirmeye ve dinî değerleri vurgulamaya devam etmektedirler. Hutbeler, İslâm'ın temel prensiplerini hatırlatmak ve toplumun bir araya gelmesini sağlamak için hâlâ etkili bir iletişim aracıdır.

1.4. Hz. Peygamber'in Hitabeti

Resûlullah, bi'setin başlangıcından beri hitabeti bir tebliğ metodu olarak kullanmıştır. Hutbenin, ibadetlerin bir parçası olması ise Medine Dönemi'ndedir. Resûlullah, Medine'ye geldikten hemen sonra cuma namazı kıldırıp hutbe irat etmiştir.⁴ Resûlullah, kasten üç cuma namazını terk eden kişinin kalbinin Allah tarafından mühürleneceğini belirtir.⁵ “Kuşku yok ki cumaya bu önemi kazandıran ve diğer namazlardan farklı bir konuma sahip kılan en esaslı unsur, hutbedir.”⁶ Bu durumda Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra düzenli olarak hutbe irat ettiğini söylemek mümkündür. 622 yılından itibaren vefatına kadar irat ettiği bu hutbelerde farklı konular hakkında bilgi vermiştir. Rivayetlerden Hz. Peygamber'in ibadetlerin rüknü olarak hutbe irat etmenin dışında, vahiy nâzil olduğunda, sahabenin bir soru

⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833) İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, çev. thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları (Kahire, 1955), 1/495,500.

⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892) et-Tirmizî, *es-Sünen*, çev. thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), “Salât”, 356.

⁶ Ahmet Önkâl, “İrşad Vasıtası Olarak Hutbe”, *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993) 1 (1995), 145.

veya sorunu olduğunda, toplumsal olaylarda bir olumsuzluk gördüğünde müdahale amacıyla da konuşmalar yaptığı anlaşılmaktadır.

İmrân b. Husayn'dan gelen rivayet Resûlullah'ın sair zamanlarda da hutbe irat etmek için ayağa kalktığını göstermektedir. İmrân b. Husayn şöyle rivayet etmiştir, "Bize sadaka vererek soru sormamız emredildiğinde artık Resûlullah da ayağa kalkıp hutbe vermeye başladı."⁷ İmrân b. Husayn'ın bahsettiği sûre olan Mücâdele sûresinin Medine Dönemi'nin son yıllarında nâzil olduğu anlaşılmaktadır.⁸ İbn Abbâs, Mücâdele sûresinin on ikinci ayetinde verilen emir ile Allah'ın, Resûlullah'ın yükünü hafifletmek istediğini belirtmektedir.⁹ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Resûlullah, sahabenin soru ve sorunlarına zaman zaman hutbelerinde yer vermiştir.

Ümmü Seleme'den gelen bir rivayet, Resûlullah'ın Cebrail ile görüşüp vahiy almasından sonra da hutbe irat ettiğini ve nâzil olan ayetleri hutbede sahabeye bildirdiğini göstermektedir.¹⁰ Hz. Âişe de "Resûlullah odaya girince yüzünden ona vahiy geldiğini anladım. Abdest aldı, hiç kimseyle konuşmadan odadan çıktı. Minbere oturdu, Allah'a hamd ü senâ getirdikten sonra şöyle dedi."¹¹ demiştir. Resûlullah bir gün ayağa kalkıp "Bana gelin!" diyerek insanları yanına çağırdı. İnsanlar yanına gelip oturdular ve Resûlullah "Alemlerin Rabbî'nin elçisi Cebrail, kalbime şöyle vahyetti."¹² diyerek nâzil olan ayeti nakletmiştir. Bu rivayetler bize, vahyedilen ayetlerin duyurulmasında da hutbe irat edildiğini göstermektedir.

Konuları değiştiği gibi hutbelerin uzunlukları da farklılık arz etmektedir. Resûlullah, "Namazının uzun, hutbesinin kısa olması bir kimsenin fakih olduğunun alâmetidir. Artık namazı uzatınız, hutbeyi de kısa okuyunuz." buyurmaktadır.¹³ Hadisteki ifadeden de anlaşıldığı gibi hitabetin uzatılmamasını tembihlemiştir. Bunun istisnası olarak kutsal mekânlarda ve

⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 30/90.

⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mücâdele Sûresi", *DİA*, 2006, 31/440.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, çev. thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî (Kahire: Hicr, 2001), 29/249.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), "Menâkib", 22.

¹¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, çev. thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1/526.

¹² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405) el-Heysemî, *Meccau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* (Beyrut: Dârül Fikr, 1412), 1/123.

¹³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, çev. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Cum'a", 47.

Veda Haccı'nda olduğu gibi önemli olaylar neticesinde irat edilen hutbelerin nispeten uzun olduğu görülmektedir.¹⁴

Resûlullah'ın hutbelerinin sunum şekli açısından da bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Cuma hutbelerini verirken ayakta durarak insanlara hitap eder, sonra bir müddet oturur, daha sonra kalkıp yeniden hutbeye devam ederdi.¹⁵ Cuma hutbelerini uzatmazdı. Nasihat olarak söyledikleri birkaç cümleden ibaretti.¹⁶

İnsanların anlayışlarına uygun olarak hitap ederdi. Resûlullah, "İnsanlara bildikleri ölçüler içinde söz söyleyiniz. Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"¹⁷ "Bir kavme, akıllarının kavrayamadığı bir söz söylersen o söz, onlardan bazıları için fitne olur." buyurmuştur.¹⁸ Aynı zamanda Resûlullah, hitaplarında her yaş ve kesimden insana hitap etmiştir. Bu nedenle sorulan sorulara muhataplarının idrakleri ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde farklı cevaplar vermiştir.¹⁹ Zikredilen bu rivayetler Resûlullah'ın ortamdaki insanların seviyelerini göz önünde bulundurarak hitap ettiğini göstermektedir. Bu noktada çevre, hitabın çerçevesini belirleyici önemli bir unsurdur.

Medine Dönemi'nde cuma ve bayram günlerinde düzenli olarak hutbe irat eden Resûlullah'ın, bu günlerin dışında da vahiy geldiği veya ihtiyaç hâsıl olduğu zamanlarda hutbe irat ettiği anlaşılmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in İlk Hutbesi: "Yakın Akrabanı Uyar" Ayetinden Sonra İrat Edilen Hutbe

İlk tebliğ döneminin başlangıcı olarak, Hz. Peygamber'e Alak sûresinin ilk beş ayetinin nâzil olduğu zamana işaret edilir. Bu sürecin Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin inmesine kadar devam ettiği kabul edilir. İslâm tarihçileri, bu dönemi "fetretü'l-vahiy" olarak adlandırır ve Alak sûresinin inmesinin ardından en az on iki günden üç seneye kadar bir süre boyunca vahyin kesildiğine dair çeşitli rivayetlere yer verirler.²⁰ Bu kesilme, Hz.

¹⁴ Nesim Sönmez, *Karşılaştırmalı Hitabet - Cahiliye Dönemi ile İslamın İlk Dönemi-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 329-330.

¹⁵ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Cum'a", 25.

¹⁶ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889) Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, çev. thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.), "Cum'a", 13.

¹⁷ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "İlim", 49.

¹⁸ Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Mukaddime", 3.; Müslim, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Mukaddime", 3.

¹⁹ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (İstanbul: Esra Yayınları, 1994), 130.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768) İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, çev. thk. Ahmed Ferid el-Mezidî (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 115; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/156.

Peygamber'in ilk vahyin etkilerini anlaması ve içselleştirmesi için bir hazırlık dönemi olarak yorumlanır. Hz. Peygamber'in bu dönemde yaşadığı kaygı ve endişeyi eşi Hz. Hatice ile paylaştığını rivayetlere dayanarak görmek mümkündür.²¹

Daha sonraki dönemde, Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin inmesiyle birlikte Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi verilir ve açık tebliğ dönemi başlar. Bu dönemde, Hz. Peygamber, sadece güvendiği kişilere gizli bir şekilde vahyi tebliğ etmeye başlar. İslâm tarihinde bu dönem, "ferdî davet" olarak adlandırılır. Bu süreç, yaklaşık üç yıl sürer ve Hz. Peygamber'in güvendiği kişilere vahyi iletme için özel bir yöntem olarak görülür.²²

İslâm tarihçileri, açık tebliğin başlangıcını "Yakın akrabaları uyar." (Şuarâ 26/214) ve "Şimdi sen her ne ile emrolunuyorsan onu açıkça söyle ve müşriklere aldırma." (Hicr 15/94) ayetlerinin inmesi olarak kabul ederler. Bu ayetlerin inmesiyle birlikte Hz. Muhammed, halka açık bir şekilde İslâm'ı tebliğ etmeye başlar.²³ Bu dönemde Tebbet sûresinin de inmesiyle Ebû Leheb'in tavrı üzerine vahiy indirildiği kabul edilir. Ancak Tebbet sûresinin inmesinin nedeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.²⁴

Tebbet sûresinin nüzûl zamanı hakkında yapılan araştırmalar, bu sûrenin Mekke müşriklerinin İslâm'ı kabul etmeyeceklerinin anlaşıldığı bir dönemde indiğini göstermektedir. Bu süreç, Hz. Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb'in İslâm'a karşı tavrının vurgulanmasıyla karakterize edilir.²⁵

İlk tebliğ dönemi içinde, Hz. Peygamber'in akrabalarını davet etme olayı, rivayetlerde farklı bir zaman dilimine işaret etse de genel olarak bu

²¹ Faruk Vural, "Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (2015), 95.

²² M.Kâmil Yaşaroğlu, "Müddessir Sûresi", *DİA*, 2006, 31/463-464; İsmail Yiğit- Raşit Küçük, Hz. Muhammed (s.a.s) *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Kayihan, 2006), 90-91.

²³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 468/1076) el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kurâni'l-Mecîd*, çev. thk. Ahmed Abdulsud (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 468; et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 29/715; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Mesûr*, çev. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 735; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 30/599-600; Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984) Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, çev. Mustafa Altinkaya Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin, 1997), 1/495; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Azîm*, çev. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 375.

²⁴ et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 29/408-409; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30/599; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 1/117.

²⁵ Bayram Ayhan, "Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlihi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (20 Temmuz 2016), 102.

dönemin bir parçası olarak kabul edilir. Bu davetin sonuncusu, Hz. Peygamber'in akrabalarını dine davet ettiği an olarak görülür. Bu olayın tarihi konusunda kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Şuarâ sûresinin 214. ayeti, Resûlullah'ın tebliğ görevine başladığı ayettir. Bu ayet, tebliğe nereden başlanması gerektiğini belirtir ve şöyle der, "En yakın akrabaları uyar."

Rivayetlere göre, bu ayetin nâzil olmasının ardından Resûlullah akrabalarına tebliğ görevine başlamıştır. Ancak bu olayın detaylarına dair rivayetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Rivayet bize dört farklı ravinin farklı tarihleri yoluyla gelmiştir. Konunun daha kolay anlaşılmasına yardım edeceğini düşündüğümüz için rivayetlerde yer alan konuları ravilerine göre maddeler halinde tasnif ettikten sonra rivayet içinde gördüğümüz sorunları ele alarak incelemeye tabi tuttuk.

2.1. İlk Hitabın Rivayetleri

Resûlullah'ın Kureyşlilere yaptığı bu ilk hitap farklı varyantlarla birçok kaynaktan yer almaktadır. İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Züheyr b. Amr tarihleriyle gelen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetin yer aldığı en eski eser İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir. Aynı zamanda İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*, İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*, İbn Habîb'in (ö. 245/860) *el-Münnemmak fî Ahbâri Kureyş*, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen* ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-Şâmiyyîn* isimli eserlerde konumuzla ilgili birçok rivayet yer almaktadır.

2.1.1. İbn Abbâs Rivayeti

İbn Abbâs rivayeti Ebû Sâlih, İkrime ve Saîd b. Cübeyr tarihleriyle bize ulaşmaktadır. Saîd b. Cübeyr rivayeti ise ilk olarak Mücâhid ve Amr b. Mürre tarafından nakledilmiştir. Mücâhid rivayeti tek tarikle bize ulaşırken Amr b. Mürre'den sonraki râvi olan el-A'meş'ten farklı tarihlerle bize ulaşmıştır. İbn Abbâs rivayetinin yer aldığı eserler; İbn Sa'd'ın *Tabakât*,²⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*,²⁷ İbn Habîb'i *Kitabü'l-Münnemmak*,²⁸ Buhârî'nin *Sahîh*,²⁹ Müslim'in

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

²⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 17.

²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâsimî (ö. 245/860) İbn Habîb, *el-Münnemmak fî Ahbâri Kureyş*, çev. tsh. Hurşid Ahmed Faruk (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 218.

²⁹ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Tefsir/Şuarâ", 260; "Menâkib", 12; "Tefsir/Mesed", 467; "Tefsir/Sebe", 286; "Tefsir/Mesed", 466.

Sahîh,³⁰ Tirmizî'nin (ö. 279/ 892) *Sünen*³¹ ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*³² isimli eserleridir. Rivayetin kaydedildiği en eski eser İbn Sa'd'ın *Tabakât* isimli eseridir.

İbn Sa'd'ın eserinde geçen rivayete göre, “En yakın akrabayı uyar.’ ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah Merve Tepesi’ne çıktı ve sırasıyla Fihri, Lüey b. Gâlib, Ka’b b. Lüey, Mürre b. Ka’b, Kilâb b. Mürre, Kusay ve Abdümenâf’ın çocuklarına çağrıda bulundu. Rivayetten Hz. Peygamber’in çağrısı neticesinde kabile mensuplarının sırasıyla Merve tepesinde Hz. Peygamber’in bulunduğu alana gelip gittikleri anlaşılmaktadır. Son olarak çağrılan grubun içinde Ebû Leheb’de bulunmaktadır. Ebû Leheb Hz. Peygamber’e hitaben, ‘İşte bunlar Abdümenâf’ın çocukları! Söyle!’ dedi. Resûlullah, ‘Allah bana yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Kureyş’ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Sizler ‘Lâ ilâhe illallah’ demediğiniz müddetçe Allah’ın katında ne dünyada ne de ahirette sizin için herhangi bir şefaatte ve yardımda bulunamam. ‘Lâ ilâhe illallah’ deyip iman ederseniz Allah katında bunun için size şahit olurum. Araplar bu ‘Kelime-i Tevhid’ ile sizin dininize girer. Acemler size boyun eğer.’ dedi. Bu esnada Ebû Leheb, ‘Yazıklar olsun, bizi buraya bunun için mi çağırdın?’ diyerek Hz. Peygamber’i azarladı. Bunun üzerine ‘Ebû Leheb’in elleri kurusun...’ ayeti nâzil oldu.”³³

2.1.2. Ebû Hureyre Rivayeti

Ebû Hureyre’den gelen rivayetler Saîd el-Makbûrî, Musa b. Talha, el-A’rec, Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman tarikleriyle bize ulaşmıştır. Rivayet İbn İshâk’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*,³⁴ Dârimî’nin *Sünen*,³⁵ Buhârî’nin *Sahîh*,³⁶ Müslim’in *Sahîh*,³⁷ Tirmizî’nin *Sünen*³⁸ ve Nesâî’nin *Sünen*³⁹ isimli eserlerinde geçmektedir.

³⁰ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

³¹ et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 90.

³² Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915) en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, ts.), “Salâtü’l-İdeyn”, 16.

³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/74.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 14/128; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 16/423; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 14/341.

³⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869) ed-Dârimî, *es-Sünen*, çev. Hâlid es-Sebî’ Alemi thk.: Fevvâz Ahmed Zemerli (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1987), “Rikâk”, 23.

³⁶ el-Buhârî, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “Menâkıb”, 12; “Vesâyâ”, 10; “Tefsir/Şuarâ”, 260.

³⁷ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

³⁸ et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 27.

³⁹ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

Rivayetin yer aldığı en eski kaynak İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir.

“Resûlullah, ‘Ey Abdülmuttaliboğulları, Muhammed’in kızı Fâtıma, Resûlullah’ın halası Safiyye! Canlarınızı cehennem azabından kurtarmak için Allah’tan satın alın. Allah’ın sizin hakkınızda vereceği hükme mâni olamam. Sahip olduğum maldan istediğiniz kadar talep edin; fakat şunu bilin ki, mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah’tan korkan vefakârlardır. Akrabalarım olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelirsiniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz ‘Ey Muhammed!’ diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm. [Bu olayı anlatırken Resûlullah yüzünü onlardan sağa sola çeviriyordu.]’ dedi.”⁴⁰

2.1.3. Hz. Âişe Rivayeti

Hız. Âişe’den gelen rivayetler Vekî’, Ebû Muâviye, Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî ve Yûnus b. Bûkeyr tarikleriyle bize ulaşmıştır. Hız. Âişe rivayetin geçtiği eserler, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*⁴¹ Müslim’in *Sahîh*, Tirmizî’nin *Sünen*,⁴² ve Nesâî’nin *Sünen* isimli eserleridir.⁴³ Rivayetin geçtiği en eski eser Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* isimli eseridir.

“Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğu zaman Hız. Peygamber ayağa kalktı, ‘Ey Muhammed kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye! Ey Abdülmuttaliboğulları! Benim hakkım olan bir şeyi istemenizde sıkıntı yok. Ama Allah’a ait olan bir şeyi isterseniz, size yardım etmeye gücüm yetmez.’ dedi.”⁴⁴

2.1.4. Züheyr b. Amr Rivayeti

Züheyr b. Amr rivayeti Süleyman et-Teymî’ye kadar tek tarikle devam etmiş, daha sonra üç farklı tarike ayrılmıştır. Züheyr b. Amr rivayeti İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*,⁴⁵ Müslim’in *Sahîh*⁴⁶ isimli eserlerinde yer almaktadır. Rivayetin bulunduğu en eski kaynak İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef* isimli eseridir.

⁴⁰ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 190.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 41/492; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 42/346.

⁴² et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Zühd”, 7; et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Tefsir/Şuarâ”, 27.

⁴³ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

⁴⁴ en-Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 6.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 25/255; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/209.

⁴⁶ Müslim, *el-Câmi u’s-Sahîh*, “İmân”, 89.

“Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğu zaman Resûlullah, dağın tepesinde yüksek bir taşa çıkıp Mekkelilere yüksek ve gür bir ses ile seslenerek, 'Ey Abdümenâfoğulları! Muhakkak sizin için bir uyarıcıyım. Ey Mekkeliler! Benimle sizin durumunuz nasıldır bilir misiniz? Düşmanın yaklaştığını görüp ailesinin zarar görmemesi için koşarak onlara haber vermeye giden kişinin durumu gibidir.' dedi.”⁴⁷

2.2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere metinlerde birçok farklılık ve detay bilgi yer almaktadır. İlk olarak, olayın geçtiği mekânla ilgili farklı bilgiler vardır. Kaynaklarda bu hitabın Bathâ'da,⁴⁸ Merve Tepesi'nde,⁴⁹ Safâ Tepesi'nde,⁵⁰ bir dağın tepesinde⁵¹ gerçekleştiği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Çoğu kaynağa göre ise Safâ Tepesi, olayın geçtiği yer olarak kabul edilir.

İkinci bir önemli nokta, hitap edilen kişilerin kim olduğudur. İbn Abbâs'ın rivayetlerine göre, Resûlullah farklı Kureyş kabileleriyle temasa geçmiş gibidir. Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin rivayetlerinde ise özel isimler zikredilir; örneğin, Hz. Fâtıma ve Hz. Safiyye. Bu durum, hitap edilen kişilerin kimler olduğunu netleştirenken aynı zamanda farklılıkları da ortaya koyar. Ancak, Hz. Fâtıma'nın bu hitaba dahil edilmesi, tarihi bilgilerle çelişmektedir. O dönemde Hz. Fâtıma'nın yaşı oldukça küçüktü ve bu nedenle bu hitabın gerçekçi bir şekilde ona yapılması şüpheli görünmektedir. Tarih kaynaklarına göre, “Hz. Fâtıma (ö. 11) bi'setten yaklaşık bir yıl önce (m. 609), İbn Sa'd ile bir kısım tarihçilere göre ise Kureyş'in Kâbe'yi yeniden inşası sırasında (m. 605) Mekke'de doğmuştur.”⁵² Olayın geçtiği tarihi, takribi olarak bi'setin 3. veya 4. yılında olduğunu kabul edersek ki bu tarih, ayetin o tarihlerde nâzil olduktan sonra açık tebliğin başladığının kabul edildiğiyle ilgili rivayetlerle örtüşmektedir.⁵³ Bu durumda olayın geçtiği zamanda Hz. Fâtıma m. 609 yılında doğduğu kabul edildiğinde yaklaşık 4 veya 5 yaşındadır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in diğer kızları, Hz. Zeynep, Hz. Rukayye ve Hz. Ümmü Gülsüm, Hz. Fâtıma'dan daha büyüklerdi ve onların neden hitaba söz konusu

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi (ö. 235/849) İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*, çev. thk. Adil b. Yusuf el-Gazavi, Ahmed Ferid el-Mezîdî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 2/372.

⁴⁸ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, “Tefsir/Mesed”, 467.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

⁵⁰ İbn Abbâs'tan gelen bütün rivayetlerde, Hz. Âişe'den gelen bazı rivayetlerde konuşma Safâ Tepesi'nde geçmektedir.

⁵¹ Züheyr b. Amr rivayetlerinde hitabın yapıldığı yer dağ olarak geçmektedir.

⁵² M. Yaşar Kandemir, “Fâtıma”, *DİA* (İstanbul, 1995), 12/219.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/200; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 46.

edilmediği de müphemdir. Hitapta ismi geçen diğer kişi ise Safiyye bt. Abdülmuttalib'dir. Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin ise Mekke döneminde Müslüman olduğu bilinmesine rağmen tam tarih bilinmemektedir. Safiyye bt. Abdülmuttalib'e hitap anlamlı görünmekle birlikte neden onun seçildiği de belirsizdir.

Son olarak ismi geçen diğer kişi ise Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'tır. Hz. Peygamberle aralarında çok az yaş farkı bulunan amcası Hz. Abbas'ın ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili olarak iki farklı kabul bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Resûlullah'ın davete başlamasından sonra Müslüman olmuş; fakat bunu açıklamamıştır. İkinci görüşe göre ise en erken Bedir Savaşı'ndan sonra, en geç Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur.⁵⁴ Hz. Peygamber'in akrabalarıyla yaptığı toplantının anlatıldığı rivayette Hz. Abbâs ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Hz. Abbâs'ın isminin zikredilme nedeni de belirsiz görünmektedir.

Halebî'ye göre bu rivayetlerde Fâtıma, Safiyye gibi isimlerin yer alması hatadır. Hz. Peygamber'in oradaki hitabından maksadın İslâm'a girerek ateşten sakındırmaktır. Hz. Peygamber'in çocukları kâfir olmadığından burada isimlerinin anılmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.⁵⁵ Belâzürî'de geçtiğine göre de burada insanlara isimleriyle hitap ederek bir uyarıma söz konusu değildir. Ayrıca bu uyarıda neden bu isimlerin seçildiği de net değildir.⁵⁶

Ebû Hureyre'nin rivayetinde yer alan isimlerin Safâ Tepesi'ndeki hitapla ilişkili olduğu konusu şüpheli görünmektedir. İbn Hacer ve Mübârekfûrî'ye göre, Ebû Hureyre ile İbn Abbâs'ın rivayeti karşılaştırıldığında, bu hitabın iki farklı zaman diliminde gerçekleşmiştir.

İbn Hacer, İbn Abbâs rivayetine göre olayın Mekke'de Safâ Tepesi'nde meydana geldiğini ileri sürer. Hz. Peygamber, kabile üyelerine hitap edip onları uyarmıştır. Öte yandan, Ebû Hureyre'nin rivayetinde, Hz. Peygamber'in Hâşimoğullarına Medine döneminde hitap ettiğini iddia eder. İbn Hacer, bu iki rivayetin aynı olayı farklı zaman dilimlerinde anlattığı sonucuna ulaşır. İbn Hacer, "Heysemî'nin Hz. Peygamber'in eşlerini muhatap alan hitabını aynı yerde zikretmesiyle bu iki hitabın aynı zamanda yapıldığı izlenimi verdiğini söyler. Rivayette yer alan ve ayetin ikinci kısmı gibi algılanan "ihlasa erdirilenler topluluğu" ifadesinin de Hâşimoğulları ve

⁵⁴ DİA, "Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1988, I/16.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) el-Halebîes-Sîretü'l-Halebiyye (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1400), 459.

⁵⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93) Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, çev. thk. Muhammed Hamidullah (Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 1/54.

kadınlarına hitap olduğunu belirtir.⁵⁷ Ebû Hureyre rivayetinde ise Hz. Peygamber'in aile fertlerine yani Hâşimoğullarının erkeklerine ve kadınlarına olan hitabı ise Medine döneminde vukû bulmuştur. Bu ikinci kısım Ebû Üsâme'nin el-A'meş'ten gelen tarikinde ise ziyade olarak zikredilmiştir ve Taberî'de bulunmaktadır. Kurtubî de rivayetin ikinci kısmının daha önce okunduğunu fakat sonra nesh edildiğini" söylemektedir.⁵⁸ Kurtubî ile aynı görüşü paylaşan Nevevî de ayetin ikinci kısmının daha önce Kur'an'da okunduğunu fakat daha sonra unutulduğunu söylemiştir.⁵⁹ Taberânî'de bulunan bir rivayet de İbn Hacer'in bu konudaki görüşünü desteklediği gibi konuya netlik kazandırmaktadır. Rivayete göre, "Resûlullah, mescidde oturan bir adamı Hâşimoğullarını evde toplaması için gönderdi. Onlar toplandılar. Resûlullah ayağa kalktı, eve girdi. Onlarla oturdu ve kapıyı aç, dedi. Daha sonra 'İçinizde yabancı var mı?' diye sordu. Onlar 'Hayır, sadece kardeşimizin çocukları var.' dediler. Eş'âr kabilesinden bir adam vardı. Resûlullah, 'Kardeşlerinizin çocukları sizdendir.' dedi. 'Ey Hâşimoğulları! Allah beni genel olarak yaratılmışlara, özel olarak da size gönderdi ve bana en yakın akrabamı inzâr etmemi emretti. Bana dikkat edin. Kıyamet günü ümmetim ahiret yurdunun mülkünü paylaşmış olarak gelmeyecek. Bana yakınlığınızı göstererek omuzlarınızda dünyayı taşıyor olarak geleceksiniz. Bütün ümmetim içerisinde benim velisi olacağım kişiler muttakilerdir. İcabet etmeniz gereken bir davet vardır. Bu davete aranızda icabet ediniz.' Hz. Peygamber elini kaldırdı. Orada bulunanlar da icabeten ellerini kaldırdılar. Bu icabet bitince Hz. Peygamber oradaki birine, 'Neyi istedin ne dua ettin?' diye sordu. Ondaki sonrakine de sordu. Bu arada Ebü'd-Derdâ da bu mecliste hazır bulunuyordu. Resûlullah onu elini kaldırmış olarak görünce ona yöneldi. Bir isteğinin olduğunu fark edince ona da sordu. Resûlullah, 'Allah'tan ne istersin ya Uveymir?' dedi. Uveymir dedi ki, 'Allah'ım senden ilk olarak Firdevs cennetini isterim, fazladan Adn cennetini senden sağlık afiyetle hayır ve rahmetle isterim.' dedi. O arada uzattığını düşünürken Hz. Peygamber bir veya iki kere eliyle işaret etti, 'İstedığıne ulaştın ey Uveymir.' dedi."⁶⁰

⁵⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Mârifetü'l-İlmiyye, 1379), 8/510-511.

⁵⁸ Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, çev. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1934), 493-494; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/510-511.

⁵⁹ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî (ö. 676/1277) en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972), 81.

⁶⁰ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, çev. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 2/66.

Ancak, İbn Hacer'in bu teoriye dayandırdığı rivayetlerde bazı tutarsızlıklar vardır. Örneğin, Medine döneminde Hz. Peygamber'in Hâşimoğullarına tekrar uyarıda bulunma ihtiyacı duyması mantıksal olarak anlaşılır. Ayrıca, bahsi geçen rivayetlerde adı geçen Eş'âr kabilesinden bir kişinin ve Ebü'd-Derdâ'nın yer alması, olayın Mekke'de gerçekleştiği iddiasını sorgulatur. Bu nedenle, bu rivayetin doğruluğu tartışmalıdır. Burada Resûlullah'ın akrabalarına bir uyarısı söz konusudur; fakat olayın geçtiği yerin Safâ Tepesi olmadığı anlaşılmaktadır. Rifâa b. Râfi' tarafından nakledilen bir rivayette ise Resûlullah'ın akrabalarını toplaması için görevlendirdiği kişi Hz. Ömer'dir. Bu çağrının yapılmasıyla Ensâr, Muhacir için vahyin geldiğini konuşmaktadırlar. Abdurrahman b. Cübeyr rivayetine içerik olarak benzeyen ve Resûlullah'ın akrabalarına "Kıyamet gününde kendisine veli olanların müttakiler olduğunu" belirten rivayette aktarılan olayın aynı olma ihtimali bulunmaktadır ve rivayetler olayın Medine'de gerçekleşmiş olduğuna dair ipuçları barındırmaktadır. El-'Addâ b. Amr'dan Veda Haccı ile ilgili nakledilen bir rivayette, "Ey Kureyş topluluğu! Ahirete dünyayı boyunlarınızda taşıyarak geldiğinizde Allah'a karşı size bir faydam olmaz." ifadelerini Resûlullah'ın Veda Haccı'nda irat ettiği bir hutbede söylediği nakledilmektedir.⁶¹ Fakat bu ifade diğer Veda hutbelerinde geçmediği için orada irat edilen hutbeye aidiyeti de zayıf görünmektedir.⁶² Açıklanan nedenlerden dolayı bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbede yer alma ihtimali zayıf görünmektedir. Zira bu hutbenin irat edilmesinin nedeni Resûlullah'a yapılan "En yakın akrabanı uyar." hitabıdır. Doğal olarak da bu hitabın konusunu o zamana kadar iman etmemiş olanların dine davet edilmesidir. Zikredilen rivayetlerde iman etmiş olan kişilere uyarı söz konusudur.

Bu durumda, Hz. Peygamber'in ailesine yönelik uyarı muhtemelen Mekke'de ve peygamberliğin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Ayrıca, bahsedilen mescidin Kâbe olma olasılığı da göz önüne alınmalıdır. Ancak, Taberânî'de bulunan bu rivayet, diğer kaynaklarda yer almadığı için kesin bir sonuca ulaşmak zordur.

Konuyla ilgili başka bir rivayet, İbn İshâk ve Taberî'nin eserlerinde bulunmaktadır. Bu rivayete göre, Şuarâ sûresi 214. ayetinin nâzil olmasının

⁶¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-Taberânî, *el-Mu'temü'l-Kebîr*, çev. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1984), 18/12.

⁶² Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018), 297.

ardından Hz. Ali, Hâşimoğullarını evinde toplamış ve onlara bir yemek daveti düzenlemiştir.⁶³ İlki Ebû Leheb'in müdahalesi nedeniyle başarısız olan bu davetin ikincisinde Resûlullah, yakın akrabalarını İslâm'a davet etmiştir. Ancak bu rivayetler, Ebû Hureyre rivayetiyle Resûlullah'ın evinde akrabalarını toplaması dışında ortak bir özellik taşımamaktadır.

İbn Sa'd ve Belâzürî'nin kaynaklarında yer alan başka bir rivayet, bu konudaki karışıklığın açıklığa kavuşması açısından önemlidir. İbn Sa'd tarafından iki farklı kaynakla aktarılan bu rivayete göre, Hz. Peygamber hastalığı döneminde Hz. Ebû Bekir'i namaz kıldırmakla görevlendirmiştir. Ancak Resûlullah, namazın başında odasından dışarı çıkar. Hz. Ebû Bekir, namazın devam etmesi gerekip gerekmediğini anlamaya çalışırken Resûlullah geri döner. Namazın ardından Resûlullah, namazgâhında oturup insanları uyarıcı nitelik taşıyan şu konuşmayı yapar. "Yüksek sesle, 'Vallahi ben Allah'ın kitabında helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kıldım.' dedi. Sonra, 'Ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Ey Peygamber'in halası Safiyye! Allah'a ibadet edin. Ben size Allah'a karşı fayda sağlayamam.' dedi. Konuşması bitince yerinden kalktı. Gün yarılanmadan ruhunu teslim etti."⁶⁴ Rivayete göre bu olay Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün gerçekleşmiştir.

Bu rivayet, iki açıdan önemlidir. İlk olarak, Resûlullah'ın son hitabında ismi geçen kişilerin Hz. Peygamber'in yakın akrabaları olması ve bu hitabın Medine döneminde gerçekleşmiş olabileceği anlamını taşıması bakımından önemlidir. Bu hem hitabın konusu hem de muhatapları açısından anlamlıdır. İlk hitap müşriklere yapılmış bir davettir. İkinci hitap Müslümanlara yönelik bir uyarı içermektedir. Resûlullah'ın vefatından önce yaptığı hitap esnasında Resûlullah'ın kızlarından sadece Hz. Fâtıma hayattadır. Bu durumda da yalnız Hz. Fâtıma'nın isminin zikredilmesinin nedeni açıklığa kavuşmaktadır. Hz. Safiyye'nin ve Hz. Abbâs'ın isimlerinin zikredilmesi de yakın akrabalıkları ve orada olma ihtimallerinin yüksek olmasından dolayı makul görünmektedir. Resûlullah'ın son hitabında insanları fitneye karşı uarması, en yakın akrabası dahi olsa nihayetinde herkesin kendi yaptığından mesul olduğunu hatırlatarak uyarıda bulunması hem tarihi gerçeklerle hem de dinin özünü örtüşmektedir. İkinci olarak, bu rivayetin, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin rivayetlerinde geçen, "Allah'a karşı sana hiçbir şeye faydam olmaz." ifadesini içermesi dikkat çekicidir. Ancak, bu ifadenin, farklı rivayetler arasında benzerlikler taşıması ve farklı zamanlarda gerçekleşen

⁶³ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 47; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/543-544.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/256; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/242.

olaylarla ilişkilendirilmesi, bu iki rivayetin karıştığı ihtimalini doğrulayabilir. Ayrıca, Hz. Âişe'den gelen rivayetlerde sadece konuşmanın baş kısmının yer alması, bu iki rivayetin benzerliklerini açıklaması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, farklı zamanlarda gerçekleşen olaylarla ilgili rivayetlerin benzer ifadeler içermesi ve karışmış olma ihtimali, dikkate alınmalıdır. Bu benzerlikler, Safâ Tepesi'nde verilen hutbeyle ilgili diğer rivayetlerde bu ifadelerin yer almamasıyla da desteklenmektedir.

İbn Abbâs ve Zühre b. Amr'ın rivayetlerinde, daha önce ele alınan metinlerden farklılıklar ortaya çıkar. İbn Abbâs'ın rivayetlerinin tamamında "Şiddetli bir azaptan önce sizin için uyarıcıyım." ifadesi, Resûlullah'ın sorduğu sorunun ardından yer alır ve temel hitap kısmını oluşturur. Ancak Zühre b. Amr'ın rivayetinde, bu ifade hitabın başında geçer.⁶⁵ Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin metinlerinde bu ifade yer almaz. İbn Abbâs'ın rivayetlerinde bulunan bölüm, Mekke'deki müşriklerin Resûlullah hakkındaki iddialarına yanıt olarak Sebe' sûresinin 46. ayetinin öznesi değiştirilmiş şeklidir. Sebe' sûresinin Mekke döneminin ikinci yarısında indiği varsayıldığı için, Safâ Tepesi'nde gerçekleşen hitaptan sonra inmiş olması muhtemeldir. Diğer hutbe metinlerinde bu bölümün yer almaması ve ayetle benzerliği, bu bölümün sonradan hutbeye eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen İbn Abbâs rivayetlerinde yer alan "Bununla Araplar sizin dininize girer, Acemler size itaat eder."⁶⁶ ifadesi de diğer rivayetlerde bulunmaz. Bu ifade, Resûlullah'ın kabileleri İslâm'a davet ettiği başka rivayetlerle çelişmektedir. Tebliğ sürecinde bu konuda Resulullah'ın tavrını ortaya koyması açısından önemli olan bir rivayette olay şu şekilde aktarılmaktadır: "Resûlullah kabilelere yönelik tebliğ faaliyetine devam ederken Benî Âmir b. Sa'saa'nın yanına gitti ve onları İslâm'a davet etti. Resûlullah'ı dinleyenlerden birisi ona destek vermeleri ve galip gelmeleri durumunda iktidarın kendilerine verilip verilmeyeceğini sordu. Resûlullah iktidarın Allah'ın elinde olduğunu, dilediğine vereceğini söyledi. Bunun üzerine, 'Biz Arapların hedefi olacağımız hâlde başkaları iktidarın sahibi olacak.' diyerek daveti reddettiler."⁶⁷

⁶⁵ "Yakın akrabaları uyar" ayeti nâzil olduğu zaman Hz. Peygamber, dağın tepesinde yüksek bir taşa çıkıp Mekkelilere yüksek ve gür bir ses ile seslenerek, 'Ey Abdümenâfoğulları! Muhakkak sizin için bir uyarıcıyım. Ey Mekkeliler! Benimle sizin durumunuz nasıldır bilir misiniz? Düşmanın yaklaştığını görüp, ailesinin zarar görmemesi için koşarak onlara haber vermeye giden kişinin durumu gibidir.' dedi." İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*, 2/372.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/74.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/424.

Böyle bir vaadinin gerçek olması durumunda bu kabileye verilen cevap anlamsız hale gelmektedir. Rivayetin bu bölümüyle tarama yaptığımızda aynı ifadenin farklı iki rivayette daha yer aldığını tespit ettik. İlki yukarıda yer verdiğimiz İbn Abbâs'tan İbn Sa'd tarafından tahrîc edilen ve Merve Tepesi'nde gerçekleşen hitapla ilgili rivayettir. Diğeri ise Şuarâ sûresi 214. ayetin nâzil olmasından sonra Resûlullah'ın Mekke'de kurulan panayırları dolaşarak insanları dine çağırdığını anlatan rivayettir. Bu rivayette, "Resûlullah panayırlarda karşılaştığı insanlara, 'Ey insanlar! 'Lâ ilâhe illallah' deyin kurtuluşa erin. İman ettiğinizde Araplar sizin dininize girer. Acemler size boyun eğer. Cennette mülklere sahip olursunuz.' demektedir. Ebû Leheb ise Resûlullah'ın arkasında gezerek insanlara Resûlullah'ın sözlerine inanmamalarını söylemektedir."⁶⁸ Fakat rivayetin geçtiği kaynaklar muahhar kaynaklardır. Daha eski kaynaklarda bu ifadeler rastlamadık. Bu ifadelerde iki sorun bulunmaktadır. İlk olarak Kureyşlilere yapılan hitap ele alındığında böyle bir vaat ile Kureyşlilerin dine girmesi mantıklı olsa bile onların dışında kalan Arapların dine girmesi, Kureyşlilerin hâkimiyetini kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Asabiyet noktasında güçlü bağları olan Arapların dine girmesi başka bir kavmin hâkimiyetini de kabul etmeleri anlamına geldiğinde yeni dini kabul etmeleri daha zor görünmektedir. Ayrıca, bu ifadeler tarihsel olaylarla da çelişmektedir. Örneğin, 2. Akabe Biatı'nda (m. 622) Medinelî Es'ad b. Zûrâre ve Abbâs b. Ubâde bu biatın nasıl sonuçlar doğuracağını hatırlatmak adına Medinelilere hitaben, "Siz, insanların kırmızılıyla ve siyahlarıyla savaşmak üzere biat ediyorsunuz. Bunun neticesinde sizin mallarınız ziyan olup büyükleriniz öldürülebilir. Eğer bu durum üzerine sebat ederseniz dünya ve ahirette selamete erersiniz." demişlerdir. Daha sonra Abbâs b. Ubâde, Resûlullah'a, "Bunları yaptığımızda bize ne var?" diye sorar. Resûlullah, "Cennet" der.⁶⁹ Burada yukarıda geçen İbn Abbâs rivayetinde yer alan bölümdekine zıt olarak dünyada kayıp ahirette kazanç ön plana çıkarılmıştır. Bu konuşmanın ilk hitaptan neredeyse 7-8 yıl sonra olmasına rağmen o zaman bu dine girmenin dünyalık menfaatin yerine kayıp anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, bu ifadelerin tarihsel gerçeklerle uyumsuz olduğu anlaşılır. Sonuç olarak, Müslümanların sayısı

⁶⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö.751/1350) İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, çev. nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3/43.

⁶⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/563; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/447.

henüz çok az olduğu bir dönemde bu tür vaatlerde bulunmanın mantıklı olmadığı ve bu ifadelerin sonradan eklenmiş olabileceği görülmektedir.

İbn Abbâs ve Züheyr b. Amr'ın rivayetlerinde, Resûlullah'ın kendisini "Gelen bir düşmana karşı ailesini tehlikeye karşı uyarın kişi" olarak tanımladığına dair farklı lafızlar bulunsa da bu uyarının ne şekilde yapılması gerektiği diğer rivayetlerde belirtilmemiştir. Sadece uyarı yapıldığı ifade edilmiştir. İbn Abbâs'ın rivayetlerinde öne çıkan kişi Ebû Leheb'dir ve Tebbet sûresinin nüzûlüyle ilişkilendirilir. Ancak Tebbet sûresinin nüzûl zamanı ve esbâb-ı nüzûlü hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

Rivayetlerle ilgili bir başka sorun râvilerle ilgilidir. İbn Abbâs ve Ebû Hureyre rivayetleri sahâbî mürseli olarak değerlendirilmiştir. İbn Abbâs'ın olayın yaşandığı sırada henüz doğmamış veya çok genç olduğu düşünülüyorsa, bu olayı başka bir sahâbîden işittiği anlaşılabilir. Aynı şekilde, Ebû Hureyre'nin bu olayı kendi şahitliği gibi anlatmış olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak Hz. Âişe ve Züheyr b. Amr hakkında bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır.

Ebû Hureyre'nin İbn İshâk tarafından aktarılan rivayetinde geçen, "Mahşer günü ilk toplanacak olanlar Allah'tan korkan vefakârlardır. Akrabaların olmanız münasebetiyle kıyamet günü boyunlarınızda dünya malıyla gelerseniz, sizden yüz çeviririm. Buna karşılık siz 'Ey Muhammed' diye bana seslenip yardım istersiniz. Ben ise şu an yaptığım gibi yüzümü sizden başka yöne çeviririm." ifadelerin, Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbeye ait olma ihtimali düşüktür. Bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde değil, başka bir olay veya mekânda geçtiğine dair deliller bulunmaktadır. Ayrıca, metindeki bazı belirsizlikler ve rivayetlerin güvenilirliği hakkındaki sorunlar göz önüne alındığında bu ifadelerin Safâ Tepesi'nde irat edilen hutbeye ait olduğunu iddia etmek zor görünmektedir.

Ele alınan nedenlerden dolayı söz konusu bölümlerin ilk hutbede yer alma ihtimali düşük görünmektedir. Tarihi verilerle uyumlu olmayan yerler çıkarıldığı zaman aşağıdaki şekilde bir hutbe metni ortaya çıkmaktadır.

"Şuarâ sûresinin 214. ayeti nâzil olduğunda Hz. Peygamber Safâ Tepesi'nde⁷⁰ yüksekçe bir taşın üzerine çıkarak, 'Ey Kureyş topluluğu!' diyerek [ya da kabile kabile sayarak] insanlara seslendi."⁷¹ İnsanlar toplandılar. Bazıları kendileri geldi, bazıları elçi gönderdiler. İnsanlar, 'Bu kimdir?' diye sordular. Sonra, 'O, Muhammed'dir.' dediler. "Resûlullah, 'Şu dağın eteklerinde bir düşman ordusu vardır. Sizi sabah veya akşam baskınına

⁷⁰ el-Buhârî, *el-Câmi u's-Sahîh*, "Tefsir/Şuarâ", 260.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/341.

uğratacak desem bana inanır mısınız?’ diye sordu. Oradakiler, ‘Evet, inanırız.’ dediler.”⁷² Bunun üzerine Resûlullah, ‘Muhakkak ben sizin için bir uyarıcıyım. Benimle sizin benzeriniz, düşmanı görünce ailesine haber vermek için koşan ve düşmanın kendisinden önce varıp ailesine zarar vermesinden korkarak toplanın ey insanlar! diye haykıran bir adamın benzeri gibidir.’ dedi.⁷³ ‘Allah yakın akrabamı uyarmamı emretti. Kureyş’ten bana en yakın olanlar sizlersiniz. Şüphesiz ki siz kelime-i tevhidi söylemedikçe sizin için Allah’ın yanında bir hakka sahip değilim. Rabbinizin yanında sizin için şahitlik yapacağım.⁷⁴ [Sizler ‘La ilâhe illallah’ demedikçe sizin için ne bu dünyada bir menfaate ne de ahirette bir kismete mâlik olabilirim.]’⁷⁵ Ebû Leheb, ‘Yazıklar olsun! Bizi bunun için mi çağırдың diyerek Hz. Peygamber’i azarladı.”

Sonuç

Resûlullah hitabeti, İslâm dininin tebliğ ve irşad yöntemi olarak kullanmıştır. Böylece hutbeler Müslüman toplumunun ortak inanç ve değer sisteminin oluşmasına, toplumsal dayanışmanın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle dinî hükümlerin yer aldığı bu hutbeler aynı zamanda tarihi olaylara dair de ipuçları içermektedir. Bu çalışmada rivayetlerde yer alan bu ipuçları yardımıyla ele alınan hutbenin tarihi verilerle uyumu tespit edilmeye çalışıldı. Hz. Peygamber’in tebliğ vazifesinin başlangıcı olarak kabul edilen bu ilk hitabın bize ulaşmış olan hutbe rivayetlerinde zikredilen kişi ve yer isimlerinin tarihi verilerle birlikte değerlendirmesi neticesinde hutbe metinlerinde karışıklık olduğu, bu karışıklığın ise Hz. Peygamber’in ilk hitabıyla vefatından önce yaptığı hitabın rivayetleri arasında olduğu sonuca varıldı. Tüm hutbe metinleri için olmasa da hutbe metinleri içinde bilgilerin tarihi verilerle teyit edilerek değerlendirilmesi ve anlamlandırılmasının hem muhtemel karışıklıkları giderebileceği hem de hutbeleri daha iyi anlamamıza imkânı sunduğu söylenebilir. Resûlullah’ın hutbelerinin tarihsel bağlamla ele alınarak değerlendirilmesi hem Resûlullah’ın sözlerinin hem de dönemin sosyo-kültürel yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1999, 34/17.

⁷³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’-es-San’ânî el-Himyeri (ö. 211/826-27) Abdürrezzâk, *el-Musannef fi’l-Hadis*, çev. thk. Habiburrahman A’zami (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1984), 3/156.

⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/74.

⁷⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/200.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27). *el-Musannefi'l-Hadîs*. çev. thk. Habiburrahman A'zami. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. L Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ayhan, Bayram. "Tebbet Sûresinin Kronolojik Tertipteki Yerine Dair Farklı Bir Görüşün Tahlili". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 99-125. <https://doi.org/10.18498/amauidf.254004>
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *DİA*. 18/425-428. İstanbul, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşraf*. çev. thk. Muhammed Hamidullah. Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) el-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869). *es-Sünen*. çev. Hâlid es-Sebi' Alemi thk.: Fevvâz Ahmed Zemerli. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984). *et-Tefsîrü'l-Hadîs*. çev. Mustafa Altınkaya Vahdettin İncâ. İstanbul: Ekin, 1997.
- DİA. "Abbas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I/16-17, 1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas--sahabi>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). *es-Sünen*. çev. thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) el-. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, 1400.

- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405) el-. *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*. Beyrut: Dârül Fikr, 1412.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849). *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*. çev. thk. Adil b. Yusuf el-Gazavi, Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1997.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860). *el-Münnemmak fi Ahbâri Kureyş*. çev. tsh. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1985.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965). *Sahîhu İbn Hibbân*. çev. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. thk. Mustafa es-Sekkâ ve arkadaşları. 2 Cilt. Kahire, 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. çev. thk. Ahmed Ferid el-Mezidî. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*. çev. nşr. Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. çev. thk. Mustafa es-Seyyîd Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- Kandemir, M. Yaşar. "Fâtıma". *DİA*. 12/219-223. İstanbul, 1995.

- Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm. *Tuhfetü'l-Ahvezî*. çev. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Basım, 1934.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *el-Câmi'u's-Sahîh*. çev. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915) en-. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) en-. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1972.
- Orhan, Fidan. *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Basılmamış: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Doktora, 2018.
- Önkâl, Ahmet. "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe". *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)* 1 (1995), 145-153.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. İstanbul: Esra Yayınları, 3. Basım, 1994.
- Sönmez, Nesim. *Karşılaştırmalı Hitabet -Cahiliye Dönemi ile İslam'ın İlk Dönemi-* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) es-. *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. çev. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 2003.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. çev. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971) et-. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. çev. nşr. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. çev. thk. Abdullah Abdülmuhsin b. et-Türkî. Kahire: Hicr, 1. Basım, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) et-. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892) et-. *es-Sünen*. çev. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Uraler, Aynur. "Safiyye". *DİA*. 35/475-476, 2008.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî (ö. 468/1076) el-. *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. çev. thk. Ahmed Abdulmarsud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Vural, Faruk. "Sebepleri ve Sonuçları Bakımından Fetret-i Vahiy Meselesi Üzerine Bir İnceleme". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (2015), 83-102.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mücâdile Sûresi". *DİA*. 31/440, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucadile-suresi>
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Müddessir Sûresi". *DİA*. 31/463-464, 2006.
- Yiğit, İsmail - Küçük, Raşit. *Hiz. Muhammed (s.a.s) Siyer-i Nebi*. İstanbul: Kayıhan, 2006.

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 18 / 2023 - Aralık

Mesleki Eğitim Merkezlerindeki Öğrencilerin Dini İnanç, Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi: Konya Örneği

Examining the Religious Beliefs, Attitudes and Behaviors of Students in Vocational Training Centers: The Example of Konya

Şaban YAVUZ

Başöğretmen, Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Selçuklu İlçe Milli Eğitim
Müdürlüğü.

Konya / Türkiye

*Head Teacher, Dr., Ministry of National Education, Selçuklu District Directorate of
National Education.*

Konya / Türkiye

sabanyavuz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1780-8933

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ekim / 15 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Aralık / 26 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Şaban Yavuz, "Mesleki Eğitim Merkezlerindeki Öğrencilerin Dini İnanç, Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi: Konya Örneği", *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 26-57.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1376384

Öz

Bu çalışmanın amacı mesleki eğitim merkezlerinde öğrenim gören çırak ve kalfaların dini inanç, tutum ve davranışları üzerine sosyolojik bir çalışma yapmak ve çıraklar ile kalfaların dini inançları ile tutum ve davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Soru kağıdının hazırlanması aşamasında öncelikle bu alanda yapılan tez çalışmaları ve diğer kaynaklar taranmıştır. Soruların hazırlanması ve derlenmesi aşamasında bu konuda uzman öğretim üyelerine başvurulmuştur. Bu amaçla hazırlanan anket 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Konya ili Selçuklu ilçesi 100. Yıl Mesleki Eğitim Merkezi'nde öğrenim gören 2620 çırak ve kalfadan 350 sine uygulanmıştır. Toplanan verilerin analizinde ve hipotezlerin test edilmesinde nicel desen üzerine kurgulanmış betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS 24.0 paket programı yardımı ile yapılmıştır. Makale oluşturulurken elde edilen veriler çeşitli başlıklar altında analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, mesleki eğitim merkezinde eğitim öğretime katılan çırak ve kalfaların dini inanç ve tutumlarına yönelik tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Dini İnanç, Mesleki Eğitim Merkezi, Çırak, Kalfa.

Abstract

The aim of this study is to conduct a sociological study on the religious beliefs, attitudes and behaviors of apprentices and journeymen studying in vocational training centers and to examine the relationship between religious beliefs, attitudes and behaviors of apprentices and journeymen. A questionnaire was applied as a data collection tool. During the preparation of the question paper, first of all, thesis studies and other sources in this field were scanned. During the preparation and compilation of the questions, expert faculty members were consulted. The survey prepared for this purpose was applied to 350 of 2620 apprentices and journeymen studying at the 100th Year Vocational Training Center in Selçuklu district of Konya province in the 2022-2023 academic year. In the analysis of the collected data and the testing of the hypotheses, the survey model, which is one of the descriptive research methods based on quantitative design, was used. Data analysis was done with the help of SPSS 24.0 package program. The data obtained while creating the article was analyzed under various headings. As a result of the research, determinations were made regarding the religious beliefs and attitudes of apprentices and journeymen who attended education at the vocational training center.

Keywords: Sociology of Religion, Religious Belief, Vocational Training Center, Apprentice, Journeyman.

Giriş

Ülkemizde ortaöğretim kesiminde eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan öğrenci sayısı 2022-2023 eğitim öğretim yılı Millî Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre 6.789.682'dir. Bunların 1.772.627'sini ise Mesleki ve Teknik Ortaöğretimi oluşturmaktadır. Bu sayının 373.061'i Mesleki Eğitim Merkezi öğrencisinden oluşmaktadır.¹ Kalifiye insan gücü yetiştirmek için farklı amaca yönelik değişik eğitim yaklaşımları benimsenmiştir. Mesleki eğitim sistemi içerisinde değerlendirdiğimiz Mesleki eğitim merkezleri bunlardan biri olup, bireylere belirli beceri ve mesleklerde eğitim alma fırsatı sunan ve araştırmanın konusunu da oluşturan kuruluşlardır. Bu merkezler genellikle iş dünyasının ihtiyaçlarına yönelik becerileri geliştirmeye odaklanırlar. Sanayileşme alanında çok hızla mesafe alan ülkemizde kalifiye ve teknik eleman ihtiyacının ortaya çıkması neticesinde ve geçtiğimiz yıllarda kesintisiz eğitim uygulama sürecinde oluşan ara eleman ihtiyacı için mesleki eğitim merkezlerinin önemi artmıştır. Son zamanlarda Millî Eğitim Bakanlığının maddi teşvikleri sebebi ile bu alanda eğitim öğretim alan öğrenci sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Ülkemizde sanayileşme hızla ilerliyor ve bu okullarda yetişen elemanlar, çeşitli mesleki alanlarda istihdam edilecekleri için kendilerine ve üretime birçok avantaj sağlayacaktır.

Bireyler ve toplumlar arasında ahlakî değerlerdeki bozulmalar, toplumları tehdit eder hale gelmekte ve birçok ahlakî olmayan duruma yol açmaktadır.² Bu nedenle, günümüz dünya toplumlarında iş ahlakına olan talep hızla artmaktadır.³ Mesleki Eğitim Merkezindeki çırak ve kalfaların farklı işletmelerde eğitim almaları sebebi ile dini inanç, tutum ve davranışları yaşadıkları topluma bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir.

Çırak ve kalfaların çoğunluğu genç kesim içerisinde yer almaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de meydana gelen hızlı değişme ve gelişmeler gençleri etkilemektedir. Bu yönüyle ergenlik ve gençlik çağında bulunan mesleki eğitim merkezlerindeki öğrencilerin dini inanç, tutum ve davranışları bu gelişmelerden etkilenmektedir. Gençlerin yaşadığı aile çevresinin ve çıraklık, kalfalık yaptıkları iş çevresinin dini inanç, tutum ve davranışları üzerinde etkilerinin olması kaçınılmazdır. Merkezi eğitim merkezine devam eden öğrencilerin, meslek sahibi olmalarında çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarından geçmeleri bir zorunluluktur.⁴ Dolayısıyla

¹ Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/2023" (Erişim 28 Kasım 2023).

² Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2006).

³ Sabahat Bayrak, *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2001), 4.

⁴ M. Fatih Uşan, *Çıraklık Sözleşmesi* (Konya: Mimoza Yayınları, 1994), 16.

yukarıdaki aşamalardan geçerek mesleki hayatına hazırlanan mesleki eğitim öğrencilerinin dini inanç tutum ve davranışları, İslamî ilke ve prensiplerle yetiştirilmeleri toplum açısından önemlidir. Son zamanlarda Müslüman toplumlar, İslamî değerleri göz ardı ederek, dini tutum ve davranışlara ilişkin değerlerden uzaklaşmışlardır. Bu nedenle mesleğe hazırlanan çırak ve kalfaların, dini inanç tutum ve davranışlarının nasıl olduğu üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

1. Kavramsal Çerçeve: Din ve Dindarlık

Din gerçekten de oldukça karmaşık bir kavramdır ve farklı disiplinler ve düşünce sistemleri tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Psikoloji, felsefe, sosyoloji, antropoloji ve din bilimi gibi alanlardan bakıldığında dinin farklı yönleri vurgulanabilir. Bu nedenle dinin tanımı üzerinde uzlaşmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁵ İslam Kelamcıları dini, “Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla va’z edilen ve saliklerini dünyaya ve ahirette saadet ve necata götüren itikat ve amellerden mürekkep bir müessesese”⁶ olarak tarif etmektedirler. Bu klasik tanımı biraz daha açacak olursak İslam’da bir dinin din adını alabilmesi için bazı şartlar vardır. İlahi bir kitaba bağlı ve dinin konusunun Yüce Allah tarafından vazedilmiş olması, insanlara maddi ve manevi hayatında iyi yolu gösterecek, tekâmülüne hizmet ederek insanlığın saadetini ve aralarında kardeşlik kuracak hükümleri taşıması ve hürriyet, adalet, eşitlik gibi faktörleri haiz olması gerekmektedir.⁷ Bu tanımlamada bir yaratıcıdan, bu yaratıcının görevlendirdiği bir peygamberden ve insanlar öldükten sonra var olduğuna inanılan bir ahiretten bahsedilmektedir. Oysa bütün dinlerde bunların varlığından ve mevcudiyetinden bahsedemeyiz. Farklı dinlere mensup bireylerin aynı tanımı kabul etmesi zor olabilir çünkü din kavramı, bir Budist ile bir Yahudi arasında farklı anlamlar taşır; benzer şekilde, bir Müslüman ile Hıristiyan için de farklılık gösterebilir.

Bir Müslüman hiçbir boşluk bırakmayacak şekilde bütün hayatı kuşatan bir din algısına sahipken, bir Hıristiyan için bu durum tamamen farklı olabilir.⁸ Sosyologlar tarafından da üzerinde ittifak edilmiş bir din tanımı görülmemektedir. Farklı tariflerin olmasına, dini tarif eden kişinin kişiliği, tarifin yapıldığı dönemin genel özellikleri ve o zamanda hâkim olan genel

⁵ İzzet Er, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 3-4.

⁶ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1943), 54.

⁷ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 25-35.

⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İİFV Yayınları, 2001), 5-6.

eğilimler ve durumlar gibi nedenler etki edebilir.⁹ Din sosyolojisinde, birçok tanım denemesine rağmen, sosyologların dinin tek bir tanımı konusunda uzlaşmaya varamadıkları gözlemlenmiştir. R. Otto'ya göre din, "kutsalın tecrübesidir." R. Otto'nun kısa tanımını olduğu gibi kabul eden Freyer'e göre Otto, ilk defa bütün dinleri içine alacak biçimde dinin mahiyetini tarif etmeye teşebbüs etmiştir. Ona göre din, "mukaddes olanın yaşanmasıdır". Freyer, ilk bakışta çok şekli ve kapalı bir tarif olarak görülebilecek bu tarifi, ferdin kutsal olanı yaşayabilme kabiliyetinin varlığını ve hatta bu tecrübenin onun varlığı için bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Ancak bu tanım, Kehrer tarafından, "bir bilinmeyeni bir başka bilinmeyenle"¹¹ tarif ettiği gerekçesiyle yetersiz bulunmaktadır. Nitekim, Wach'a göre din hakkında yapılmış bulunan çeşitli tariflerin hâlâ en kısası ve en basiti, en zengini, "din, kutsalın tecrübesidir" şeklindeki din tarifidir. Bunlara başkalarını da eklemek mümkündür. Her ne kadar dinin tarifi için çeşitli tanımlar yapılsa da dinin kendine özgü geniş bir karakteri olduğu ve her tanımın eleştirilere maruz kaldığı düşünülür. Bu bağlamda, dinin tarif edilmesine yönelik çeşitli insanların varlığı, farklı din tanımlarının da varlığına işaret etmektedir.¹² Sonuç olarak, din ne şekilde tarif edilirse edilsin bütün toplumlarda iman, ibadet ve cemaat gibi ortak özellikleri ile görünmektedir. Dinin tarifi üzerinde görülen uzlaşılama durumu, dindarlığın tarifinde de kendini göstermektedir. Bu nedenle sosyal bilimciler sosyal konuları incelerken, dindarlığa büyük önem atfederler, ama dindarlık kavramının nasıl tanımlanıp kullanılacağı hususunda tam bir fikir birliği olduğunu söylemekte zorlanmaktadırlar. Türkçe sözlükte, dindar: "Dinin emrettiklerini yapan, yasakladıklarından kaçınan kimse, mütedeyyin", "lık" ekinin eklenmesi ile türetilen dindarlık kelimesinin ise; "Dinin yapılmasını emrettiklerini yapma, yasaklarından kaçınma hâli" olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Dinî bir sistemin bütün emirlerini güçlü bir şekilde yapan bireyler dindar olarak kabul edilmiştir. Ronald L. Johnstone'a göre dindarlık tanımı, din tanımıyla ilişkili olarak yapılabilir. Din, "dinî gurup üyeleri tarafından paylaşılan kutsala doğru bir yönelim ve kutsal bir inanç çerçevesinde yerine getirilen belirli pratikler ve inançlar" şeklinde tanımlanmaktadır. Dindar ise, belirli bir dinî grup üyesi olan, belli kutsallara inanan ve bu inançların emrettiği pratikleri yerine

⁹ Recep Yaparel, "Dinin Tarifi Mümkün müdür?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 403-417.

¹⁰ Hans Freyer, çev. Turgut Kalpsüz, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 32.

¹¹ Günter Kehrer, *Din Sosyolojisi*, çev. Semahat Yüksel. (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1992), 9-10.

¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 191-212.

¹³ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Rehber Yayınları, 1990).

getiren herkes şeklinde nitelendirilmektedir. Buradan hareketle dindarlık, “Kutsal olanın yahut onun özel bir formu olmak itibarı ile belli bir dinin muayyen bir zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanması”nı ifade etmektedir.¹⁴

2. Mesleki Eğitim: Çıraklık ve Kalfalık Eğitimi

Mesleki Eğitim, bireylere belirli bir meslek veya iş dalında beceri ve bilgi kazandırmayı amaçlayan eğitim programlarına verilen genel bir isimdir.¹⁵ Çıraklık ve Kalfalık eğitimi, meslekî ve teknik eğitim kurs programlarının uygulandığı eğitim kurumlarıdır. Mesleki eğitim programları, öğrencilere belirli bir mesleği icra etmek için gerekli olan pratik becerileri öğretmek, teorik bilgiyi aktarmak ve işyerinde uygulama fırsatları sunmak için tasarlanmıştır. Türkiye’de mesleki eğitim merkezleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen ve denetlenen kurumlardır.

2.1. Çıraklık

Çıraklık, bir zanaat veya meslek dalında yeni başlayan bir kişinin deneyim kazanmak ve ustalığı öğrenmek amacıyla bir ustaya veya işverene bağlı olarak çalıştığı dönemi ifade eder. Bu dönemde çıraklar, mesleklerini öğrenirken genellikle temel becerileri geliştirirler ve ustalarının gözetiminde çalışırlar.

2.2. Kalfalık

Kalfalık, çıraklık sonrası bir meslek dalında daha fazla deneyim kazanan ve belirli bir düzeyde yetenek kazanan kişilerin mesleki gelişim aşamasını ifade eder. Kalfalık dönemi, bir çırak için ileri düzey becerilerin kazanıldığı bir aşamadır.¹⁶

3. Çıraklık ve Kalfalık Eğitiminin Tarihi Gelişimi

18. yüzyılda buhar makinelerinin kullanılması, yeni üretilen makinelerin ve çeşitli icatların ortaya çıkması sanayi devriminin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bilindiği gibi 19. yüzyılda İngiltere’deki sanayi devrimi modern sanayinin temelini oluşturur.¹⁷ 1839’da Tanzimat’ın ilanıyla

¹⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*.

¹⁵ Cevat Alkan, *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*. (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001), 4.

¹⁶ Ahmet Yıldırım - Oğuzhan Çarıkcı, “Mesleki Eğitimin Gelecek Vizyonu; İnsan Kaynakları Planlaması Açısından Bir Bürokratik Model Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 29 (Nisan 2017).

¹⁷ Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişim. (Kırıkkale Araştırması)* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1983), 20.

birlikte Türkiye'deki sanayileşme faaliyetleri hız kazanmıştır. 12. yüzyılda düzene kavuşan Ahilik sistemi ile başlayan çıraklık sistemi en ücra yerleşim yerlerine kadar yayılmıştır. Bu bağlamda Ahilik sanat ve ticaret hayatına pek çok önemli değer katmıştır.¹⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki sermayenin büyük çoğunluğunun Türklerin elinde olmadığı görülmektedir.¹⁹ Bu nedenle ülkenin önemli ölçüde yetişmiş elemana ihtiyacı olduğu görülmüş ve okul ağırlıklı bir mesleki eğitim benimsenmiştir. Sanayide ve işyerlerinde çıraklık eğitimini düzenleyecek kanun çıkarılması için 1960'lı yıllarda başlayan çalışmalar, 05.07.1977 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2089 Sayılı *Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu* ile kanuni esaslara bağlanmıştır. İlerleyen yıllarda 2089 sayılı kanunun yeniden düzenlenmesine ilişkin tedbirlere yer verilmiş ve 19.06.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3308 sayılı *Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu*'nda çıraklık ve mesleki eğitim, bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır. 10.07.2001 tarihinde ise, yürürlüğe giren ve bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 4702 sayılı kanunla *Mesleki Eğitim Kanunu* olarak değiştirilmiştir.²⁰

4. Mesleki Eğitim Merkezlerinin Günümüzdeki Durumu

Ülkemizin nitelikli iş gücüne olan ihtiyacını karşılamak için öğrencilerin yeteneklerini keşfetmelerine, ilgi ve isteklerini belirlemelerine yardımcı olacak bilgilendirme ve mesleki eğitim sistemlerinin güçlendirilmesi, çalışma hayatıyla eğitim arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi için meslek eğitim merkezlerinin çabaları büyük önem taşımaktadır.

09.12.2016 tarihli 29913 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 6764 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile yayımlanarak yürürlüğe giren ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ve 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununda değişiklik yapılarak çıraklık eğitimi örgün ve zorunlu eğitim kapsamına alınmış ve mesleki eğitim merkezleri, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 26'ncı maddesine göre: Ortaöğretim; ilköğretime dayalı dört yıllık zorunlu örgün

¹⁸ Necmettin Özerkmen, "Ahiliğin Tarihsel Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları -Sosyolojik Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 57-78.

¹⁹ Ali Şahinkesen, *Çıraklık Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Doktora, 1985).

²⁰ Selim Eyigün, *Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin Benlik Kavramlarının İncelenmesi (Bursa İli Örneği)* (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2008).

veya yaygın öğrenim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumları ile mesleki eğitim merkezlerinin tümünü kapsar. Bu okul ve kurumları bitirenlere bitirdikleri programın özelliğine göre diploma verilir. Ancak; mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin diploma alabilmeleri için Millî Eğitim Bakanlığınca belirlenen fark derslerini tamamlamaları gerekmektedir. Mesleki eğitim merkezi öğrencileri haftada 1 gün okulda teorik eğitim, 4 gün işletmelerde pratik eğitim alır. Çıraklık eğitimi 3 yıl, kalfalık eğitimi 1 yıl sürmektedir. Mesleki eğitim merkezine devam eden 9,10 ve 11. Sınıf öğrencileri asgari ücretin en az %30'u, 12.Sınıf öğrencileri asgari ücretin en az yarısı kadar maaş alırlar. Mesleki eğitim merkezi mezunları "Ustalık Belgesi" ile "Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi diploması" alarak kendi iş yerlerini açabilirler. Ustalık belgesine sahip olanlar çırak öğrenci istihdamı için İş pedagojisi eğitimi ile "Usta Öğretici" belgesine sahip olurlar.²¹

5. Yöntem

Araştırma, Konya Selçuklu 100. Yıl Mesleki Eğitim Merkezi'nde öğrenim gören çırak ve kalfaların bazı değişkenlere göre dinî inanç, tutum ve davranışlarına yönelik yapılan bir çalışmadır. Mesleki Eğitim Merkezindeki çırak ve kalfaların dini inanç ve tutumları, davranışları üzerinde herhangi bir etkiye sahip midir? Bu ve buna benzer sorulara ışık tutmak amacı ile yaptığımız çalışmamızın asıl hedefi, meslek hayatına hazırlanan çırak ve kalfaların, tutum ve davranışlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmamızda Konya Selçuklu 100.Yıl Mesleki Eğitim Merkezi'nde öğrenim gören çırak ve kalfaların dini inançları ile tutumları arasında bir ilişki var mıdır? sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Bu problem cümlesi doğrultusunda araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir.

5.1. Araştırmanın Hipotezleri

1. Ülkemizde meydana gelmiş bulunan bir takım sosyo-politik ve sosyo-kültürel değişme ve gelişmelere rağmen mesleki eğitim merkezinde öğrenim gören çırak ve kalfaların sosyal davranışlarını şekillendirmede dini inanç ve tutumları önemini koruyan bir faktördür.

2. Mesleki eğitim merkezinde okuyan öğrencilerin çoğunluğu alt gelir ve orta gelir seviyesine sahip ailelerin çocuklarından oluşmaktadır.

3. İbadetlerin yerine getirilmemesinde arkadaş çevresi, çalışılan işyeri ve işyerinin ortamının ibadet için uygun olmaması etkili olmaktadır.

²¹ Mesleğim Hayatım, *Mesleğim Hayatım* (Erişim 28 Kasım 2023).

4. Mesleki eğitim merkezi öğrencilerinde Allah'a inanç hususunda büyük bir netlik olmakla birlikte diğer inanç esaslarında farklılık görülmektedir.

5. Merkezi eğitim merkezindeki öğrenciler anne ve babaları ile yer yer bazı konularda çatışma yaşamaktadırlar.

6. Merkezi eğitim merkezindeki öğrencilerin sosyal, ekonomik ve politik alanlara ilişkin tutum ve davranışlarında dini inanç ve tutumlar etkili olmaya devam etmektedir,

5.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma pek çok unsurdan meydana gelen bir evren içerisinde, evren ile alakalı yaygın bir kaniya varabilmek için, evrenin tamamı veya ondan alınacak olan bir örnek, grup veya örneklem üzerinde gerçekleştirilen düzenlemelerden oluşan genel tarama modelinde yapılmıştır.²² Araştırmanın evrenini, Konya Selçuklu 100. Yıl Mesleki Eğitim merkezinde 2022-2023 Eğitim Öğretim yılında öğrenim gören 2640 çırak ve kalfa oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, tesadüfi yöntemle seçilmiş değişik alan ve bölümden 340 çırak ve kalfadan oluşmaktadır.

5.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma, zaman dilimi olarak 2022-2023 eğitim öğretim yılı; evren olarak Konya Selçuklu 100. Yıl Mesleki Eğitim Merkezinde öğrenim görmekte olan çırak ve kalfalarla sınırlıdır. Ayrıca çalışmamız dinî inanç, tutum ve davranışları tespit etmede kullanılan ifadeleri kapsamaktadır. Bu çalışmada elde edilen veriler almış olduğumuz cevapların samimi olduğu varsayımına dayalıdır. Araştırmamız yapıldığı zaman dilimi ile de sınırlıdır. Bu nedenle deneklerin tutum ve davranışları zaman içerisinde değişebilir.

5.4. Veri Toplama Araçları

Anket sorularının hazırlanması sürecinde, ilgili tez çalışmaları ve diğer kaynaklar taranarak bilgi edinilmiş, ayrıca konunun uzmanı öğretim üyelerinden görüş alınarak soruların derlenmesi ve hazırlanması aşaması tamamlanmıştır. Araştırma soruları bir dilekçe ile okul müdürlüğüne sunulmuş, okul müdürlüğü yazıyı ilçe milli eğitim müdürlüğüne göndermiş ve gerekli olur ve izinler alınmıştır. Mesleki eğitim merkezindeki alan ve bölüm öğrencilerinin listesi alınarak örnekleme tekniklerinden olasılığa dayalı olmayan örneklem metodu²³ kullanılarak 350 anket bizzat tarafıma

²² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (Ankara: Nobel Yayınları, 2005), 70-85.

²³ Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2017), 138.

uygulanmıştır. Anketin amacı ve ne için yapıldığı anlatıldıktan sonra kimliklerinin açığa çıkmaması için katılımcılar kendilerini belli edecek herhangi bir bilgi yazmamaları konusunda uyarılmış ve sağlıklı, doğru bilgi alınmaya çalışılmıştır.

5.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma bir saha araştırmasıdır. Mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfaların dini inanç tutum ve davranışlarını ortaya koyabilmek için anket uygulanmıştır. Anketin hazırlanmasında daha önceki tecrübelerimize ilaveten sorular Köktaş'ın "Türkiye'de Dini Hayat" adlı çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.²⁴ Araştırma da kullanılan anket Mart 2023 ayında gerçekleştirilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler, bilgisayar ortamına aktarılmış ve elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS 24.0 istatistik programı kullanılmıştır. SPSS programı ile istatistiksel işlemlere tabi tutulmuş ve tablo haline getirilmiştir. Elde edilen veriler bulgular bölümünde sunulmuştur.

6. Bulgular ve Yorum

6.1. Mesleki Eğitim Merkezindeki Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Tablo 1: Mesleki Alana Göre Öğrencilerin Dağılımı

		N	%
Okuduğunuz Meslek Alanının Adı	Elektrik-Elektronik Teknolojisi	43	12,6
	Güzellik ve Saç Bakım Hizmetleri	48	14,1
	Makina Teknolojisi	59	17,4
	Matbaa Teknolojisi	11	3,2
	Metal Teknolojisi	19	5,6
	Mobilya ve İç Mekân Tasarımı	19	5,6
	Motorlu Araçlar Teknolojisi	130	38,2
	Yiyecek ve İçecek Hizmetleri	11	3,2
	Toplam	340	100,0

Mesleki eğitim merkezine gelen öğrencilerin farklı alan ve bölümlerden oldukları görülmektedir. Bunların %38,2'sinin motorlu araçlar teknolojisi alanında okuduğu, bunu %17,4 ile Makine Teknolojisi alanının

²⁴ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993).

takip ettiği, en az öğrencinin ise %3,2 ile matbaa teknoloji alanı ile yiyecek ve içecek hizmetlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2 Mesleki Eğitim Merkezindeki Öğrencilerin Sınıflara Göre Dağılımı

		N	%
Kaçınıcı sınıfa devam etmektesiniz?	9. Sınıf	104	30,6
	10. Sınıf	91	26,8
	11. Sınıf	79	23,2
	12. Sınıf	66	19,4
	Toplam	340	100,0

Mesleki eğitim merkezi öğrencilerinin %30,6'sı 9. sınıf öğrencisi %26,8'i 10.sınıf, %23,2'si 11.Sınıf, %19,4'ü de 12.Sınıf öğrencisidir. Sınıf seviyesi yükseldikçe öğrenci sayısı azalmaktadır. Bu durum mesleki eğitim merkezine gelen öğrencilerin tamamının eğitimlerini tamamlamadan değişik nedenlerden dolayı ayrıldıklarını göstermektedir.

Tablo 3 Öğrencilerin Yaşlara Göre Dağılımı

		N	%
Yaşınız	13	0	0,0
	14	4	1,2
	15	46	13,5
	16	53	15,6
	17	90	26,5
	18	81	23,8
	19	41	12,1
	20	8	2,4
	20 üstü	17	5,0
	Toplam	340	100,0

Mesleki eğitim merkezine gelen çırak ve kalfalar için herhangi bir üst yaş sınırlaması bulunmamaktadır. İlköğretimi bitiren herkes kayıt olma hakkına sahiptir. Böyle olmasına rağmen gelen öğrencilerin sadece %5,0, 20 yaş ve üzeri, geri kalan öğrencilerin ise yaşlarının 14-20 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu durum öğrencilerin büyük çoğunluğunun ortaöğretim çağında olduğunu göstermektedir. Bunda da mesleki eğitim merkezlerinin zorunlu eğitim kapsamına alınmış ve ortaöğretim düzeyinde sayılmasının etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Tablo 4 Cinsiyete Göre Dağılım

		N	%
Cinsiyetiniz	Erkek	316	92,9
	Kadın	24	7,1
	Toplam	340	100,0

Cinsiyete göre dağılıma bakıldığında %92,9'unun erkek, %7,1'inin kadınlardan olduğu görülmektedir. Bu kadın öğrencilerinde tamamının güzellik ve saç bakım bölümünde ve son sınıfta olduğu görülmektedir. Yetkililerle görüştüğümüzde bu alanın dışındaki alanlara kadınların gelmediği, bu okulda da bu bölümdeki öğrencilerin usta olduktan sonra yeni kadın öğrenci gelmediği, gelen az sayıdakilerin de başka bir ilçeye yönlendirildiği bilgisi verilmiştir.

Tablo 5 Anne Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım

		Anne eğitim		Baba eğitim	
		N	%	N	%
Anne- babanızın eğitim durumu nedir?	Okuryazar değil	6	1,8	11	3,2
	İlkokul mezunu	160	47,1	185	54,4
	Ortaokul mezunu	105	30,9	114	33,5
	Lise veya dengi okul	52	15,3	27	7,9
	Fakülte, yüksek okul	17	5,0	3	0,9
	Toplam	340	100,0	340	100,0

Anne-baba eğitim düzeyine baktığımızda çok büyük çoğunluğunun ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Bu oran annelerde %47,1 ilkokul %30,9 ortaokul, babalarda %54,4 ilkokul, %33,5'inin ise ortaokul olduğu tespit edilmiştir. %3,2'si hiç okula gitmemiş okuma ve yazması olmayandır. Çıraklık eğitim merkezine gelen öğrencilerin sadece %5'inin annesi, %0,9'unun babasının fakülte ve yüksek okullu olduğu düşünüldüğünde, mesleki eğitim merkezine gelen çırak ve kalfaların düşük eğitim düzeyine sahip anne ve babaların çocukları olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Anne-Baba Birlikte Yaşama Durumuna Göre Dağılım

		N	%
Anne ve babanız birlikte mi yaşıyorlar?	Evet	307	90,3
	Babam öldü	7	2,1
	Annem öldü	5	1,5
	Her ikisi de öldü	1	0,3
	Her ikisi de sağ ama boşandılar	18	5,3
	Her ikisi de sağ ama ayrı yaşıyorlar	2	0,6
	Diğer	0	0,0

Toplam 340 100,0

Çırak ve kalfaların anne ve babaları ile birlikte yaşayıp yaşamadıklarına yönelik sorulara deneklerin %90,7'sinin anne ve babası ile birlikte yaşadığı, %5,3'nün boşandığı, %3,6'sının anne veya babasından birinin öldüğü görülmektedir. Hem anne hem de babası ölenlerin oranı ise %0,3 tür.

Tablo 7: Ailenin Toplam Geliri

		N	%
7. Ailenizin aylık toplam geliri ne kadardır?	8500 TL'den az	55	16,2
	8501-12000 arası	117	34,4
	12000-16000 arası	91	26,8
	16000-20000 arası	34	10,0
	20000 ve yukarısı	43	12,6
Toplam		340	100,0

Çırak ve kalfaların ailelerine giren aylık toplam para miktarına baktığımızda ise, %34,4'ünün 8500- 12000 arası, %16,2'sinin 8500'den az olduğu görülmektedir. Çırak ve kalfaların kendilerine devlet desteği verildiği, ayrıca çalıştığı kurumdan az çok bir para aldıkları ve belli bir miktar para alarak ailelerine katkı yaptıkları da düşünüldüğünde, ailelerin gelirinin ülkemizde gelir düzeyi düşük ve orta durumda bulunan sosyal tabakanın gelir düzeyini yansıttığı görülmektedir.²⁵

Tablo 8: Anne-Baba Mesleğine Göre Dağılım

	Anne		Baba eğitim		
	N	%	N	%	
Anne- babanızın mesleği nedir?	Tarım ve Hayvancılık	3	0,9	24	7,1
	Esnaf, ticaretle uğraşiyor	7	2,1	91	26,8
	İşçi	21	6,2	134	39,4
	Ev kadını	299	87,9	0	0
	Memur	3	0,9	26	7,6
	Serbest meslek	2	0,6	41	12,1
	Emekli (İşçi, Memur,	1	0,3	15	4,4
	İşsiz	4	1,2	6	1,8
	Yurt dışında çalışıyor	0	0,0	3	0,9
Toplam		340	100,0	340	100,0

Anne-babanın mesleğine baktığımızda ise annelerin %87,9'unun ev hanımı, babaların ise çoğunluğunun işçi ve esnaf olduğu görülmektedir.

²⁵ "Asgari ücret" (Erişim 28 Kasım 2023).

(%39,4 işçi, %26,8 esnaf ve ticaret) Tarım ve hayvancılıkla uğraşanların oranının az olması çırak ve kalfaların ailelerinin şehirde yaşamalarından kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

6.2. Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları ile İlgili Bulgular

6.2.1. İnanç Boyutu ile İlgili Bulgular

Her din inanç bağlamında birtakım kabullerden oluşmaktadır. Bu durum ilahi din olarak kabul edilen dinlerde de felsefi dinlerde de söz konusudur. Allah inancı dinin temelini oluşturur. Bir kimsenin Müslüman olarak kabul edilmesi için, kabul edilmesi gereken temel ilkedir. Mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfaların Allah inancı bakımından durumlarını görmek ve Allah inancının ne oranda kabul gördüğü ve bundan ne oranda sapma olduğunu tespit etmeye çalıştık.

Tablo 9: Allah'a İnanç

	N	%
Her şeyi yoktan yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten Allah'ın varlığına inanıyorum ve hiçbir şüphe taşımıyorum.	330	97,1
Allah'a inanmak konusunda	8	2,4
aşağıdakilerden		
durumunuza hangisi		
uymaktadır?		
Allah'ın varlığına inanıyorum.	0	0,0
Çevremdeki bulunanlar Allah'ın varlığını kabul ettikleri için inanıyorum.	0	0,0
Allah'a inanmıyorum.	2	0,6
Allah'ın varlığı ve yokluğu hususunda ilgi duymuyorum.	0	0,0
Diğer	0	0,0
Toplam	340	100,0

Tablo 9'da da görüldüğü gibi örneklemin %97,1'inin her şeyi yoktan yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten Allah'ın varlığına inandığı ve hiçbir şüphe taşımadığını ifade ederken %0,6'sı inanmamaktadır. Ancak bu konuda %2,8'i Allah'a inanmakla birlikte çözmekte güçlük çektiği hususların varlığını beyan etmiştir. Bu da göstermektedir ki mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfalar arasında Allah'a inancın yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 10: İslam Dininin İman Esaslarına Yönelik Dağılım

		N	%
İslam dininin altı iman	Allah'a inanmak	336	98,8
esasından samimi olarak	Meleklerle inanmak	305	89,7
ve herhangi bir yoruma	Peygamberlere inanmak	308	90,6
ihtiyaç duymadan	Kitaplara inanmak	305	89,7
hangilerine	Ahirete inanmak	304	89,4
inaniyorsunuz?	Kader ve kazaya, hayır ve şerrin	298	87,6

*Denekler birden çok madde işaretlemeleri hususunda serbest bırakılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin “İslam dininin altı iman esasından samimi olarak ve herhangi bir yoruma ihtiyaç duymadan”; %98,8’inin Allah’a, %89,7’inin meleklerle, %90,6’sının peygamberlere, %89,7’sinin kitaplara, %89,4’ünün ahirete ve %87,6’sının kader ve kazaya, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inandığı gözlemlenmiştir. İmanın şartlarına bir bütün olarak bakıldığında Allah’a iman ile diğer esaslar arasında farklılıklar görülmektedir. İslam tarihi incelendiğinde kaza-kader, ahiret inancı gibi esasların tartışma konusu olduğu düşünüldüğünde bu durum çirak ve kalfalar açısından da normal karşılanabilir. Araştırmamızda elde edilen sonuçlarla, lise öğrencileri, üniversite öğrencileri, ilköğretim okulu öğretmenleri ve İzmir halkı üzerinde yapılan benzer araştırmaların bulguları incelendiğinde araştırmamızla benzer oranlar görülmektedir.²⁶

6.2.2. İbadet Boyutu ile İlgili Bulgular

İbadetler Allah-u Teala tarafından Kur’an-ı Kerimde emredilen ve Hz. Peygamberin sünnetlerinde açıklandığı üzere yerine getirilmesi gereken bir borçtur. İslam’da temel ibadetler İslam’ın şartlarını oluşturan kelime-i tevhitle beraber namaz, oruç, hac ve zekattır. İslam ibadet anlayışı içinde imandan sonra üzerinde en çok durulan ibadet türü namazdır.

²⁶ Köktaş, *Türkiye’de Dini Hayat*; Mehmet Bayyığıt, *Üniversite gençliğinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir anket uygulaması* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1989); Şahin Doğan, *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Dini Tutumları* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2007); Şaban Yavuz, *Lise Öğrencilerinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans, 2001).

Tablo 11: Namaz İbadetleri Sıklığına Yönelik Dağılım

		n	%
Aşağıdaki namaz ibadetlerinden hangilerini hangi sıklıkla yaparsınız? Günde 5 vakit namaz	Devamlı kılıyorum	16	4,7
	Çoğunlukla kılıyorum	20	5,9
	Ara sıra kılıyorum	112	32,9
	Çok seyrek kılıyorum	89	26,2
	Hiç kılmıyorum	103	30,3
Toplam		340	100,0
Aşağıdaki namaz ibadetlerinden hangilerini hangi sıklıkla yaparsınız? Cuma namazı	Devamlı kılıyorum	165	49,0
	Çoğunlukla kılıyorum	79	23,4
	Ara sıra kılıyorum	54	16,0
	Çok seyrek kılıyorum	10	3,0
	Hiç kılmıyorum	29	8,6
Toplam		340	100,0
Aşağıdaki namaz ibadetlerinden hangilerini hangi sıklıkla yaparsınız? Bayram namazları	Devamlı kılıyorum	240	71,2
	Çoğunlukla kılıyorum	39	11,6
	Ara sıra kılıyorum	19	5,6
	Çok seyrek kılıyorum	4	1,2
	Hiç kılmıyorum	35	10,4
Toplam		340	100,0

Mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfaların namaz kılma durumlarına bakıldığında, (Tablo 11) 5 vakit namazı devamlı ve çoğunlukla kılanların oranının çok düşük olduğu, hiç kılmayanların oranının ise %30,3 olduğu görülmektedir. %32,9'unun ara sıra kıldığı, %26,22'sinin ise çok seyrek kıldığı görülmektedir. Namazın günde beş defa olması, namaz için abdest alınması, fiziki bir alana ihtiyaç duyulması gibi değişik nedenlerin bu oran üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir de namaz ibadetini yerine getirmede genel anlamda bir ilgisizlik görülmektedir.

Cuma namazına bakıldığında ise, çırak ve kalfaların %49'nun devamlı kıldığı, hiç kılmayanların oranının ise düşük olduğu görülmektedir. (Tablo 11) Bu durum namazın azlık ve çokluğuna göre değiştiği durumu ortaya koymaktadır. Cuma namazının haftada bir defa kılınıyor olması, 5 vakit namaza göre daha çok tercih edilmektedir.

Bayram namazı vacip bir ibadet olmasına rağmen farz namazlardan daha çok rağbet görmektedir ki devamlı bayram namazı kılanların oranı %71,2'dir. %11,6'sının çoğunlukla, %7,8'nin ise ara sıra ve seyrek kıldıklarını da kabul edersek bir hayli yüksek bir oran çıkmaktadır ki, bu durumda

bayram namazının yılda bir defa kılınmasından kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

Tablo 12: Oruç, Zekât, Hac ve Kurban Konularındaki İnanç, Tutum ve Davranışlara Yönelik Dağılım

		n	%
13. Oruç ibadetlerini yerine getirme şekliniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Her yıl Ramazan orucunun tamamını tutarım.	245	72,1
	Hiç oruç tutmam.	1	0,3
	Ramazan aylarında ara sıra tutarım.	25	7,4
	Ramazan aylarında engel çıkmadığında tutarım.	66	19,4
	Diğer	3	0,9
Toplam		340	100,0
14. Zekât konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Dine göre zengin olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadettir.	306	90,0
	Bir ibadet olarak değil de sosyal dayanışma için önemlidir.	19	5,6
	Artık zekâta gerek yoktur.	2	0,6
	İnsanların dini inanç ve düşünceleri zayıfladığı için zekâtın toplumsal dayanışmada bir fonksiyonu olamaz.	11	3,2
	Kazancımı başkalarına vermem.	2	0,6
Diğer		0	0,0
Toplam		340	100,0
15. Hac konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Hacca hiç gerek yoktur.	6	1,8
	Ülkemizin dövizleri gereksiz yere yabancılara gidiyor.	6	1,8
	Hac, Allah'ın emri bir ibadettir.	322	94,7
	Bunca fakir varken Hacca gidilmemelidir.	6	1,8
	Diğer	0	0,0
Toplam		340	100,0
	Kurban imkânı olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadettir.	327	96,2

16. Kurban konusundaki düşünceleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Binlerce hayvanın boğazlanmasına karşıyım.	5	1,5
	Kurbanı ibadet olarak değil de sosyal dayanışma için faydalı buluyorum.	8	2,4
	Toplam	340	100,0

Bilindiği gibi İslam dinindeki ibadetlerden birisi de ramazan ayında tutulan oruçtur. Çıracak ve kalfaların oruç ibadeti konusundaki durumuna bakıldığında; %72,1'inin her yıl ramazan orucunun tamamını tuttuğu, hiç tutmam diyenlerin ise yok denecek kadar az olduğu, (%0,3) %19,4'ünün engel çıkmadığında tuttuğu, %7,4'ünün ise ara sıra tuttuğu görülmektedir. Bu da göstermektedir ki, çıracak ve kalfaların oruç ibadetini yerine getirirken toplumumuzda oruç ibadetinin bireysel ibadet olmaktan çıkıp toplumsal bir coşku haline gelmesinin etkisi vardır.

İbadet olarak zekât, hac ve kurban tamamen ekonomik durumla ilgili bir ibadet olması nedeniyle, çıracak ve kalfaların zekât, hac ve kurban verebilecek yeterliliğe sahip olmadıkları düşünüldüğünde bu ibadetleri yerine getirmeden ziyade inanç ve tutumları değerlendirilmiştir. Tablo 12'de de görüldüğü gibi %90'ının zekât verilmesinin dine göre zengin olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadet olduğunu düşündüğü, %0,6'sının zekâta gerek kalmadığını, yine aynı oranda deneğinde kazancını başkalarına vermem dediği görülmüştür. Dolayısıyla çıracak ve kalfaların zekât hususunda olumlu bir inanç ve tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin, hac ve kurban konularındaki düşüncelerine yönelik dağılım incelendiğinde; %94,7'sinin Haccın, Allah'ın emri bir ibadet olduğu ve şartları müsait olanların yerine getirmesi gerektiğini düşündüğü, %1,8'inin hacca gerek olmadığını, %1,8'inin de ülkenin dövizinin yabancılara verilmemesi gerektiğini %1,8'inin de bunca fakir varken hacca gidilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneklemin %96,2'sinin kurban imkânı olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadet olduğunu düşündüğü gözlemlenmiştir. %1,5'i bunca hayvanın boğazlanmasına karşıyım demiştir. Sonuçlar topluca değerlendirildiğinde çıracak ve kalfaların zekât, hac ve kurban ibadeti hususunda olumlu bir inanç ve tutuma sahip oldukları söz konusudur.

Tablo 13: Dua ile İlgili Tutum ve Davranışlar

		N	%
Allah'a dua eder misiniz?	Evet dua ederim.	299	87,9
	Bazen dua ederim.	39	11,5
	Hayır hiç dua etmem.	2	0,6
	Toplam	340	100,0

Allah'a ibadet yollarından biriside duadır. Dua Allah ile irtibata geçmenin yollarından biridir. Analiz sonuçlarına göre çırak ve kalfaların %87,9'unun Allah'a dua ettiği, %11,5'nin ara sıra dua ettiği görülmektedir. Çırak ve kalfalar dua etmeye çok büyük önem vermektedirler. Öyle ki dua etmeyenlerin oranı yok denecek kadar azdır.

Tablo 14: Hangi Durumlarda Dua Etmekle İlgili Tutum ve Davranışlar

		N	%
Hangi durumlar karşısında dua edersiniz? (Bu soruyu tablo 13.deki soruya evet ya da bazen diyenler cevaplamışlardır.)	Özel durumlarda (Cenaze, kandil, vb.)	57	16,9
	Sıkıntılı anlarda	63	18,6
	Mutlu anlarda	18	5,3
	Her zaman	200	59,2
	Toplam	338	100,0

Dua edenlerin dua etme durumlarına bakıldığında, %59,2'sinin her zaman dua ettiği, %16,9'unun cenaze, kandil, vb. özel durumlarda dua ettiği, %18,6'sının sıkıntılı anlarda, %5,3'ünde mutlu anlarda dua ettiği görülmüştür. Dua ile ilgili olarak genel anlamda olumlu bir tablo ortaya çıkmıştır.

Tablo 15: Duaların Kabulüne Yönelik Tutum ve Davranışlar

		N	%
Allah'ın duaları kabul ettiğine inanıyor musunuz?	Evet inanıyorum	321	94,4
	Hayır inanmıyorum	5	1,5
	Fikrim yok	14	4,1
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Duaların kabul edilip edilmediğine yönelik tutum ve davranışlara yönelik analiz sonuçlarına baktığımızda, örneklemin %94,4'ünün Allah'ın duaları kabul ettiğine, inandığı görülmektedir. %1,5'i duaların kabul edildiğine inanmazken %4,1'i fikrim yok diye beyan etmiştir. Bu da çırak ve kalfaların dua hususunda olumlu bir inanç ve tutuma sahip olduklarını göstermektedir.

6.2.3. Dini Bilgi Boyutu ile İlgili Bulgular

Tablo 16 Kur'an-ı Kerimi Yüzünden Okumayı Bilme ile İlgili Dağılım

		N	%
Kur'an-ı Kerimi yüzünden okumayı biliyor musunuz?	İyi derecede biliyorum.	52	15,3
	Orta derecede biliyorum.	238	70,0
	Hiç bilmiyorum.	49	14,4
	Diğer	1	0,3
	Toplam	340	100,0

Çırak ve kalfaların %70'inin Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı orta derecede bildiği görülmektedir. Oranın bu denli yüksek olması ikili görüşmelerimizden ve bu okulda görev yapıyor olmam sebebi ile biliyorum ki çırak ve kalfaların çoğunluğu çırak ve kalfalığa başlamadan önce aileleri tarafından Kur'an Kursuna gönderildiğini ifade etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'i iyi derecede yüzünden okumayı bilenlerin de %15,3 olduğu görülmektedir ki bu da oranın yüksekliğini teyit etmektedir. Hiç bilmeyenlerin oranı ise %14,4'dür. Bu durum çırak ve kalfaların ailelerinin Kur'an okumaya önem verdiklerini ve çocuklarını Kur'an-ı Kerim okumaya yönlendirdiklerini göstermektedir.

Tablo 17: İbadetleri Yerine Getirebilecek Kadar Dini Bilgi Düzeyi ile İlgili Dağılım

		N	%
İbadetleri yeteri kadar yerine getirebilmeniz için gerekli olan dini bilgileriniz ne düzeydedir?	Çok iyi	54	15,9
	İyi	141	41,5
	Orta	123	36,2
	Zayıf	18	5,3
	Bilgim yok	4	1,2
	Toplam	340	100,0

Çırak ve kalfaların %41,5'inin ibadetleri yeteri kadar yerine getirebilmesi için gerekli olan dini bilgilerinin iyi düzeyde olduğu, %15,9'unun çok iyi olduğu, %36,2'sinin orta düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. İbadetleri yerine getirecek kadar bilgisi olmayanlar ise %1,2'dir. Bu da çırak ve kalfaların ibadetleri yerine getirebilmek için yeteri kadar bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

Tablo 18: Dini Bilgilerin Öğrenildiği Kaynağa Yönelik Dağılım

		N	%
Dini bilgilerinizi nereden öğrendiniz?	Ailemden	261	76,8
	Okuldan öğretmenlerimden	95	27,9
	Dini görevlilerden (İmam, Müftü,	183	53,8
	Kendi kendime dini kitaplardan	31	9,1
	Diğer	2	0,6

*Denekler birden çok maddeyi işaretlemeleri hususunda serbest bırakılmıştır.

Çırak ve kalfalara dini bilgilerinin nereden öğrendikleri sorulmuş ve birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri belirtilmiş ve her birinin etki derecesi ölçülmeye çalışılmıştır. Dini bilgilerin kaynağına yönelik dağılım incelendiğinde öğrencilerin %76,8'i ailesinden, %53,8'i de din görevlilerden, %27,9'u okuldan öğretmenlerinden öğrendiğini belirtmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki dini eğitimde ailenin rolü çok önemlidir.

Tablo 19: Evde Bulunan Dini Kitaplar ile İlgili Dağılım

		N	%
Evinizde ne tür dini kitaplar vardır?	Kur'an-ı Kerim ve meali	333	97,9
	Tefsir kitapları	128	37,6
	Hadis kitapları	217	63,8
	İslam ilmi hali	169	49,7
	Namaz hocası ve dua kitapları	200	58,8
	Hz. Muhammed (sav)'ın hayatıyla ilgili kitaplar	193	56,8
Diğer	1	0,3	

*Denekler birden çok maddeyi işaretlemeleri hususunda serbest bırakılmıştır.

Bilindiği gibi, dini bilgilerin öğrenildiği kaynaklardan birisi de dini eserlerdir. Çırak ve kalfaların evlerinde bulunan dini kitaplar da önem taşımaktadır. Analiz sonuçlarına göre evde bulunan dini kitap türleri incelendiğinde; %97,9'u Kur'an-ı Kerim ve meali, %63,8'i hadis kitapları, %58,8'i namaz hocası ve dua kitapları, %56,8'i Hz. Muhammed (sav)'ın hayatıyla ilgili kitaplar bulunduğunu belirtmiştir.

6.2.4. Dinin Davranışlara Etkisi ile İlgili Bulgular

Dinin toplumsal davranışlara etkisi karmaşık ve çok yönlü bir konudur. Din, insanların inançlarını, değerlerini ve davranışlarını etkileyen ve şekillendiren önemli bir faktördür. Biz de burada aile ilişkileri, arkadaşlık, ekonomi, politika gibi alanlarla ilgili, çırak ve kalfaların dini inancının

davranışlarında ne kadar etkili olduğu veya etkin olup olmadığı konusuna değindik.

Tablo 20: Arkadaş Seçiminde Dikkat edilen Özelliklere Yönelik Dağılım

	N	%
Arkadaş seçiminde nelere dikkat edersiniz?	Aynı zevk ve ölçülere bağlı	266 78,2
	Dindar olmasına	175 51,5
	Akraba olmasına	22 6,5
	Herkesçe beğenilen birisi	42 12,4
	Zengin olmasına	17 5,0
	Zeki ve çalışkan olmasına	0 0,0
	Diğer	0 0,0

*Denekler birden çok madde işaretlemeleri hususunda serbest bırakılmıştır.

Kişisel ilişkiler çerçevesinde önemli olan bir husus da arkadaş seçimidir. Çırac ve kalfaların arkadaş seçerken nelere dikkat ettikleri soruldu. Birden çok şıkkı işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Analiz sonuçlarına göre çırac ve kalfaların arkadaşlık seçiminde ilk tercihleri %78,2'si "arkadaş seçerken aynı zevk ve ölçülere bağlı olmaya oldukça dikkat ettiğini" ifade etmiştir. Analiz sonuçları göstermektedir ki, çırac ve kalfaların arkadaşlık seçiminde en çok önem verdikleri arkadaşın dindar olması değildir. Ama yine de dindar olmasını %51,5 ile ikinci sırada tercih etmişlerdir ki bu da dinin etkisinin arkadaşlık seçiminde etkisinin halen görülmekte ve tercih edilmekte olduğunu göstermektedir.

Tablo 21: Ailenin Müdahalesine Yönelik Dağılım

	N	%
Aileniz size herhangi bir konuda müdahale eder mi? Ederse hangi sıklıkta müdahale eder?	Devamlı	70 20,7
	Çoğunlukla	88 26,0
	Ara sıra	132 39,1
	Çok seyrek	33 9,8
	Hiç karışmazlar	15 4,4
	Diğer	0 0,0
Toplam	340	100,0

Aile toplumun en küçük birimidir. Tarihin de en köklü müessesesidir. Değişik görünüm ve formlara sahip olsa da tarih boyunca hep var olmuştur. Anne-baba ve çocuklardan oluşan aile değişme ve gelişmelere göre bazı sorun ve problemlerle karşılaşmaktadır. Bu sorun ve problemlerin başında da kuşaklar arası çatışma gelmektedir. Analiz sonuçlarına göre (Tablo 21) çırac ve kalfaların %4,4'ü ailesinin hiç karışmadığını belirtmişler geri kalanların ise

değişik şekillerde ve oranlarda müdahale ettiği ortaya çıkmıştır. Bu durum, aileler ile gençler arasında kuşak çatışmasının var olduğunu göstermektedir.

Tablo 22: Ailenin Müdahale Konularına Yönelik Dağılım

		N	%
Aileniz size en çok hangi konularda müdahale eder? (Tablo 21'deki soruya hiç karışmaz diyenler bu soruya cevap vermemişlerdir)	Kılık kıyafet seçmede	52	15,3
	Ders çalışma konusunda	19	5,6
	Para harcama konusunda	97	28,5
	Arkadaş seçme konusunda	98	28,8
	Cinsel konularda	15	4,4
	Dini ve ahlaki konularda	68	20,0
	Boş zamanları değerlendirme	39	11,5
	Oyun konusunda	22	6,5
	Her konuda müdahale eder	119	35,0
	Diğer	0	0,0

*Denekler birden çok maddeyi işaretlemeleri hususunda serbest bırakılmıştır.

Tablo 22 incelendiğinde ailelerin %35,0'nin çırak ve kalfaların yaşamlarındaki her konuya müdahale ettiği ilk sırada yer almaktadır. Arkadaş seçme %28,8, para harcama %28,5 iken, dini ve ahlaki konularda müdahale %20,0 ile dördüncü sırada gelmektedir. Ailelerin çırak ve kalfaların hayatlarına müdahale konularına baktığımızda, dini konulardan önce başka konuların öncelikli olması, çırak ve kalfaların ailelerinin, çocuklarının sağlıklı bir şekilde büyümelerini ve güvenliklerini önceliklediklerini görmekteyiz.

Tablo 23: Zengin Olmakla İlgili Dağılım

		N	%
Zengin olmak ister misiniz?	Evet	304	89,4
	Hayır	36	10,6
	Diğer	0	0,0
		340	100,0

Çırak ve kalfalara zengin olmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve %89,4'ü zengin olmak istediğini, %10,6'sının ise zengin olmak istemediğini belirtmiştir. Zengin olmak isteyenlere ise nasıl zengin olmak istedikleri sorulmuş ve zengin olmak istemeyenlerin bu soruyu cevaplamamaları istenmiştir. Zengin olmak isteyen deneklerin nasıl zengin olmak istediklerine yönelik sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 24: Nasıl Zengin Olmak İstersiniz ile İlgili Dağılım

	N	%	
Nasıl zengin olmak istersiniz? (Bu soruyu tablo 23'deki soruya evet diyenler yanıtlamıştır.)	Çalışarak, helal yoldan	241	79,3
	Zengin birisi ile evlenerek	20	6,6
	Miras yoluyla	1	0,3
	Piyango, toto, loto vb. yoluyla	1	0,3
	Define bularak	3	1,0
	Nasıl olursa olsun	38	12,5
	Diğer	0	0,0
	Toplam	304	100,0

Çıracak ve kalfaların çoğunluğu zengin olmak istemekte, bunların büyük çoğunluğu (%79,3) çalışarak, helal yoldan elde edilecek bir zenginlik istemektedir. Alın teri dökmeden nasıl olursa olsun şeklinde bir zenginliği isteyenlerin oranının (%12,5) az olması çıracak ve kalfaların olumlu bir inanç ve tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 25: Törenlere İlgi Duyup Katılma ile İlgili Dağılım

	N	%	
Mevlit, sünnet, cenaze, kandil gibi törenlere ilgi duyar mısınız?	Böyle törenlere hiç ilgi duymam ve katılmam.	41	12,1
	Böyle törenler hoşuma gider ve katılırım.	217	63,8
	Mecbur kalırsam katılırım ve çok çabuk sıkılırım. Bir an önce bitmesini isterim.	82	24,1
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Dinin toplumsal davranışlara etkisine ilişkin bulgulardan bir tanesi de Tablo 25'de görüldüğü gibi dini törenlere ilgi ve katılımdır. "Mevlit, sünnet, cenaze, kandil gibi törenlere ilgi duyar mısınız?" şeklindeki soruya deneklerin %63,8'inin mevlit, sünnet, cenaze, kandil gibi törenlerin hoşuna gittiğini ve katıldığı, böyle törenlere hiç ilgi duymayanlar ise %12,1'dir. Mecbur kalırsam katılırım ve çok çabuk sıkılırım diyenler ise %24,1'dir. Yine de çıracak ve kalfaların bu törenlere karşı olumlu bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 25: Eş Seçiminde Dindar Olmasını İsteme ile İlgili Dağılım

	N	%
Eşinizi seçerken onda bulunmasını arzu ettiğiniz nitelikler yanında dindar	Evet isterim. Hayır istemem. Olsa da olur olmasa da Diğer	293 86,2 9 2,6 38 11,2 0 0,0
	Toplam	340 100,0

Evlilik ailenin kurulması için atılan ilk adımdır. Ailenin kurulmasında da eşleri bir araya getiren istek ve beklentiler söz konusudur. Çıracak ve kalfaların eş seçiminde arzu ettikleri nitelikler yanında dindar olmasını istemelerinin önemli bir özellik olduğu ortaya çıkmaktadır. (%86,2)

Tablo26: Cennete Gitmek İçin Müslüman Olmanın Gerekli Olup Olmadığı ile İlgili dağılım

	N	%
Cennete gidebilmek için Müslüman olmak gerekli midir?	Kesinlikle gereklidir. Yardımcı olabilir. Gerekli değildir. Diğer	303 89,1 31 9,1 6 1,8 0 0,0
	Toplam	340 100,0

“Cennete gidebilmek için Müslüman olmak gerekli midir?” diye sorulmuş deneklerin %89,1’inin cennete gidebilmek için Müslüman olmanın kesinlikle gerekli olduğunu düşünürken cennete girebilmek için Müslüman olmak gerekli değil diyenler ise %1,8’dir. Bu durum çıracak ve kalfaların kendi dinlerini ve inançlarını tek gerçek din olarak gördüklerini göstermektedir.

Tablo 27: Evlenirken Dini Nikah Kıydırmakla İlgili Dağılım

	N	%
Evlenirken dini nikah kıydırmayı düşünüyor musunuz?	Evet düşünüyorum. Hayır düşünmüyorum. Fikrim yok. Diğer	278 81,8 18 5,3 44 12,9 0 0,0
	Toplam	340 100,0

Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte dini nikahın hukuki geçerliliği kaldırılmıştır. Bunun yerine medeni nikah getirilmiştir. Buna rağmen medeni nikahın yanında dini nikahın da hala yaygın şekilde yerine getirildiği görülmektedir. Deneklerin çoğunluğunun (%81,8) dini nikah kıydırmayı düşündüğü, %5,3’ünün dini nikah kıydırmayı düşünmediği anlaşılmaktadır. İslam dininde evlilik tarafların kendi istek ve arzularını iki şahit huzurunda beyan etmeleri ile gerçekleşir. Dolayısı ile nikahın dini, kutsal bir boyutu

yoktur. Dini nikaha kutsiyet atfedilmesi, nikahın hoca olarak bilinen kimseler tarafından kıyılması ve nikahtan sonra okunan Kur'an-ı Kerim'den dolayı önem kazanmıştır. Halen bu görüş toplumda yaygın bir şekilde karşılık bulmaktadır. Çıracak ve kalfalar arasında da bunun etkisi görülmektedir.

Tablo 28: Kız-Erkek Arasındaki Flört İlişkisi ile İlgili Dağılım

		N	%
Evlilik öncesi kız-erkek arasında cinsel açıdan flört ilişkisini normal karşılar mısınız?	Evet	118	34,7
	Hayır	146	42,9
	Fikrim yok	76	22,4
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Çıracak ve kalfalara evlilik öncesi kız-erkek arasında cinsel açıdan flört ilişkisini normal karşılar mısınız? diye sorulmuş, deneklerin %42,9'u evet, %34,7'si hayır, %22,4'ü de fikrim yok demiştir. Sonuçlara bakıldığında, hayır diyenlerin oranının daha yüksek olduğu, evet diyenlerin oranının üçte bir olduğu görülmektedir. Bu durum çıracak ve kalfalar arasında netliğin olmadığını göstermektedir.

Tablo 29: Oy Vermeye İlişkin Dağılım

		N	%
Seçim zamanı oy verdiğiniz veya vereceğiniz partinin dine önem verip vermediğine bakar mısınız?	Evet	196	57,6
	Hayır	55	16,2
	Fikrim yok	89	26,2
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Çıracak ve kalfalara seçim zamanı oy verdiğiniz veya vereceğiniz partinin dine önem verip vermediğine bakar mısınız? şeklinde soru sorulmuş ve %57,6'sı evet, %16,2'si hayır, %26,2'si fikrim yok demiştir. Sonuçlara göre mesleki eğitim merkezinde çıracak ve kalfaların seçimlerde oy verdiği veya vermeyi düşündüğü partinin dine önem vermesinin oy tercihlerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 30: İçki, Kumar Gibi Alışkanlıklara İlişkin Dağılım

		N	%
İçki, kumar gibi alışkanlıklar hakkında ne düşünüyorsunuz?	Çok kötüdürler.	262	77,1
	Asla kötü değildirler.	19	5,6
	Bazen kötüdürler.	59	17,4
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

İçki, kumar gibi alışkanlıklar hakkında ne düşünüyorsunuz? diye sorulmuş ve çırak ve kalfaların %77,1'inin çok kötü olduğunu, %17,4'ünün bazen kötüdür, %5,6'sının asla kötü değildir dediği görülmüştür. Genel olarak bakıldığında çırak ve kalfalar içki, kumar gibi alışkanlıkları büyük oranda olumsuz görmektedirler. Bu da dini inançlarının etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 31: Dindar Bilinmekle, Dindar Bilinmemeye İlişkin Dağılım

		N	%
Dindar olarak bilinen insanın ticari hayatta dindar bilinmeyenlere göre daha dürüst ve	Evet	166	48,8
	Hayır	80	23,5
	Fikrim yok	94	27,6
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Dindar bilinen insanın ticari hayatta dindar olarak bilinmeyenlere göre daha dürüst ve güvenilir olduğunu kabul eder misiniz? diye sorulmuş ve deneklerin %48,8'inin evet güvenilir kabul ederim, %23,5'inin ise hayır kabul etmem dedikleri ve %27,6'sı fikrim yok şeklinde cevap vermişlerdir. Bu verilere bakıldığında günlük ticari hayatta dindar olarak bilinen insanların hala kabul gördüğü ancak bu oranın çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Tablo 32: İşyerindeki Ortama İlişkin Dağılım

		N	%
Bir iş yerinde çalışanların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmelerine	Olumlu yönde etkiler.	287	84,4
	Olumsuz yönde etkiler.	8	2,4
	Hiç etki etmez.	45	13,2
	Diğer	0	0,0
	Toplam	340	100,0

Çırak ve kalfalara bir iş yerinde çalışanların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmelerine imkân sağlanması üretimi ve işin verimini ne yönde etkiler? diye sorulmuş ve deneklerin %84,4'ü gibi yüksek bir oranı olumlu yönde etkiler demişlerdir. %2,4'ü olumsuz etkiler derken, %13,2'si hiç etkilemez demiştir. Bu da çırak ve kalfaların çalıştıkları iş yerlerinde

ibadetlerini rahatlıkla yapabilmelerine imkân sağlayacak ortamların bulunmasını istediklerini göstermektedir.

Sonuç

Bir alan araştırması olan bu çalışma mesleki eğitim merkezinde öğrenim gören çırak ve kalfaların, dini inanç, tutum ve davranışlarını anlamaya çalışmak için yapılmıştır. Dini tutum ve davranışların sosyal açıdan incelenmesi, adeta toplumun dini yaşamının bir portresini sunar. Ancak sosyolojik açıdan bakıldığında, bu yaşantının birçok sosyal gücün etkisi altında olduğu gözlenir. Sosyal hayat ile dini tutum ve davranışlar arasında karşılıklı etkileşimler bulunmaktadır. Toplumun dini yaşantısı da bu etkileşimlerin bir parçasıdır. Çünkü dini inançlar, tutumlar ve davranışlar, doğduğu ve içinde yaşadığı doğal ortam, ev, aile, sosyal sınıf ve çevre gibi faktörlerden tamamen bağımsız değildir. Dolayısıyla, her toplumun dini inançları, tutumları ve davranışları, sosyal koşullara ve gelişmelere bağlı olarak çeşitli durumlar gösterebilir. Bizim araştırma grubumuzu teşkil eden mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfalar da bunların dışında sayılamaz.

Anket kapsamında mesleki eğitim merkezindeki öğrencilerin dini inanç, tutum ve davranışlarını tespit etmeye yönelik derlenen sorular sorulmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde çırak ve kalfaların %97,1'inin şek ve şüphe duymadan Allaha inandıkları sadece %0,6'sının Allah'a inanmadığı görülmüştür. İmanın şartlarına bir bütün olarak bakıldığında Allah'a iman ile diğer esaslar arasında farklılıklar görülmektedir. Bu da Allah'a inanç hususunda büyük bir netlik olmakla birlikte diğer inanç esaslarında farklılaşma görülmektedir.

Namaz ibadeti ile ilgili tutum ve davranışlara bakıldığında deneklerin %30,3'ü hiç namaz kılmadığını, diğer deneklerin ise değişen oranlarda namaz ibadetini yerine getirdikleri görülmüştür. (Tablo 11) Yine Cuma namazına bakıldığında ise, çırak ve kalfaların %49'nun devamlı Cuma namazını kıldığı, hiç kılmayanların oranının ise düşük olduğu görülmektedir. (Tablo 11) Bayram namazı vacip bir ibadet olmasına rağmen farz namazlardan daha çok rağbet görmektedir ki devamlı bayram namazı kılanların oranı %71,2'dir. Hiç kılmayanların oranı %0,4'dür. Bu durum da bayram namazının yılda bir defa kılınmasından kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Namazın günde beş defa olması, namaz için abdest alınması, fiziki bir alana ihtiyaç duyulması gibi değişik nedenlerin olabileceği düşünülebilirse de namaz ibadetini yerine getirmede bir ilgisizlik görülmektedir. Cuma namazı ve bayram namazlarında oranın yükselmesi bu ibadetlerin haftada bir ve yılda iki defa olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu sonuçlarda mesleki eğitim

merkezindeki öğrencilerin yüksek dini inanç ve tutuma sahip olmakla birlikte, bunun uygulamada ve pratiklerde o denli yüksek oranlarda etkileri görülmemektedir.

Oruç ibadeti ile ilgili tutum ve davranışa bakıldığında deneklerin %72,1'i her yıl ramazan ayında oruç tuttıklarını, sadece %0,3'ü hiç tutmadığını belirtirlerken, geri kalanlar ise değişik cevaplar vermişlerdir. Bu durum da çırak ve kalfaların oruç ibadetine karşı olumlu bir tutum ve davranışa sahip olduklarını göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında da çırak ve kalfaların oruç ibadetini yerine getirirken toplumumuzda oruç ibadetinin bireysel ibadet olmaktan çıkıp toplumsal bir coşku haline gelmesinin etkisi görülmektedir.

Öğrencilerin, hac ve kurban konularındaki düşüncelerine yönelik dağılım incelendiğinde; %94,7'sinin Haccın, Allah'ın emri bir ibadet olduğu ve şartları müsait olanların yerine getirmesi gerektiğini düşündüğü, %96,2'sinin kurban imkânı olanların yerine getirmeleri gereken bir ibadet olduğunu düşündüğü gözlemlenmiştir. Çırak ve kalfaların zekât, hac ve kurban ibadeti hususunda olumlu bir inanç ve tutuma sahip olmaları durumu söz konusudur. Mesleki eğitim merkezindeki çırak ve kalfaların demografik yapısına bakıldığında, öğrencilerin çoğunluğu alt gelir ve orta gelir seviyesine ve düşük eğitim seviyesine sahip ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. Ailelerin çocuklarına hemen hemen her konuda müdahale ettiği, çocuklarına müdahale etmeyenlerin oranının sadece %4,4 olduğu düşünülürse, çırak ve kalfaların aileleri ile yer yer bazı konularda çatışma yaşadıkları görülmüştür.

Öğrencilerin %89,4'ü zengin olmak istemekte, ama bunların %79,3'ü çalışarak helal yoldan zengin olmak istemiştir. Çırak ve kalfaların %63,8'i Mevlit, sünnet, cenaze, kandil gibi törenlere ilgi duyup katıldığını belirtmiştir. Yine deneklerin %86,2'si eşinizi seçerken onda bulunmasını arzu ettiğiniz nitelikler yanında dindar olmasını da ister misiniz? sorusuna evet isterim demiştir. Deneklerin %81,8'i evlenirken dini nikah kıydırmayı düşündüğünü belirtmişlerdir. Deneklerin %57,6'sı seçim zamanı oy verdiğiniz veya vereceğiniz partinin dine önem verip vermediğine bakar mısınız? soruna evet demişlerdir. İçki kumar gibi alışkanlıkların çok kötü olduğunu belirtenlerin oranı %77,1'dir. Dindar olarak bilinen insanın ticari hayatta dindar bilinmeyenlere göre daha dürüst ve güvenilir olduğunu kabul eder misiniz? sorusuna ise %48,8'i evet demiştir. Bütün bunlar topluca değerlendirildiğinde çırak ve kalfaların sosyal, ekonomik ve politik alanlara ilişkin tutum ve davranışlarında din etkili olmaya devam ettiği görülmektedir. Son olarak gözlemlerimiz ve ikili görüşmeler sonucunda ve bir iş yerinde çalışanların ibadetlerini rahatlıkla yerine getirmelerine imkân

sağlanması üretimi ve işin verimini ne yönde etkiler? sorusuna deneklerin %84,4'ünün olumlu etkiler demeleri, ibadetlerin yerine getirilmemesinde arkadaş çevresi, çalışılan işyeri ve işyerinin ortamının müsait olmamasının etkili olduğunu göstermektedir.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda, mesleki eğitim merkezlerindeki öğrencilerin dini inanç, tutum ve davranışlarının çeşitli değişkenlere göre farklı boyutlarda değişiklik göstermesine rağmen, hala önemli bir rol oynayarak bireylerin kişisel kimlik ve şahsiyetlerini şekillendirmede etkili bir işlevi sürdürmektedir. Son zamanlarda ülkemizde meydana gelen ekonomik gelişmeler dikkate alındığında, üretim ve hizmet ağının içerisinde bulunan ve geleceğin ustaları, iş insanı olacak olan çırak ve kalfaların, değişim ve gelişmelerden olumsuz etkilenmeyeceği yönde politikalar belirlenmelidir. Devletin üst kademelerinden, dindar nesil yetiştirmenin dillendirildiği ve buna yönelik çabaların ve girişimlerin olduğu düşünüldüğünde sanayi ve üretim ağının içerisinde bulunan çırak ve kalfalar eğitilirken ve yetiştirilirken milli manevi ve inanca ilişkin konuların da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Çırak ve kalfaların ibadetlerini yapabilmeleri için uygun ortam ve şartların hazırlanması gerekmektedir. Yine dini inanç tutum ve davranışlarında yaşadıkları problemlerin çözümünde onların anlayabileceği ve kabul edebileceği yöntemlerle yaklaşılmalıdır. Böylece çırak ve kalfaların yaşadıkları ve gelecekte yaşayabilecekleri kültürel ve dini problemlerin yanlış kaynaklar yerine doğru ve güvenilir kaynaklardan öğrenmelerine imkân sağlanacaktır.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1943.
- Alkan, Cevat. *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001.
- Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 9. Basım, 2017.
- Atalay, Beşir. *Sanayileşme ve Sosyal Değişim (Kırıkkale Araştırması)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1983.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İİFV Yayınları, 2001.
- Başkanlığı, Strateji Geliştirme. "Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/2023". Erişim 28 Kasım 2023. <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-20222023/icerik/508>
- Bayrak, Sabahat. *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2001.

- Bayyığıt, Mehmet. *Üniversite gençliğinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir anket uygulaması*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1989.
- Doğan, D.Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
- Doğan, Şahin. *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Dini Tutumları*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2007.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Eyigün, Selim. *Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinin Benlik Kavramlarının İncelenmesi (Bursa İli Örneği)*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2008.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Hayatım, Mesleğim. Mesleki Eğitim Merkezleri. *Mesleğim Hayatım*. Erişim 28 Kasım 2023. <https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/egitim/mesleki-egitim>
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Kehrer, Günter. *Din Sosyolojisi*, çev. Semahat Yüksel. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1992.
- Köktaş, M.Emin. *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Köylü, Mustafa. *Küresel Ahlak Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- Özerkmen, Necmettin. “Ahiliğin Tarihsel Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları -Sosyolojik Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44/2 (2004), 57-78.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Şahinkesen, Ali. *Çıraklık Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Doktora, 1985.
- Uşan, M.Fatih. *Çıraklık Sözleşmesi*. Konya: Mimoza Yayınları, 1994.
- Yaparel, Recep. “Dinin Tarifi Mümkün müdür?” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 403-417.
- Yavuz, Şaban. *Lise Öğrencilerinin Dini İnanç Tutum ve davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2001.
- Yıldırım, Ahmet - Çarıkçı, Oğuzhan. “Mesleki Eğitimin Gelecek Vizyonu; İnsan Kaynakları Planlaması Açısından Bir Bürokratik Model

Denemesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 29 (Nisan 2017).

"asgari ücret". Erişim 28 Kasım 2023.
<https://www.turmob.org.tr/Arama?kelime=asgari+%C3%BCcret>

Baberti Dergisi / Journal of Babarti
e-ISSN: 3023-4107
Sayı: 18 / 2023 - Aralık

Kamer Sûresinde Tekrar Eden Âyetlerin Bağlam İlişkisi
Context Relation of Repetitive Verses in Surah Al-Qamar

Şafak ÇATAL

Dr., Çankaya Müftülüğü Şube Müdürü.
Ankara / Türkiye
Dr., Mufti of Çankaya Branch Manager.
Ankara / Türkiye
scatal61@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6451-3871

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 6 Ekim / 6 October 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 1 Aralık / 1 December 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Şafak Çatal, "Kamer Sûresinde Tekrar Eden Âyetlerin Bağlam İlişkisi", Baberti Dergisi, 18 (Aralık/ 2023): 58-75.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1372088

Öz

Bu makalede, "Kamer sûresinde tekrar eden âyetlerin bağlam ilişkisi" konusu ele alınmaktadır. Kur'ân'daki tekrar eden âyetlerin bağlam ilişkilerinin incelenmesi Kur'ân'ın vermek istediği mesajın doğru anlaşılması adına çok büyük önem arz etmektedir. Kur'ân'daki tekrarlar konusu, öneminden ötürü her dönemde müfessirlerin ilgi odağı olmuştur. Bu nedenle müfessirlerin çoğu bu konuya, kaleme aldıkları eserlerinde yer vermiştir. Kur'ân, her dönemde ve her seviyeden insana hitap eden ilâhi bir kitaptır. O, sadece iman edenler için mukaddes bir kitap değil, aynı zamanda Arap nesir edebiyatının ilk ve ebedi bir şaheseridir. Kur'ân'ı bu derece emsalsiz kılan özelliklerden birisi de onun içerdiği âyetlerden bazılarının metin olarak tekrar etmesidir. Tekrar eden bu âyetlerin amacı sadece bir tekrar mıdır, yoksa başka bir gaye de içermekte midir? İşte bu çalışmada adı geçen soruya, Kamer sûresinde dört defa tekrar eden *وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?" âyeti ve bu âyetin bağlam ilişkisi üzerinden cevap bulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda araştırma metodu olarak, tekrarın geçtiği her âyet kümesi öncelikli olarak bağlamı içinde ele alınmakta, akabinde klasik ve son dönem müfessirlerin konuya yönelik yorumlarına yer verilmektedir. Daha sonra tekrar eden âyetin ilgili bağlamda hangi tekrar kapsamına -lâfzî/manevî- girdiği ve tekrarlardaki maksatlar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kamer sûresi, Tekrar, Bağlam, Hikmet.

Abstract

In this article, the subject of "context relationship of repetitive verses in Surah Al-Qamar" is debated. Examining the context relationships of repetitive verses in the Quran is of great importance in order to correctly understand the message that the Quran wants to give. The subject of repetitions in the Quran has been the focus of attention of mufassirs in every period due to its importance. For this reason, most of the mufassirs have included this subject in their works. The Quran is a divine book that appeals to people of all era and at all degrees. It's not solely a sacred book but also the first and eternal masterpiece of Arabic prose literature. Repetition of some verses is one of its unique, unmatched attributes. Is the purpose of these verses, which are repeated as texts, only a repetition, or do they contain another purpose? To the question mentioned in this work *وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* "And we have certainly made the Quran easy to remember. So is there anyone who will be mindful?" and the context relationship of this verse is tried to be answered. In this context, as a research method, each set of verses in which the repetition occurs is primarily discussed in its context, and then the interpretations of the classical and recent mufassirs on the subject are included. Then, it has been tried to determine which repetition scope -literary/spiritual- is included in the relevant context and the purposes of the repetitions.

Keywords: Qur'an, Surah Al-Qamar, Repetition, Context, Wisdom.

Giriş

Kur'ân, insanlığa hidayet rehberi olarak¹ Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Arapça olarak indirilmiştir.² O, edebî anlayışın ve söz sanatlarının zirve yaptığı bir dönemde inmiştir. İndirildiği dönemde Arap coğrafyasında bilinen edebî türlerden hiçbirine benzememesi ile dikkatleri üzerine çekmiş ve etkili üslûbuyla hitabını ortaya koymuştur.³ O dönemde Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Arapların şiir ve hikmetli sözlere tutkunlukları bilinen bir gerçekliktir.⁴ Kur'ân, onların bu sözlere olan bağlılıklarını göz ardı etmemiş,⁵ kullanılan edebî güzellikleri farklı bir üslûpla ortaya koymuştur. Kur'ân'ın, sûre başları ile sonlarındaki kelime seçimi, âyet sonlarındaki kafiye benzeyen ses uyumu, eşi benzeri görülmemiş edebî sanat ve estetiğin görsel ifadesi ile hakikat ve hikmet kaynağının ilâhi tezahürüdür.⁶ O, kendine özgü bir üslûpla insanlığı aciz bırakan emsalsiz bir dil kullanmıştır.⁷

Kur'ân'ın emsalsiz üslûbu birçok husustan oluşmaktadır. Darbimeseller, hakikat, itnâb, îcâz, kafiye, kıssalar, kinaye, mecaz, sarîh, tekrarlar, yeminler vb. bunlardan bazılarıdır. Tekrarlar ve tekrar eden âyetlerin ifade ettiği edebî özelliklerinin tahlil edilmesi bir makalenin boyutunu aşan derin bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu itibarla biz bu makalemizde, Kamer sûresindeki tekrar eden âyetler özelinde açıklamaya çalışacağız.

Lügatta “tekrarlamak yinelemek” manasına gelen كَرَّ “k-r-r” kökünden türemiş olup mastar olan tekrar, “düşmana tekrar tekrar hücum etmek”,⁸ “bir şeyden döndükten sonra yeniden ona doğru yönelmek”,⁹ anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak ise, belâgat açısından “lafzın mana üzerine defaatle delâlet etmesidir.”¹⁰ “Manayı kuvvetlendirmek, anlatılmak istenen şeyi etkili bir

¹ el-Bakara 2/2.

² eş-Şuarâ 26/192-195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3.

³ M. Suat Mertoğlu, “Üslûbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/382.

⁴ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi-I* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012), 70.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 169.

⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 5/17; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 7/3.

⁷ el-İsrâ 17/88.

⁸ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab* (Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1883), 3/135.

⁹ Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/2310.

¹⁰ Seyyid Hasan Abdülmün'im, *Zâhirâtü't-tekrâr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire, 1980), 10.

biçimde, ilgi oluşturacak bir tarzda birtakım ses, kelime veya hecelerin aynı ya da değişik şekillerde sıralanması"¹¹ şeklinde de tarif edilmektedir.

Tekrar, Kur'ân'da "k-r-r" kökünden türemiş olup "kere, dönüş, hamle, defa, öldükten sonra dirilme"¹² anlamlarında "kerraten" şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ân'da "tekrar" kelimesi kendi kökünden bir sığa ile altı yerde geçmekle beraber aynı anlamda değişik köklerden gelen farklı kelimeler de bulunmaktadır.¹³

Makalemiz, bugüne kadar Kamer sûresindeki tekrar eden âyetleri bağlam ilişkisi içinde ele alan bilimsel bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu durum ayrıca çalışmamızın özgünlüğünü de ortaya koymaktadır.

Çalışmamız, nitel bilgi toplama yöntemlerinden yazılı doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu bağlamda klasik ve modern tefsir kaynaklarında Kamer sûresindeki ilgili âyetler ve bu âyetlere ilişkin yapılan yorumların tarihsel arka planı da dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

1. Kur'ân'da Tekrar

Kur'ân, ilk muhataplarına ilâhi hükümleri iletirken onların aşına olduğu üslûbu kullanmıştır. Üslûp sözlükte "tutulan yol, tarz, tavır" anlamına gelmektedir.¹⁴ Terimsel anlamda, sözün dizilimi ve lafızların seçiminde izlenen metodu, Üslûbü'l-Kur'ân'da ise Kur'ân'ın kendine özgü anlatım tarzını ifade etmektedir.¹⁵ Kur'ân'ın kullandığı üslûplardan birisi de tekrarlı anlatımdır. Sözün daha iyi anlaşılması veya söylenen sözün önemine vurgu yapılmasına yönelik yapılan tekrarlar Kur'ân'ın kullandığı anlatım tarzıdır.¹⁶

¹¹ Hamza Zülfikar, "Tekrar", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1982), 31/50-51.

¹² İbrahim Enis vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Tahran: Mektebetü's-Şürûki'd-Develiyeye, 2008), 782.

¹³ Bk. Ali Erbaş, *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 11-13.

¹⁴ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh.*, ed. Ahmed Abdulgafûr Attar (Beirut: Daru'l-İlim li'l-Melayîn, 1990), 2/148-149; Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît*, 1/462-464; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, ed. Fevvâz Ahmed Zemerî (Beirut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1995), 1/239; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beirut, 1993), 97; Mevlüt Sarı, *Türkisch English Arabic Persian* (İstanbul: Gonca Yayınevi, ts), 844.

¹⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/239; el-Cevherî, *es-Sihâh.*, 1/148.

¹⁶ Bk. Mahmud b. Hamza el-Kirmânî, *Esrâru't-tekrâr fi'l-Kur'ân* (Kahire: yy, ts), 25-53; Mahmud Seyyid Şeyhûn, *Esrâru't-tekrâr fi luğati'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Hidâye, 1983), 1-91; Erdoğan Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 11-254; Erbaş, *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 11-13; Mustafa Öztürk, *Kur'ân Dili ve Retoriği* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002), 38-49; Cüneyt Eren, "Kur'ân-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belâğat

Yirmi üç yıllık bir süreçte nâzil olan Kur'ân'ın mesajlarının muhataplarınca en iyi bir şekilde anlaşılmasının gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda tekrarın ne kadar gerekli bir anlatım tarzı olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁷Kur'ân, ilk muhataplarının öteden beri alışık oldukları sözlü ve yazılı tekrar üslûbunu göz ardı etmemiş aksine daha güzel ve daha cazip bir biçimde devam ettirmiştir. Müşrik Arapların İslam karşısındaki inatçı ve inkârcı yaklaşımlarına yönelik cevap niteliğindeki öğütlerin değerini belirtmek ve ilâhi hükümlerin kuvvetini artırmak için kelime ve âyetlerin tekrar edilmesinden daha doğal bir şeyin olmadığını söylemek mümkündür.¹⁸ Bu bağlamda tekrarların hikmetine yönelik bazı âyetlerden şu şekilde örnek vermek mümkündür: "İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik"¹⁹, "Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir."²⁰

Zerkeşî'ye göre tekrar, bir fesahat üslûbudur ve belâgat açısından tekit, uyarı, terdîd, sözün uzaması nedeniyle maksadın unutulma riskini ortadan kaldıran bir özelliğe sahiptir.²¹

Kur'ân, insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilmiştir. Bu nedenle okunması, anlaşılması ve hükümleriyle amel edilmesi gerekmektedir. Muhatapları olan insanlar ise anlayış ve kavrayış bakımından farklı özelliğe sahiptir. Ancak her özellikteki insanın da Kur'ân'dan isteği ve çabası oranında hissesini alması söz konusudur. Bu bakımdan tekrarlar, anlama kapasitesine sahip olanları tatmin edecek ayrı bir özelliğe sahiptir.²² Bu itibarla bazen bir kelime, bir kıssa ya da bir âyetin tekrar edildiği görülmektedir.²³

Kur'ân'da manaların tekrarı da söz konusudur. Bundan maksadın ilâhi mesajları insanların gönüllerine alışık oldukları bir biçimde yerleştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda herhangi bir mevzu tekrar edilmek suretiyle daha iyi anlaşılır hale getirilmektedir. Bu bakımdan tekrarın, Kur'ân'da insan fıtratına uygun ilâhi terbiye ve tezkiye metodu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlarla beraber tekrarın amacının, tekide yönelik olmakla beraber korkutma, ikaz ve tasviri canlandırmayı temin etmek olduğu

Açısından Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 91-107; Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 208.

¹⁷ Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, 79.

¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 169.

¹⁹ Tâhâ 20/113.

²⁰ ez-Zâriyât 51/55.

²¹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Ebü'l-Fazl ed-Dimyâti (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006), 547 vd.

²² İsmail Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân* (İstanbul: Çağ Yayınevi, 1987), 345.

²³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 169.

da söylenebilir. Örneğin, Kâria sûresindeki “el-Kâria” lafzının üç defa tekrarlanmasındaki maksadın dehşetli kıyamet sahnesinin muhatabına derin bir biçimde hissettirilmesine yönelik olduğunu söylemek mümkündür.²⁴

Kur’ân’da tekrar, eğitsel bir metot olarak kullanılmaktadır. Tekrarlarla, insanın dikkati istenen konulara çekilmekte ve ilâhi mesajların insan zihnine tedrici olarak yerleşmesi sağlanmaktadır.²⁵

2. Kur’ân’daki Tekrar Çeşitleri

Kur’ân’daki tekrarlar lâfzî ve manevî olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Hâkka 69/1-2; Kâria 101/1-2 ile Kadir 97/1-2. âyetlerinde olduğu gibi bir lafzın aynısı ile tekrar edilmesi lâfzî tekrar; kıssalar, kıyamet, cennet ve cehennem tasvirlerinde olduğu gibi bir konunun değişik yerlerde değişik lafızlarla yeniden anlatılması ise manevî tekrar olarak nitelendirilmektedir.²⁶Kur’ân’daki tekrarlara şu âyetleri örnek göstermek mümkündür: Rahmân sûresindeki *فَبَايَ الْآءِ رَكْمًا تَكْذَبَانِ* “Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”²⁷ âyeti 31 defa, Mürselât sûresindeki *وَلِي يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ* “Hakki yalanlayanların o gün vay haline!”²⁸ âyeti 10 defa, Şuarâ sûresindeki *إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ* “Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoğu iman etmezler.”²⁹ âyeti 8 defa tekrar etmektedir. Kamer sûresindeki bazı âyetlerin belli aralıklarla dört defadan fazla lâfzen tekrar edildiği görülmektedir.

3. Kur’ân’ın Tekrardaki Maksadı

Kur’ân’da yer alan tekrarların birçok maksadının olduğu söylenebilir. Bunlardan birinin de ilâhi mesajların insanların zihin ve gönül dünyalarına en iyi şekilde yerleşmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Tekrarların amaçlarından bazılarını maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

3.1. Tekit

Sözlükte “sağlamlaştırmak, güçlendirmek” manasına gelen “ekd” kökünden türeyen tekit “sağlamlaştırmak, pekiştirmek” demektir.³⁰ Terim

²⁴ “<https://www.islamveihsan.com/kuranda-neden-tekrarlar-var.html>.” (Erişim 17 Eylül 2022).

²⁵ Deniz Doğan, “Rahmân Sûresinde Tekrar Eden Âyetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2017), 265-268.

²⁶ Öztürk, *Kur’ân Dili ve Retoriği*, 39.

²⁷ er-Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 2 8, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 5 1, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65 67, 69, 71, 73, 75, 77.

²⁸ el-Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

²⁹ eş-Şuarâ 26/ 8, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190.

³⁰ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, ed. Seyyid Muhammed Keydânî (Beyrût: Dâru’l-Ma’ârif, ts), 531; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, 3/74; İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, 3/466-467; Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*, ed. Abdulhamid Hindavi (Beyrût: Dâru’l- Kütübi’l- İlmîyye, 2003), 1/77.

olarak ise öncesinden söylenmiş bir düşüncenin lafız veya anlam boyutunda tekrar edilmesidir.³¹ Kur'ân'da tekrarların en önemli maksatlarından biri tektittir. Lafız ya da eş anlamlısının tekrar edilmesiyle hem lafız hem de anlam pekiştirilmektedir. Böylece pekiştirilen lafız veya anlama yönelik muhtemel bir şüphe ya da yanılğı gibi ihtimaller önlenmekte, muhatabın uyarılması, korkutulması, teşvik edilmesi veya tekrardan lezzet duyulması amaçlanmaktadır.³² Tekidin maksadı ise sözün muhatabın zihnine iyice yerleşmesini sağlamak, açık ve net bir biçimde anlaşılmasını temin etmektir.³³

Kur'ân'ın ana gayesi insanların hidayetini temin etmektir. Bu nedenle "tekrar" onun genel metotları arasında yer almaktadır.

3.2. Uyarı

Kur'ân'daki tekrarların maksatlarından biri insanları ilâhi azaba karşı uyarmaktır. Kur'ân'da muhataplar bir yandan müjdelenirken diğer yandan uyarılmaktadır. Bu şekilde ilâhi bildirimlerin farklı biçimlerde tekrarlandığını söylemek mümkündür. Özellikle inkârda ısrar ederek iman etmeyenler defaatle sakındırılmakta ve ahiretteki şiddetli azapla karşılaşacakları noktasında ısrarlı bir biçimde uyarılmaktadır.³⁴ Aynı şekilde Kur'ân'da, değişik lafız ve anlatımlarla Allah yolunda olanlar müjdelenmekte, cennet tasvirleri yapılmak suretiyle iman etmeye teşvik eden âyetler sıkça tekrar edilmektedir.³⁵

3.3. Takrîr

Kur'ân'daki tekrarların amaçlarından biri de muhatabın konuyu en iyi şekilde anlamasını ve özümsemesini sağlamaktır. Tekrar edilmek suretiyle konu daha iyi pekiştirilmektedir. Bu bakımdan Kur'ân'da, konunun zihin ve gönüllere en iyi biçimde yerleşmesinin temini için "tekrar" metodu kullanılmaktadır. Bu konuda tekrarın önemine vurgu yapan *وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* "Gerçek şu ki düşünüp öğüt alsınlar diye biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır."³⁶ âyetini örnek vermek mümkündür.

³¹ İsmail Durmuş, "Tekit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/365-368.

³² Erbaş, *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-35.

³³ Durmuş, "Tekit", 40/365-368.

³⁴ Âl-i İmrân 3/12, 106; en-Nisâ 4/56; el-En'âm 6/27, 30; el-A'râf 7/40, 41, vb.

³⁵ el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, 107, 136, 198; en-Nisâ 4/57, 122; el-Mâide 5/65, vb.

³⁶ el-Kasas 28/51.

3.4. Terdîd

Sözlükte “geri çevirmek, iade etmek” manasındaki “r-d-d” kökünden türeyen terdîd “sözü ve benzeri şeyleri tekrarlamak” demektir.³⁷ Rahmân sûresinde değişik nimetler sayıldıktan sonra otuzdan fazla yerde tekrarlanan, “Artık Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?” âyeti ile Mürselât sûresinde dile getirilen değişik gerçeklerden sonra tekrarlanan “Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!” âyetini terdîd için örnek olarak vermek mümkündür.³⁸

Yukarıda değinmeye çalıştığımızdan başka tekrarların zecr, tembih, unutulmayı önlemek, öğüt vermek, tâzim, övme, eğitim öğretim, şüpheleri giderme, nimetlere şükür isteme, faydayı artırma, dua, telaffuzda kolaylık sağlama, kıraatte kolaylık sağlama, fasılalara uygunluk sağlama, irşat ve ikna etme gibi birçok maksatlarının olduğunu söylemek mümkündür.³⁹

Kur’ân’daki tekrarlar hakkında verdiğimiz bu genel bilgilerin ardından Kamer sûresindeki tekrara ve niteliklerine geçmek istiyoruz.

4. Kamer Sûresi

Kamer sûresi Mekke döneminde nâzil olan sûrelerdendir. Mekkelilerin Hz. Peygamber’den (s.a.v.) bir mûcize göstermesini istemeleri üzerine onlara ayın yarılması şeklinde ortaya çıkan “İnşikâk-ı Kamer” mûcizesi gösterilmiş, ancak kâfirlerin “Bu öteden beri süre gelen bir sihirdir.” diyerek inkâr etmeleri üzerine bu sûre nazil olmuştur.⁴⁰

Kamer sûresi, Kur’ân’daki sıraya göre 54, nüzûl sırasına göre 37. sûre olup 55 âyettir. Târik sûresinden sonra, Sâd sûresinden önce Mekke’de nâzil olmuştur. Sûre adını birinci âyetteki “Ay” manasına gelen “kamer” kelimesinden almıştır. İlk âyette ayın yarılışından bahsedildiği için sûre böyle isimlendirilmiştir.⁴¹

³⁷ Halil İbrahim Kaçar, “Terdîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/506-507.

³⁸ Kaçar, “Terdîd”, 40/506-507.

³⁹ Erbaş, *Kur’ân’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-76.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Beyrût, 2002), “Menâkıb”, 27, “Tefsir”, 54; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Riyad: Dâru’t-Tayyibe, 2006), “Sıfatu’l-Münâfıkîn”, 43-48; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, ed. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmiyye, 1996), “Tefsiru’l-Kur’ân”, 54; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-Kur’ân*, ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru’l-Hicr, 2001), 22/103; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, ed. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992), 7/328-334.

⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/328.

Kamer sûresinin anlam örgüsüne baktığımızda şu konulara yer verildiği görülmektedir:

- Kıyametin yaklaştığına dair uyarı yer almakta, kıyamet ve kıyamet olayı olarak ayın ikiye ayrılması anlatılmaktadır.⁴²

- İlahi hakikatlere yönelik pek çok kanıt (âyet) gösterildiği halde ve bi-zatihi Hz. Peygamber ile muhatap oldukları halde inkârcılıkta direnen Mek-keli müşriklerin gösterdiği inat ve taassupları eleştirilmekte, ayrıca kâfirlerin kıyamette karşılaşacakları perişan halleri tasvir edilmektedir.⁴³

- İlahi hakikatleri yalanlayan geçmiş toplumlardan Nûh kıssası ve tu-fanına yer verilmektedir.⁴⁴

- Hûd peygamberin kavmi Âd'ın, tevhid inancına karşı zorba bir tavır sergileme hususundaki kötü örneğe değinilmektedir.⁴⁵

- Sâlih peygamberin kavmi Semûd'un, verilen mûcizevî özellikteki bir dişi deve vasıtasıyla nasıl sıvandıkları açıklanmaktadır.⁴⁶

- Ahlâksızlıkları, özellikle de cinsel sapıklıkları nedeniyle helak edilmiş toplum olarak Lût kavmi örneğine parmak basılmaktadır.⁴⁷

- Mûcizeler gösterilerek yapılan inanç çağrısına karşı gelen Firavun kavminin hikâyesi ve uğradığı felâketlere vurgu yapılmaktadır.⁴⁸

- İlahi bildirimleri inkâr eden kavimlerden örnekler verildikten sonra küfürde öncekilere benzeyenlere; "Siz onlardan daha mı iyisiniz? Sizin so-rumlu tutulmayacağınıza dair ilâhi kitaplarda bir hüküm veya elinizde bir belge mi var? Ya da çok güçlü olup asla yenilmeyeceğinizi mi düşünüyorsunuz?"⁴⁹ şeklinde yöneltilen sorulara ve bunlara karşı verilen cevaplara yer ve-rilmektedir.

- Yüce Allah'ın güç ve kudretinin sınırsızlığına dikkat çekilmektedir.⁵⁰

- Sürelerini doldurup ahirete irtihal eden nesillerin dünyada iken yaptıkları tüm amellerin eksiksiz bir biçimde kayıt altına alınıp korunduğundan bahsedilmektedir.⁵¹

⁴² el-Kamer 54/1.

⁴³ el-Kamer 54/2-8.

⁴⁴ el-Kamer 54/9-17.

⁴⁵ el-Kamer 54/18-22.

⁴⁶ el-Kamer 54/23-32.

⁴⁷ el-Kamer 54/33-40.

⁴⁸ el-Kamer 54/41-42.

⁴⁹ el-Kamer 54/43-48.

⁵⁰ el-Kamer 54/49-50.

⁵¹ el-Kamer 54/51-53.

- Allah'a karşı gelmekten sakınanların cennetle ödüllendirileceği müjdesine yer verilmektedir.⁵²

Sûrenin faziletine dair Zemahşerî, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şu rivayeti nakletmektedir: "Her kim gün aşırı Kamer sûresini okursa Allah onu kıyamet günü yüzü ayın on dördü gibi parlak olarak diriltecektir."⁵³

5. Kamer Sûresinde Tekrar Eden Âyetler

Kamer sûresinde, tekrar eden âyet ilk defa 17. âyette geçmektedir. *لَقَدْ*, *بَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* âyeti lafzen dört yerde tekrarlanmaktadır. 22, 32 ve 40. âyetlerde tekrar eden bu âyeti "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?" şeklinde tercüme etmek mümkündür.⁵⁴ Âyetin bu şekilde tekrar edilmesiyle Kur'ân'ın yol göstericiliğine, üzerinde düşünölüp öğüt alınması gereken bir kitap olduğuna vurgu yapılmakta, geçmiş ümmetlerin örneklüğünde konu daha da canlı hale getirilmektedir. Bununla birlikte muhatapların duyarsızlığı da kınanmaktadır.⁵⁵ Âyetteki "düşünecek" şeklinde mana verilen "müddekir" kelimesinin "ders çıkarıcı, öğüt alan, ibret alan" şeklinde de tercüme edilebileceği ifade edilmektedir. "Düşünecek yok mu?" ifadesinin "Hayırlı olanı isteyen var mı ki yardım edilsin!" şeklinde de açıklanabileceği zikredilmektedir.⁵⁶ Âyetteki "Kolaylaştırma" manasına gelen "yessernâ" kelimesine dayanarak Kur'ân'ın kendine özel anlatım üslûbuna, anlaşılıp ezberlenmesinin kolaylığına parmak basılmaktadır.⁵⁷

Şimdi bu âyetin, lafızla birlikte mana tekrarı da içerip içermediği, şayet içeriyorsa maksadının, içermiyorsa ilgili bağlamda kastedilen anlamın ne olduğunu bulmaya çalışalım.

Sûredeki ilk tekrar on yedinci âyettedir.

لَقَدْ *بَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?" âyeti ilk önce on yedinci âyette geçtiği için genellikle müfessirlerin tekrar mevzusuna bu âyet bağlamında temas ettikleri görölmektedir.

Taberî'ye göre, bu âyetteki "düşünecek" anlamındaki "müddekir" kelimesinin "ibret alan, öğüt alan, ders çıkarıcı" şeklinde açıklanması

⁵² el-Kamer 54/54-55.

⁵³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûmi'l-ekâvi'l fi vucûhi't-te'vil*, ed. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 4/431.

⁵⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/187.

⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/425.

⁵⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/129-130.

⁵⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 27/187-188; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/187-188.

mümkündür. “Düşünecek yok mu?” cümlesi ise, “Hayırlı olanı isteyen var mı ki yardım edilsin!” şeklinde de anlamlandırılmıştır.⁵⁸

Zemahşerî’ye göre bu âyette, Kur’ân’ın öğüt alınması gereken bir kitap olduğu ve onun ezberlenmesinin kolaylaştırıldığı vurgulanmakta, ayrıca geçmiş kavimlerin korkunç akıbetleri açıkça anlatılmasına rağmen muhatapların duyarsızlıkları kınanmaktadır. Ona göre, âyetin tekrarı birtakım hikmetler içermektedir. Şöyle ki; sûrede, öncelikle çok önemli haberler anlatılarak insanın ibret duyguları tazelenmekte, ardından gelen her bir yeni ikazla yeniden bir uyanışın kapısı aralanarak insanın gafletten kurtulması amaçlanmaktadır. Rahmân ve Murselât sûresinde olduğu gibi bizatihi peygamberler ve onların kıssaları tekrarlanarak insanın zihin ve gönül dünyasında ibret tabloları oluşturulmaktadır.⁵⁹

Râzî, bu âyet hakkında şu yorumları yapmaktadır: Âyetteki “zikir” kelimesi “ezberleme-muhafaza etme” anlamına gelmektedir. Bu nedenle Kur’ân’ın ezberlenerek zihinde tutulması hem mümkün hem de kolaydır. Hiçbir ilâhi kitap Kur’ân gibi ezberden okunmamıştır. Bu açıdan âyetteki “O halde bir düşünen var mı?” ifadesi, “Onu bir ezberleyen var mı (yok mu?)” demek olur. Bu âyet, şu anlamlara gelmektedir: “Biz o Kur’ân’ı, öğüt alınmak için kolaylaştırdık. Çünkü onda her türlü hikmete yer verdik”; “Biz onu, kalplerde (akla takılıp kalan), dinlenmesinden tat alınan, anlayışsızların bile ondan hiç bıkmayacakları ve “Anladım, öğrendim. Artık dinlemiyorum” demeyecekleri, aksine her an kendisinden yeni bir tat ve bilgi elde edilecek bir şekilde kıldık; “Andolsun ki Kur’ân’ı zikir için, yani herkese hatırlatmak, sayesinde âleme meydan okumak ve asırlar boyu sürüp gitsin diye kolaylaştırdık.”⁶⁰ Râzî’ye göre, âyetteki “müddekir” kelimesi “mütezekkîr” (hatırlatan) anlamına gelmektedir. Bu ifadenin “koruyan, öğüt alan, ezberleyen” anlamlarına geldiği de zikredilmektedir.⁶¹

Kurtubî’ye göre, bu âyetin sûrede tekrarlanması dikkati çekmek ve konunun daha iyi kavranılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu sûrede, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin kıssaları yer almakta, ümmetlerin peygamberlerine yönelik davranışlarıyla akıbetleri, peygamberlerin karşılaştıkları keyfiyetler anlatılmaktadır. Bu nedenle, anlatılan her şeyde öğüt almayı

⁵⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/131-132.

⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/427.

⁶⁰ Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 43.

⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 43-44.

gerektirecek bir haber yer almaktadır. İşte bu yüzden açıklanan her bir kıssanın ardından, “O halde var mı ibret alıp düşünen?” âyeti tekrarlanmaktadır.⁶²

Süyûtî, Zemahşerî'nin âyetin tefsirine yönelik şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu âyet, her kavme ait kıssayı duyanların, ibret almaları ve dikkatli olmaları için tekrar edilmiştir. Çünkü bu kıssaların her biri, kendine mahsus bir değer taşımakta, sevinç ve gafletlerine mağlup olmamaları için uyanık olmaları gerektiğine işaret etmektedir.”⁶³

M. Hamdi Yazır'a göre, bu âyet her kıssanın sonunda ^{وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْآبَاءِ مَا} ^{مَرْدَجِرٌ} ^{فِيهِ مَرْدَجِرٌ} *“Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi.”*⁶⁴ âyetini hatırlatmak için tekrar edilmektedir. Böylece her bir kimsenin söz dinleyerek ibret alması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁶⁵

Seyyid Kutub'a göre, âyetin sûre boyunca tekrar edilerek gerçeklerin düşünülüp araştırılması, açıklanan her azap sahnesinden sonra “Peki benim azabım ve uyarılarım nasılmış?” sorusu sorulmak suretiyle de bir değerlendirme yapılması istenmektedir. Bildirilen her yeni azap sahnesiyle geçmişle bağlam ilişkisi oluşturulmakta ve insan başka bir tarih yolculuğuna çıkarılmaktadır. Bu ürkütücü sahnelerden sonra insanın dikkati derhal Kur'ân'a çevrilerek ondaki gerçeklerin düşünülmesi yeniden hatırlatılmaktadır. Sûrede, herkes tarafından bilinen yaşanmış gerçek azap sahneleri özet olarak hatırlatılmakta ve üzerinden hızlıca geçilmektedir.⁶⁶

İbn Âşûr'a göre, âyetteki “kolaylaştırma” anlamındaki lafızdan hareketle Kur'ân'ın ezberlenmesinin ve anlaşılmasının kolaylığı ve kendine has ifade özelliklerinin altı çizilmektedir.⁶⁷

Sûredeki ikinci tekrar 22. âyettedir. Müfessirler, sûrede ikinci defa zikredilen ^{وَلَقَدْ يَسْرُنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ} *“Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”* âyetine yönelik şu yorumları yapmaktadır:

Râzî, yirmi ikinci âyeti yorumlarken, âyetin tekrarlanmasındaki maksadın Kur'ân'ın ilâhi hakikatlerini zihinlere iyice yerleştirmek olduğunu söylemektedir.⁶⁸

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 20/86.

⁶³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1973), 1651.

⁶⁴ el-Kamer 54/4.

⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/349.

⁶⁶ Muhammed Seyyid Kutub, *fi Zılâl'il-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968), 14/176-181.

⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 27/187-190; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/187-188.

⁶⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 49.

Kurtubî de bu âyetin sûrede tekrarlanma gayesinin dikkat çekmek ve konunun daha iyi kavranılmasını sağlamaya yönelik olduğunu on yedinci âyette açıkladığından olmalı ki yirmi ikinci âyette herhangi bir yorum yapmamaktadır.⁶⁹

Sûredeki üçüncü tekrar otuz ikinci âyettedir. Sûrede üçüncü defa zikredilen *وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* “Andolsun ki Kur’ân’ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?” âyetine yönelik Müfessirlerin yorumları şöyledir:

Râzî’nin otuz ikinci âyette yaptığı yoruma göre, âyetin tekrar edilmesiyle Kur’ân’ın çokça düşünülmesinin gereğine işaret edilmektedir.⁷⁰

Kurtubî de bu âyetin sûrede tekrarlanma gayesinin dikkat çekmek ve konunun kavranılmasını sağlamaya yönelik olduğunu on yedinci âyette açıkladığından olmalı ki otuz ikinci âyette herhangi bir yorum yapmamıştır.⁷¹

Sûredeki dördüncü tekrar kırkinci âyettedir. Sûrede dördüncü defa zikredilen *وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* “Andolsun ki Kur’ân’ı düşünülün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?” âyetine yönelik müfessirler şu yorumları yapmaktadır:

Râzî, kırkinci âyetin yorumuna yönelik yaptığı açıklamada, bu âyetin hangi sebepten dolayı tekrar edildiğini daha önceki geçtiği yerlerde yorumladığı için burada bir daha açıklamada bulunmadığını ifade etmektedir.⁷²

Kurtubî, bu âyetin sûrede tekrarlanma gayesinin dikkati çekmek ve konunun kavranılmasını sağlamaya yönelik olduğunu on yedinci âyette açıkladığını ifade ederek kırkinci âyette herhangi bir yorum yapmamıştır.⁷³

Ömer Nasuhi Bilmen’e göre Kur’ân, içindeki gerçeklerin düşünülmesi ve ondan ibret alınması için kolaylaştırılmıştır. Bu itibarla her isteyen onun âyetlerini kolayca ezberleyebilir. Nice küçücük çocuklar onu birkaç ay içinde hıfz edebilmektedir. Böyle bir kolaylık hiçbir kitapta bulunmamaktadır.⁷⁴ Bilmen’e göre, bu âyetlerin bu şekilde mükerreren nazil olması, insanları uyarıya çağırarak, anlatılan kıssaların müstakil birer gerçek olduğuna işaret etmek gibi hikmetler içermektedir.⁷⁵

Cerrahoğlu’na göre, Kur’ân’daki tekrarların amacı geçmiş peygamberlerle, kavimlerin ve memleketlerin tarihçelerini hikâye etmek değil onlardan

⁶⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/90.

⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 57.

⁷¹ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/99.

⁷² er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 64.

⁷³ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/101.

⁷⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 7/3551.

⁷⁵ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 7/3558.

ibret almaktır. İnkârcıların akıbetleri, uğradıkları feci durumları tebarüz ettirebilmek için kıssaların tekrarlanmasından daha tabii bir şey söz konusu değildir.⁷⁶

Râzî, Kamer sûrenin başı ile bir önceki Necm sûresinin sonu⁷⁷ arasında “Yaklaşan yaklaştı” âyetiyle bağlam ilişkisi olduğuna işaret ederek şöyle demek istendiğini söylemektedir: Yüce Allah bu âyette bu konuya ait kanıt yeniden ele almış ve “Ben, “yaklaşan yaklaştı” dedim. Bu gerçektir. Çünkü ay ikiye ayrılmıştır” buyurmuştur.⁷⁸

Yazır’a göre, Kamer sûresi ile Necm sûresi arasındaki bağlam ilişkisi yıldız ile ayın münasebeti gibi açıktır. Necm sûresi *هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذْرِ الْأُولَى* “Bu (Kur’ân) da önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır.”⁷⁹ ve *ازفَّتْ الْأَرْضُ* “Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan.”⁸⁰ âyetleri ile son bulurken, Kamer sûresi *اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ* “Kıyamet yaklaştı.”⁸¹ âyeti ile başlamaktadır. Böylece önceki uyarılar açıklanmaktadır.⁸²

Bilmen’e göre Kamer sûresiyle Necm sûresi arasında büyük bir münasebet mevcuttur. Biri necme (yıldız), diğeri de Kamer’e (ay) işaret etmektedir ki, bunların arasında güzel bir alaka bulunmaktadır. Necm sûresinin sonunda kıyamet yaklaştığı ifade edilirken, Kamer sûresinin başında da saat tekrarı etti denilmektedir.⁸³

Sonuç

İndirilmeye başlandığından kıyamete kadar tüm insanlığa hitap eden Kur’ân-ı Kerîm, içerdiği mesaj ve hakikatler açısından ilâhi bir nitelik taşımakta, üslûp ve anlatımı ile de indiği dönemdeki muhatapların dil özelliklerini yansıtmaktadır. Onun bu özelliklerinden birisi de tekrarlı anlatımdır. Başta Mekki sûreler olmak üzere Kur’ân’da birçok sûrede tekrarlı anlatım yer almaktadır. Kur’ân üslûbunun bir parçası olan tekrarlar, anlatımsal bağlamda muhatap üzerinde derin bir etkiye, anlaşılma noktasında da kolaylaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle Kur’ân bu özelliği kullanmaktadır. Kur’ân’da tekrar üslûbunun kullanıldığı sûrelerden birisi de Kamer sûresidir.

Mekki sûrelerden olan Kamer sûresi, üslûp ve içeriği ile indiği dönemin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte belâgat ve fesahatin mana ile uyumunu mükemmel bir biçimde ortaya koymaktadır. *وَلَقَدْ يَسْرُنَا الْقُرْآنَ لِذِكْرٍ فَهَلْ مِنْ مَدْكُرٍ*

⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 170.

⁷⁷ en-Necm 53/56-57.

⁷⁸ en-Necm 53/56.

⁷⁹ en-Necm 53/56.

⁸⁰ en-Necm 53/57.

⁸¹ el-Kamer 54/1.

⁸² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/328-329.

⁸³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 7/3543.

“Andolsun ki Kur’ân’ı düşünölsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?” âyeti dört defa yinelenerek sûreye hem akıcı bir üslûp hem de derin bir mana zenginliği katmakta ve artçı depremlere benzer sarsıcı bir etki ile muhatapları düşünöüp ibret almaya yöneltmektedir.

Sûrenin bir parçası olan tekrar âyetleri lâfzen tekrar edilerek bulunduğu âyet grubu bağlamında aynı amaçlara hizmet etmektedir. Kamer sûresinin anlam örgüsüne baktığımızda imanla inkâr arasındaki süregelen mücadele dile getirilmekte, Mekke’de çok çileli günler geçiren müminler teselli edilmekte, ilâhi azaba çarpılan dört kavmin ibretlik akıbetlerine değinilmekte, ardından muhataplar uyarılarak düşünöüp ibret almaları istenmektedir.

Tekrar eden âyetleri bulunduğu bağlam ilişkisinde değlendirdiğimizde elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُتَكَبِّرٍ
 âyeti her kıssanın sonunda dört defa tekrar edilmiştir. Âyet ilk önce on yedinci âyette zikredildiği için müfessirlerin tekrar hakkındaki yorumlarını bu âyet ekseninde yaptıkları görölmektedir.

Sûrede ilk defa tekrarın geçtiği, ikna edici pek çok delil gösterilmesine rağmen iman etmeyen müşrikler ile Hz. Nûh ve kavminin kıssasından bahsedilen âyetler bağlamında tekrarın amacının, Kur’ân’ın, ezber ve anlaşılmasının kolaylaştırıldığı, konunun iyice kavranılması, muhatapların dikkatinin çekilmesi, anlatılanlarda öğüt almayı gerektirecek haberler yer aldığı için ibret alınmasının istendiği anlaşılmaktadır.

Âyetin sûre boyunca tekrarı ile anlatılan her yeni azap sahnesiyle geçmişle bağlam ilişkisi oluşturulmakta ve insan başka bir tarih yolculuğuna çıkarılmaktadır. Bu dehşet verici sahnelerden sonra insanın dikkati derhal Kur’ân’a çevrilerek ondaki gerçeklerin düşünülmesi yeniden hatırlatılmaktadır.

Sûrede ikinci defa tekrarın geçtiği, tevhide yapılan çağrıya karşı zorba bir tavır sergileyen Hûd peygamberin gönderildiği Âd kavminden bahseden âyetler bağlamında tekrarın gayesinin, ilâhi hakikatlere dikkat çekmek, onları zihinlere iyice yerleştirmek, konunun iyice kavranılmasını temin etmek ve Kur’ân’ın üzerinde düşünülmesini sağlamak olduğu görölmektedir.

Sûrede üçüncü tekrarın geçtiği, Hz. Salih’in peygamber olarak gönderildiği Semûd kavminden bahseden âyetler bağlamında tekrar eden âyetin maksadının, yine aynı şekilde Kur’ân’ın çokça düşünülmesinin gereğine dikkat çekmek ve mevzunun iyice kavranılmasını sağlamaya yönelik olduğu müşahede edilmektedir.

Sûrede dördüncü tekrarın geçtiği, özellikle cinsel sapkınlıklarıyla tanınmış ve bu sebeple de çetin bir cezaya çarptırılmış Lût kavminden bahseden

âyetler bağlamında tekrarın hedefinin, aynı şekilde dikkat çekmek, konunun iyice kavranılmasını sağlamak ve bütün bunlardan ibret almak olduğu tespit edilmektedir.

Kur'ân'da olduğu gibi Kamer sûresinde de tekrarların amacı, peygamberlerle kavimlerin ve memleketlerin tarihçelerini hikâye etmek değil onlardan ibret almaktır. İnkârcıların akıbet ve acıklı sonlarının tebarüzünün en iyi yolunun tekrarlar olduğunda kuşku bulunmamaktadır.

Kur'ân, içindeki gerçeklerin düşünülmesi ve ondan ibret alınması için kolaylaştırılmıştır. Bu itibarla onun âyetlerini her isteyen kolayca ezberleyebilmektedir. Nice küçük çocuklar onu birkaç ay içinde hıfz edebilmektedir. Böyle bir kolaylık hiçbir kitapta bulunmamaktadır. Bu itibarla, bu âyetlerin bu şekilde mükerrer nazil olmasının, insanları uyanıya çağırarak, anlatılan kıssaların müstakil birer gerçek olduğuna işaret etmek ve bütün bunlardan ibret almak gibi hikmetler içerdiği de anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdül Mün'im, Seyyid Hasan. *Zâhirâtü't-tekrâr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire, 1980.
- Baş, Erdoğan. *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlîsî ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrût, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. ed. Ahmed Abdulgafûr Attar. Beyrut: Daru'l-İlim li'l-Melayîn, 1990.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyat Tarihi-I*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012.
- Doğan, Deniz. "Rahmân Sûresinde Tekrar Eden Âyetlerin Amacı ve Bağlam İlişkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2017), 265-268.
- Durmuş, İsmail. "Tekit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/365-368. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Efendi, Mütercim Âsım. *Kâmûsu'l-muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Enis, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Tahran: Mektebetü's-Şürûki'd-Develiyiye, 4. Basım, 2008.

- Erbaş, Ali. *Kur'ân'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Eren, Cüneyt. "Kur'ân-ı Kerîm'de Tekrar Olduğu İddiasının Belağat Açısından Değerlendirilmesi". *EKEV Akademi Dergisi* 3/2 (2001), 91-107.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-'ayn*. ed. Abdulhamid Hindavi. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrût, 1993.
- Gezer, Süleyman. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru's-Sâdir, 1883.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. ed. Seyyid Muhammed Keydânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Terdîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/507-508. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Karaçam, İsmail. *Sonsuz Mûcize Kur'ân*. İstanbul: Çağ Yayınevi, 1987.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kirmânî, Mahmud b. Hamza el-. *Esrâru't-tekrâr fi'l-Kur'ân*. Kahire: yy, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kutub, Muhammed Seyyid. *fi Zılâl'il-Kur'ân*. çev. M. Emin Saraç vd. 16 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968.
- Mertoğlu, M. Suat. "Üslûbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 2006.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân Dili ve Retoriği*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2002.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Taberistânî er-. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sarı, Mevlüt. *Türkish English Arabic Persian*. İstanbul: Gonca Yayınevi, ts.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1973.
- Şeyhûn, Mahmud Seyyid. *Esrâru't-tekrâr fi luğati'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Hidâye, 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-. *es-Sünen*. ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1996.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. ed. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvi'l fi vucûhi't-te'vîl*. ed. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ebü'l-Fazl ed-Dimyâfî. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Zülfikar, Hamza. "Tekrar". *Türk Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1982.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1995.
- "<https://www.islamveihsan.com/kuranda-neden-tekrarlar-var.html>." Erişim 17 Eylül 2022

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 18 / 2023 - Aralık

**Erzurum Ulemasında Kıraat Eğitiminin Yeri: Muhammed Halis Emek
Örneği**

*The Place of Qiraat Education in Erzurum Ulema: Muhammad Halis Emek
Example*

Yusuf ÇINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

Kars / Türkiye

*Assistant Professor, Kafkas University, Faculty of Divinity, Department of Basic
Islamic Studies, Programme in Islamic Law.*

Kars / Türkiye

yusufcinar512@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7759-3156

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ağustos / 10 August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Aralık / 4 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yusuf Çınar, "Erzurum Ulemasında Kıraat Eğitiminin Yeri:
Muhammed Halis Emek Örneği", *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 76-95.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1340632

Öz

Kur'ân-ı Kerim ve ona bağlı olarak gelişen kıraat ilmi İslam dünyasında en değerli ilimler arasında kabul edilmiş ve Kur'ânî ilimlerin eğitimine büyük özen gösterilmiştir. Bu önemli ilim dalı, günümüze kadar süregelen ve toplumumuzda özel bir yer edinmiştir. Zaman zaman çeşitli nedenlerle kısa süreli kesintilere uğramış olsa da 1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun riyasetinde düzenlenen aşere kursu ile yeniden canlanmıştır. Söz konusu kursu başarıyla tamamlayarak icâzet alan Çat Müftüsü Halis Emek Hoca ve arkadaşları görev yerlerine dönerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhdesinde kıraat eğitimi vermeye başlamıştır. Halis Emek Hoca düzenlediği kıraat kurslarında hocasının yöntemini takip ederek yeni talebeler yetiştirmiştir. Bu çalışmada, Halis Emek'in kıraat eğitimi verirken takip ettiği yöntem incelenirken günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından uygulanan eğitim yöntemine de işaret edilmiştir. Ayrıca, bu iki yöntemin kısmen karşılaştırılmasına gidilmiştir. Bu karşılaştırma, kıraat eğitiminin etkili bir şekilde nasıl verilebileceği ve mevcut yöntemlerin nasıl geliştirilebileceği hususunda giriş mahiyetinde bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelime: Kıraat, Kıraat Eğitimi, Halis Emek, Aşere-Takrîb-Tayyibe, Mehmet Rüştü Aşıkutlu.

Abstract

The Holy Qur'an and the science of Qiraat, which developed in connection with it, were considered among the most valuable sciences in the Islamic world and great attention was paid to the education of Qur'anic sciences. This important branch of science has continued until today and has gained a special place in our society. Although it was interrupted from time to time due to various reasons, it was revived in 1968 with the aşere course organized by the Presidency of Religious Affairs under the leadership of Mehmet Rüştü Aşıkutlu. After successfully completing the course, Çat Mufti Halis Emek and his colleagues returned to their places of duty and started to provide Qiraat education under the auspices of the Presidency of Religious Affairs. Halis Emek followed his teacher's method in the Qiraat courses he organized and trained new students. In this study, while examining the method Halis Emek followed while giving Qiraat education, the method of education applied by the Presidency of Religious Affairs today is also pointed out. In addition, a partial comparison of these two methods has been made. This comparison provides introductory information on how Qiraat education can be given effectively and how existing methods can be improved.

Key Word: Qiraat, Qiraat Education, Halis Emek, Ashara-Takrîb-Tayyibe, Mehmet Rüştü Aşıkutlu.

Giriş

İslam dünyasında Kur'ân'ı merkeze alan ilimler en yüksek mertebeye sahiptir. Bu sebeple Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden itibaren kıraat ilmini¹ ve eğitimini geliştirme konusunda yoğun bir ilmî faaliyet yürütmüşlerdir. Bu konuda Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve kıraat farklılıkları nedeniyle ortaya çıkan anlam farklılıklarının doğru yorumlanması gibi farklı gerekçeler ön plana çıkmıştır. Diğer yandan kıraat ilminin, başta Tefsir olmak üzere diğer İslamî ilimlerle de doğrudan bağlantısı kurulmuştur.

Anadolu'da kıraat eğitiminin uzunca bir zamandan beri yürütüldüğü bilinmektedir. Osmanlı devrinde de büyük âlimlerin yetiştiği ve kıraat ilmi adına önemli çalışmaların hayata geçirildiği bilinmektedir.² Ne yazık ki bu coğrafyada son yüzyıl içerisinde hissedilir bir duraklama görülmüştür. Bu durum Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapan ve bu alanda uzman kimselerin de dikkatini çekmiş ve onları hızlı bir şekilde aksiyon almaya itmiştir. Bu endişe ile hareket eden dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür, 1968 yılında Trabzon İli Of İlçesinde bulunan kurrâ³ Mehmed Rüştü Aşikkutlu'nun (ö. 1400/1980) yanına bizzat giderek endişelerini dile getirmiş ve onu Ankara'ya davet etmiştir. Yaşlı annesinin bakımı ile ilgilendiğini ileri süren Aşikkutlu, Ankara'ya gidemeyeceğini fakat yaşadığı yer olan Uğurlu köyünde eğitim verebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı mahir bulduğu bazı din görevlilerini Aşere eğitimi almak üzere 1968 yılında görevlendirmiştir. 24 Haziran-24 Ekim tarihleri arasında verilen 4 aylık eğitimin sonucunda bu öğrenciler başarılı olmuşlar, icâzetlerini alarak görev yaptıkları bölgelere geri dönmüşlerdir.⁴ Daha sonra

¹ Kıraat: Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını, bu konudaki ihtilafları, nakleden kimselere nispet ederek bilmek demektir. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbn Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürsidü't-Tâlibîn* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 9; Abdulhamit Birşik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/425-432; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 12-13; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 99-100; Abdülhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)* (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 20-21.

² Süleyman Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlimi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 511-530.

³ Kârî: Çoğulu "kurrâ" kelimesidir. Kur'an-ı Kerîm'i okuyan kimse anlamına gelmektedir. İnfirâd üzere üç kıraati öğrenen kârî, mübtedî, daha fazla ve meşhur olanlarını öğrenen kârî ise münthehi olarak isimlendirilmektedir. İbn Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürsidü't-Tâlibîn*, 9.

⁴ Emin Aşikkutlu, "Mehmet Rüştü Aşikkutlu: Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, (2006), 129; Mehmet Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", *Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu (Yecder)*, (2015), 89-90; Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (ts.), 1090-1091.

Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan ve Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç kıraat ilminin yayılması için girişimde bulunmuşlar⁵ ve Mehmet Rüştü Aşıkutlu'dan öğrenciler arasından ders vermeye uygun olanların isimlerini istemiş o da öğrencilerinden 11 kişinin bu eğitimi verebileceğini ifade ederek isimlerini vermiştir.⁶ Bu isimlerden birisi de çalışmamıza konu olan Müftü Hafız Muhammed Halis Emek Hoca'dır. O dönemde Erzurum'da vaiz olarak görevine devam eden Halis Emek, eğitimini tamamlayarak görev yaptığı şehre dönmüştür. Erzurum'da iki ya da üç kurs düzenlemiş ve bu alanda uzman kabul edilecek olan birçok önemli isme, aşere dersi vermiştir.

Çalışmada tarama yoluyla veri toplama, tasnif ve analiz etme, ardından da değerlendirme yapılması yöntem olarak kullanılacaktır. Ülkemizde kıraat eğitimi ile ilgili yapılan birçok çalışmaya karşın, Müftü Halis Emek Hoca'nın Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürüttüğü aşere eğitimi ve yöntemi hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın kendisinden sonraki araştırmalara yardımcı olması temenni edilmektedir.

1. Muhammed Halis Emek Hoca'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği

Aslen Tortum'un Aşağı Serdarlı (Aşağı Katıklı) Köyü'nden olan Halis Emek, babasının imamlığı sebebiyle 1918 yılında Erzurum'un Çat İlçesi'nin Çöğender Köyü'nde dünyaya geldi. Babası aynı köyde imamlık görevini yürüten Yusuf Sâim Efendi, annesi ise Muteber hanımdır.⁷

Halis Emek, hafızlık eğitimini 9 ay gibi kısa bir sürede tamamlamış ve köyünde bulunan ilkokuldan da 3 yılda mezun oldu. Babası Yusuf Saim Efendi'den Muhammediye, Ahmediye gibi bazı eserleri okuduktan sonra hat sanatı konusunda eğitim aldı. Daha sonra sarf ve nahiv ilimlerini okumak için köyünden ayrılan Halis Emek, Sefkarlı Müderris Abdurrahman ve Babadereli Seyyid Ahmed Has efendilerden bu ilimleri öğrendi. 1945 yılında 3,5 yıl süren askerlik görevini tamamladı ve yarıda bıraktığı klasik medrese usûlü eğitimini hocası Seyyid Ahmed Has efendinin yanında tamamladı ve icâzetini aldı. Daha sonra Çat ilçesine bağlı köylerde imamlık yaptı ve talebeler yetiştirdi.⁸

⁵ Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", 89-90; Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken* (İstanbul, 2016), 219-222.

⁶ Yaşar Akaslan, "Kıraat İlminde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği" (Son Devir Karadenizli Merhum Kurrular Sempozyumu, Samsun, 2018), 69.

⁷ Zeki Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016), 13.

⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 13-14.

Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan edinilen belgeler incelendiğinde 15/03/1956 yılında müftülük sınavına giren ve başarılı olan Halis Emek'in 04/01/1957 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Reisi Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu tarafından Erzurum İli Çat İlçe Müftülüğü'ne ilçe müftüsü olarak atandığı görülmektedir. Fakat Halis Emek Hoca'nın 4 yıl süren müftülük görevi 1960 yılında gerçekleştirilen darbe ile son bulmuştur. O, bu dönemde ihtilâl karşıtı olduğu gerekçesiyle 8 ay hapis yatmıştır.⁹ Sicil kaydı incelendiğinde 01.07.1960 tarihinde görevine son verildiği 25.10.1966 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı emriyle Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde vâiz olarak görevlendirilmek üzere memur kadrosunda tekrar görevine atandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Halis Emek göreve döndükten sonra 1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Trabzon İli Of İlçesi Uğurlu (Çifaruksa) Köyü'nde Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın riyasetinde açılan aşere kursuna katılmış ve kursu başarıyla tamamlayarak icâzet/diploma almıştır.¹¹ Halis Emek, eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum'a dönerek müftülük bünyesinde kıraat alanında aşere eğitimi vermiş ve öğrenciler yetiştirmiştir.¹² Müftü Halis Emek, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde farklı hizmetlerde 19 yıla yakın hizmet verdikten sonra 28.02.1982 tarihinde kendi talebi ile emekliliğe ayrılmıştır.¹³

Halis Emek ömrünün sonuna kadar Erzurum'un farklı camilerinde ve evinde talebe yetiştirmiştir. 21.01.2011 tarihinde vefat etmiş, Lalapaşa Camii'nde cenaze namazı kılınarak, Erzurum Asrî Mezarlığına defnedilmiştir.¹⁴

2. Hoca ve Talebeleri

Daha önce bahsedildiği üzere Halis Emek, Sefkarlı Müderris Abdurrahman ve Babadereli Seyyid Ahmed Has efendilerden eğitim almıştır. Sarf ve nahiv ilmine dair eğitim aldığı Sefkarlı Müderris Abdurrahman Efendi'den Molla Camiye kadar olan sıra kitaplarını öğrenmiştir. Molla Cami

⁹ Zeki Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)* (Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015), 126; Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹⁰ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹¹ Emin Âşıkutlu, "Âşıkutlu, Mehmet Rüştü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/4/6; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1091; Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 21. Diploma için bkz.: EK-1

¹² Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹³ Gün, ay ve yıl bilgisi verilerek ortaya konulan bu bilgiler Halis Emek Hoca'nın hizmet dökümünden alınmıştır. Ayrıca bkz.: Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹⁴ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 16.

ve diğer ilimleri hocası Seyyid Ahmed Has Efendi'den¹⁵ okumuş ve ondan icâzet almıştır.¹⁶

Diğer yandan Nakşibendî tarikatının büyüklerinden olan Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi'ye¹⁷ intisab etmiştir. Onun Alvarlı Efe Hazretleri ile olan ilişkisi tasavvuftan ibaret olmamıştır. Zaman zaman ilmî anlamda da Alvarlı Efe Hazretlerinden faydalandığı, Mirâtü'l-Usûl adlı eserde takıldığı yerleri ona sorduğu kendi ağzından nakledilmiştir.¹⁸

Ayrıca Halis Emek, dönemin Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakzade Efendi'den de klasik usulde bir öğrencilik ilişkisi olmasa da çok faydalandığını, okunması gereken kitapları ona sorarak aldığını ve vaazlarını dinleyerek çok fazla istifade ettiğini belirtmiştir.¹⁹

Aşere eğitimi aldığı hocası Mehmet Rüştü Aşikkutlu²⁰ ise kıraat eğitimi konusunda Türkiye'nin önde gelen âlimlerinden sayılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı 1968 yılında Türkiye genelinde görev yapan yetenekli bazı görevlilerini aşere eğitimi için Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun açtığı kursta

¹⁵ 1890 yılında Bingölde doğan Molla Ahmed Has Efendi, babası Resul Efendinin Erzurum bölgesinde medrese kurması nedeniyle bu bölgeye gelmiştir. Yavi köyünde ve Babaderesi köyünde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Yokluk, seferberlik, işgal gibi zor zamanlarda dahi eğitime devam etmiştir. Çalışmamıza konu olan Müftü Halis Emek icâzet alabilen öğrencilerindedir. Ahmed Has Efendi 1977 yılında Babaderesi köyünde vefat etmiştir. Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 25-27.

¹⁶ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 14.

¹⁷ Alvarlı Muhammed Lütfi 1868 yılında Kındığı (Altınbaşak) Köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Efendi'den aldığı medrese eğitimini 23 yaşında icâzet alarak tamamlamıştır. Rus işgali sonrasında Hasankale müftülüğü görevini geri çevirerek Alvar köyünde kalan ve ilim irfan ile meşgul olan 1939 yılında hastalığı nedeniyle buradan ayrılarak Erzurum'a yerleşmiştir. Ömrünü halkı irşad ile geçiren Alvarlı Efe Hazretleri 1956 yılında Erzurum'da vefat etmiştir. Birol Yıldırım, *Alvarlı Muhammed Lütfi Hayatı ve Hulâsatu'l-Hakâyik Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar* (Erzurum: Ertual Akademi, 2016), 12-17.

¹⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 24.

¹⁹ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 113.

²⁰ Mehmet Rüştü Aşikkutlu 1901 yılında Trabzonun Of İlçesine Bağlı Uğurlu Köyünde doğmuştur. 9 yaşında hafızlığını tamamlamıştır. O, yaşadığı yörede birçok hocadan ilim tahsil ettikten sonra İstanbula giderek Hafız Ahmed Şükrü ve Hafız İsmail Hakkı Bayrı'den aşere ve takrib, Hafız Ahmed Hamdi'den ise İbnü'l-Cezeri'ye ait olan Tayyibetü'n-Neşr isimli eseri okumuştur. Bütün rivayet ve târikleriyle aşere eğitimi veren Aşikkutlu alanında uzman birçok öğrenci yetiştirmiştir. Aşikkutlu'nun kıraat alanında kaleme aldığı *Aşere Kaideleri, Takrib Kaideleri, Cezerî Mukaddimesinin Tercüme ve Şerhi, Haşiyeli Tayyibe, Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi, Tayyibe'nin Elfâz Manası, Vakf-ı Hamza ve Hişâm Risalesi* adında birçok eser ve risalesi mevcuttur. Bunun dışında fıkıh ve vaaz konularında da kaleme aldığı eserleri vardır. Aşikkutlu 28 Ağustos 1980 tarihinde vefat etmiş Uğurlu Köyünde bulunan Merkez Camii yanına defnedilmiştir. Aşikkutlu, "Mehmet Rüştü Aşikkutlu", 127-129; Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", 78-80.

görevlendirmiştir.²¹ Halis Emek'te bu kursta kursiyer olarak görevlendirilmiş ve eğitimi başarıyla tamamlayarak icâzet almıştır.²²

Dört aylık bir süreyi kapsayan bu dönemde öğrenciler, Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın evinde kalmışlardır. Halis Emek Hoca Aşere eğitimi esnasında *Zübdetü'l-'irfân* adlı eseri okuduklarını, Arapçası iyi olduğundan dolayı Aşikkutlu hocanın eserin metnini kendisine okuttuğunu daha sonra açıklamasını ve tatbikatını Aşikkutlu hocanın yaptığını nakletmiştir.²³ Alanında uzman birçok talebe yetiştiren Safvan Çakıroğlu Hoca (ö. 2014) Halis Emek'in birlikte ders gördüğü arkadaşlarından birisidir.²⁴ O aldıkları eğitimden bahsederken "eğitim süresince günde yirmi bir saat dersler ile meşgul olduklarını ve baştan sonuna kadar Kur'ân-ı Kerîm'i yazdıklarını" söylemiştir.²⁵ Kendi ağzından eğitim sürecini anlattığı başka bir kayıtta ise neredeyse iki yılda tamamlanabilecek bir eğitimi, hızlandırılmış bir biçimde dört aylık sürede aldıklarını ifade etmiştir.²⁶

Halis Emek'in talebeleri incelendiğinde ise uzun bir zaman diliminde çok sayıda kimseye eğitim verdiği görülmektedir. O, birçok akademisyen ve din görevlisini İslamî ilimlerde yetiştirmiş ve icâzet vermiştir. Bunun dışında onun sohbetlerine ve derslerine geniş bir katılım olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.²⁷

Kıraat eğitimini ise iki ayrı noktada değerlendirmek daha doğru olacaktır. İlki Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde açtığı kurslarda verdiği eğitim ve yetiştirdiği talebelerdir. Bu konuda yoğun çaba gösterilmesine rağmen ulaşılan sınırlı bilgiler bize iki defa kurs

²¹ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1091; Bu kursta eğitim gören ve icâzet alan öğrenciler şu kimselerdir: Dursun Kemal Okutan, Mahmut Sarıcaoğlu, Abdullah Bayraktar, Hüseyin Kantaroğlu, Safvan Çakıroğlu, Mehmet Sarıcaoğlu, Yusuf Bilgin, Salih Bayraktar, Bekir Nazlı, Yusuf Nair, Mehmet Köksal, Kemal Halıcı, M. Halis Emek, Kemal Gökçe, Ahmet Ziya Engin, Sadık Fidancı, İlyas Yazar, Murat Köseoğlu, Nureddin Durmuş, Hüseyin Sarıcaoğlu ve Muharrem Arslantürk. Zeki Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, ed. Muhammet Koçak (Erzurum: Zafer Medya Grup, 2023), 208.

²² Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 30-31.

²³ Halis Emek Hoca'nın talebelerinden Dr. Hasan Çınar ile yaptığım mülakatta dile getirmiştir. 06.08.2023 16:20.

²⁴ Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi: Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun Öğrencisi Safvan Çakıroğlu'na Verdiği İcâzetnâme", *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* IX/1 (2023), 445.

²⁵ Merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın talebelerinden Abdullah Kandemir ile yaptığım mülakatta ifade etmiştir. 04:08:2023 11:50.

²⁶ "Kurra Hafız Safvan Cakıroglu - EHAD TV" (Erişim 06 Ağustos 2023), 01:44; Akaslan, "Kıraat İlmünde İcâzet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği", 68; Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 209.

²⁷ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 32-34.

açıldığını, bu kursa katılan bazı öğrenciler ile ilgili bilgileri ve yürüttüğü eğitim metodunu göstermektedir. Diğeri ise İslamî ilimleri öğrettiği talebelerine zaman zaman kıraat ilmine dair ve kıraat farklılıklarını açıklayan bilgiler vermesidir.²⁸

EK-1

Muhammed Halis Emek Hoca'nın Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'dan aldığı ve başarılı olduğu eğitimi sonrasında verilen belge.

Mehmet Rüştü Aşıkutlu'dan Aldığı İcâzetname

Müftü Halis Emek Hoca'nın birçok kitabı ve sahip olduğu icâzetnameleri çalındığı için günümüze ulaşmamıştır.²⁹ 1968 yılında Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'dan aldığı icâzetname de bu sebeple elimizde değildir. Fakat Halis Emek Hoca ile birlikte icâzet alan merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın icâzetnamesi yakın zamanda Yaşar Akaslan tarafından yayınlanmış ve tercüme edilmiştir.³⁰

Tarihi vesika niteliğinde kabul ettiğimiz bu belgenin Halis Emek Hoca'nın icâzetnamesinin aynısı olduğu anlaşılmaktadır. Arapça metnine yer verdiğimiz icâzetnamede işaret edeceğimiz birçok husus bu görüşü destekler niteliktedir.

²⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 34.

²⁹ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 32.

³⁰ Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi", 439-461.

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذى أنزل الكتاب بالحق والميزان ﴿١﴾ ونزل أحسن الحديث والبيان الذى تقشعر منه جلود أهل الخشية والايقان. والصلوة والسلام على سيدنا محمد(ن) الذى بجلاله جل من جل من الأجلة والأعيان ﴿٢﴾ وبجماله تزين الحور والعلمان والجنان وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة من أنزل عليه السبع المثاني والقرآن ﴿٣﴾ ونشهد أن سيدنا محمدا عبده وحببيه ورسوله الذى بين فضيلة القرآن بقوله: “شفاء الجنان قراءة القرآن” ﴿٤﴾ صلى الله تعالى عليه وعلى اله وأصحابه وأحزابه وأتباعه وأحبابه الذين شيّدوا الإسلام بأحكام الفرقان ﴿٥﴾

وبعد فقد روى الخطيب عن أنس بن مالك رضى الله تعالى عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: “أل القرآن أهل الله” ﴿٦﴾ وعنه عليه الصلوة والسلام: “من جمع القرآن فقد أدرجت النبوة بين كتفيه إلا أنه لا يوحى إليه” ﴿٧﴾

وقال صلى الله عليه وسلم: “من مات وهو يعلم القرآن حجت الملائكة إلى غيره كما يزار البيت العتيق”. وقال فيما رواه أنس رضى الله عنه أنه قال: “أفضل العبادة قراءة القرآن” ﴿٨﴾ وقال عليه الصلوة والسلام: “مثل المؤمن الذى يقرأ القرآن كمثل الأترجة ريحها طيب وطعمها طيب” ﴿٩﴾ وفي البخارى عنه صلى الله عليه وسلم: “إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقروا ما تيسر منه”. هذا وإن أولى ما انصرف فيه الهمم العوالى وأجمل ما تبدلت فيه المهج العوالى تعلم كتاب الله تعالى وتعليمه وتفهمه ومعنى قراءته وتفهمه. فلذلك رغب أهل العلم الأخبار واعتنى به السادات الأبرار ﴿١٠﴾ منهم الامعي الأريب واللوزعى الأديب الأصيل الحسيب والرشيدي النسب المجود المتقن والقارئ المحسن خازن كلام الرباني الحافظ محمد خالص بن يوسف صاعم الأضرومي الترتومي. ³¹ وفقه الله تعالى بالنشر السرمدي إلى القراض الدوراني بلطفه الخفي والجلي. جعله الله تعالى مقبولا ومرغوبا كالألأى ومحبوبا في الشام واليمن (العالم الإسلامى). فإنه لما علم أن علم القراءات علم شريف وفن لطيف لا يظفر به إلا من هو في الفصاحة ماهر ولا يصل إليه إلا من هو في أفق البلاغة زاهر فيادر في تحصيله ليذكر من كنوزه بأجود الذخائر وينال من معادن رموزه بأخلص الجواهر ﴿١١﴾ حتى جاء إلى وبدأ منى تعلم القرآن على طريق التجويد وتصحيح المخارج وتعلم قراءة العشرة على وجه السداد ﴿١٢﴾ بدأ منى بالانفراد وقرأ إلى الحرب الثاني. ثم جمع العشرة مع السبعة وختم ختما كاملا على مضمن الشاطبية والتيسير والدرة والتجوير ﴿١٣﴾ وقرأ أيضا ختمة أخرى على مضمن الطيبة وتقريب النشر الكبير وختم ختما كاملا ﴿١٤﴾ وقرأ في أثناء هذا الختم الشريف كتاب الطيبة النشر للإمام البارع المتقن والمجود المحسن وهو عمدة القراء علم الهدى شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف الجزرى ﴿١٥﴾ و ختمه أيضا ﴿١٦﴾ فلما أتم هؤلاء الختمات طلب منى أن ينظم في سلك الإسناد ليتخذ سبيلا له لما قيل “من لا سند له كمن لا نسب له” والنسب على أن أجزيه بما أجاز لى المشايخ الكرام والأساتيد الفخام للإقراء الأولى الأفهام والإفادة للطالين لوجه الله الملك العلام. وأن يجير بذلك لمن يراه من المستعدين والأخذين من الطلبة الكرام، فأجزته بذلك طلبا لمراضات الله تعالى، ووصيته فيما قرأ على وتلقاه منى بشرط أن لا يتخطاه ولا يخلطه بسواه ﴿١٧﴾

وها أنا أذكر سندی بروايات صحيحة: فأقول قد حفظت القرآن العظيم في بلدة أوف، وذهبت إلى الإسلامبول، وبدأت تعلم القراءات العشرة عن أستاذى أستاذ الكل فريد عصره ليس له نظير بين الأقران والاحوان ﴿١٨﴾ شعر ﴿١٩﴾ “لو حلف ليأتين مثله الزمان ﴿٢٠﴾ حنت ولزم البحرز باللسان” ﴿٢١﴾ أعنى به الحاج الحافظ أحمد شكرى أفندى السيروزى. فلما وصلت من العشرة إلى سورة الأنفال ارتحل الأستاذ إلى رحمة ربه المتعال ﴿٢٢﴾ عامله الله تعالى بألطافه ونفعنا بفيوضاته ﴿٢٣﴾

وبعد أخذت كتاب الطيبة النشر التى هى جامع القرآن وأساسها من شيخ مشايخ القراء الإمام الأول والخطيب في جامع السلطان سليم خان عليه الرحمة والغفران، أعنى به الحافظ أحمد حمدى أفندى الإسلامبولى الشهير بوارنه لى زاده يسره الله تعالى بالحسنى والزيادة ﴿٢٤﴾ ثم راجعت لإكمال العشرة والتقريب إلى الأستاذ الحاج الحافظ إسماعيل حقى أفندى ابن عارف السيروزى أظفنه الله تعالى العلى القوي. بدأت منه من سورة الأنفال وأكملت العشرة. وبدأت منه قراءات التقريب على مضمن الطيبة والنشر الكبير وختمته بلطف الكريم الخبير ﴿٢٥﴾ وهو من السابقين نشرنا من جهة وجوه القراءات الأئمة. تقبل الله تعالى سعياً، وأحضره الله المقامات القدسية في الجنة، وأناله سر قوله تعالى: “للذين أحسنوا الحسنى وزيادة” ﴿٢٦﴾

³¹ Safvan Çakıroğlu için hazırlanmış olan icâzet metninin asıl nüshasında kalın harflerle yazılı olan bu bölümde yazmaktadır. Akaslan, “Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi”, 449.

أخذت الطيبة النشر للإمام الجزرى من مشايخ القراء الخطيب والإمام الأول في جامع السلطان سليم خان أحمد حمدى أفندى الإسلامبولى الشهير بوارنه لى زاده قد سبق اسمه ❀ يسره الله تعالى بالحسنى وزيادة. وأخذ علوم القراءات كلها تحقيقاً وتدويراً وحدرًا وعشرة وتقريباً من خاله. قد سبقت اسمه أيضاً، أعنى الحاج الحافظ أحمد شكرى أفندى السيروزى. نور الله مضجعه إلى وصوله المقام الأبدى ❀ وهو تعلم القرآن بطريق التحقيق والتدوير والحدر من الحاج قدرى أفندى الإسلامبولى الشهير بيدي اميرلر تره دارى. عفا عنه وعن أبويه، رنا البارى ونفعنا بفيضه الجارى. وهو أخذ من الفاضل الكامل والعالم العامل القارئ المحقق والمجود المدقق ❀ حافظ كلام الله، المجاور في بيت الله ❀ أعنى به الحاج مصطفى أفندى المنليكي، عليه رحمة ربه الغني الشهير بفندق حافظ. وأخذ قراءة العشرة والتقريب من شيخ مشايخ القراء فريد عصره ووحيد دهره ❀ القارئ المتقن والمجود المحسن ❀ حافظ القرآن ❀ خادم الفرقان المنتقل إلى ربه حال تلاوة القرآن ❀ أعنى به الحاج حسن أفندى الإسلامبولى ❀ الخطيب بجامع السلطان سليم خان. عامله الله تعالى بألطافه الخفية ونفعنا بفيضاته الوفية ❀ وهو أخذ القراءات كلها عن الشيخ العالم العامل والفاضل الكامل حافظ القرآن خادم الفرقان عليه رحمة الرحمن رئيس مشايخ القراء الإمام الأول في جامع سلطان سليم خان ❀ أعنى به الحاج إسماعيل حقى أفندى ❀ لا زال مترفها بالعفران السرمدى الشهير بيمشجى زاده ❀ عليه رحمة واسعة ❀ إنما وفق هو نشرًا كثيرًا في هذه البلدة بالطيبة والنشر. وبهذا كان خلفًا للإمام الجزرى المؤلف للطيبة. وانتشر بسعيه في البلاد الصغير والكبير ❀ كما اشتهر المؤلف بالنشر الصغير والكبير ❀ وهو أخذ القراءات كلها عن رئيس مشايخ القراء في عصره وأحد المشاهير بإتقان التجويد في دهره ❀ الإمام الأول في جامع السلطان سليم خان عليه الرحمة والعفران المرحوم المبرور ❀ الشيخ الحافظ أحمد الحفظى أفندى الشهير بترشيجي زاده ❀ أكرمه الله تعالى بالحسنى وزيادة ❀ وهو أخذ القراءات من طريق الشاطبية والدرة والطيبة من أول القرآن إلى آخر الإسراء عن الشيخ الفاضل الكامل أحمد أفندى (بو ذات بخارى ومسلم شريفه شارحى در) المعروف بيوست أفندى زاده ❀ يسره الله للحسنى وزيادة ❀ وهو قرأ عن رئيس مشايخ القراء في تربة سلطان أحمد خان، عليه سجال الرحمة والعفران المرحوم المبرور محمد أفندى المشتهر بين أقرانه بمجاشي زاده المعلم بمكتب شيخ الإسلام محمد أسعد أفندى في قرب سلطان سليم خان عليه رحمة الرحمان ❀ وهو أخذ القراءات كلها من طريق الشاطبية والدرة والطيبة والماهر من الشيخ الحافظ الحاج محمود أفندى الإمام بجامع دولكرزاده ❀ وكذلك أخذ منه السبعة والعشرة الشيخ عطاء الله ❀ ثم أخذ القراءات من أول الكهف إلى آخر القرآن عن الشيخ الحافظ محمد العريف بشيخ جوشقون أفندى البلى. وهو قرأ على الشيخ محمد عطاء الله حفيد شيخ شيوخنا السيد على المنصوري النجيب ابن الحسين ❀ وهو قرأ على السيد الكامل الشيخ ولي الدين أفندى الخطيب بجامع محمود باشا ❀ وهو قرأ على الشيخ الحاج محمود أفندى. شيخ مشايخ القراء الإمام بجامع دوالكر زاده ❀ وهو قرأ طريق الشاطبية والدرة عن الشيخ الكامل حسن أفندى الإمام بجامع حواجه باشا ❀ وأخذ طريق الطيبة من أول الفاتحة إلى سورة السبا عن الشيخ إسماعيل أفندى، ومنها إلى آخر القرآن على الشيخ حسن أفندى الشهير بطريزوني ❀ وهما أخذنا طريق الشاطبية والدرة والطيبة عن الأستاذ الأول المذكور ❀ وهو أخذ القرآن كله على رواية حفص وقرائة ابن كثير عن الشيخ محمد أفندى عن الشيخ الفاضل شعبان أفندى عن الشيخ محمد المعروف بأوليا أفندى عن الشيخ الأعرج على أفندى عن الشيخ أحمد أفندى. ثم أخذ القرآن والقراءات السبع عن الشيخ محمد المعروف بشكرى أفندى ❀ الإمام والخطيب بجامع السلطان سليمان ❀ على ما تضمنه الشاطبية ❀ والعشرة على ما تضمنه الدرّة وختم ختمًا كاملاً ❀ وهو أخذ عن الشيخ حسين أفندى الإمام بجامع السلطانية ❀ وأخذ هو والشيخ محمد أوليا أفندى ❀ عن الشيخ الأعرج المذكور ❀ عن الشيخ أحمد أفندى ❀ ثم بدأ الشيخ المشار إليه حسن أفندى من أول القرآن على ما تضمنه الطيبة، وختم ختمة كاملة عن شيخ القراء والمحدثين أستاذ الأساتذة ❀ الشيخ على المنصوري نزيل القسطنطينية ❀ وهو عن أئمة الهدى وأعلام الدين شيوخ مشايخ القاهرة محمد بن البقرى والسلطان المزاحي وأبو النور علي الشيراملسي (وأخذ الشيخ السلطان المزاحي عن الشيخ سيف الدين الفضالى شحادة اليمنى وأخذ محمد البقرى و الشيراملسي) ❀ عن عبد الرحمن اليمنى ❀ عن والده الشيخ ❀ وأخذ هو والشيخ أحمد أفندى عن الشيخ ناصر الدين الطيلاوى عن القاضي زكريا الانصارى، وهو عن رضوان العقبى والنويرى والقلقبلى وفخر الدين الضير ❀ وهم عن إمام القراء والمحدثين وعمدة الحفاظ والنحويين علم الهدى شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف الجزرى ❀ نفعنا الله ببركة علومهم في الدنيا والآخرة ❀ وهو قرأ على جماعة منهم التقي الورع الصالح المتقن ❀ أبو عبد الرحمن ابن أحمد بن علي البغدادى المصرى ❀ وهو قرأ على الإمام أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عبد الخالق المصرى المعروف بابن الصائغ. وهو قرأ على الشيخ أبي الحسن علي بن شجاع بن سالم العباسي المصري الشافعي صهر الشاطبي ❀ قال: ”وقرأت القرآن على ولي الله بلا مية أبي القاسم فيه ابن خلف الشاطبي الرعيني ❀ وهو على أبي الحسن علي بن هذيل. وهو على أبي داود سليمان بن أبي القاسم أ الاموي. وهو على إمام القراء أبي عمرو الداني. وهو أخذ عن أبي الفتح فارس بن أحمد الضير ❀ عن عبد الباقي بن حسن المقرئ ❀ عن إبراهيم بن عمر المقرئ عن ابن

بويان ❖ عن ابن الأشعث ❖ عن أبي نشيط ❖ عن قالون ❖ وله عن نافع المدني ❖ عن أبي جعفر يزيد بن القعقاع ❖ وعبد الله بن هرمز الأعرج ومسلم بن جندب ❖ وشيبة بن نصاح ❖ وقرأ الأعرج على ابن عباس ❖ وهو على أبي بن كعب وزيد بن ثابت رضي الله عنهم. وهما عن رسول الله عليه و سلم ❖ وهو عن أمين الوحي جبريل عليه السلام ❖ وهو تلقى عن رب العزة جل جلاله وعظمت آلاؤه❖

هذا ما يسره الله ذكره من الأسانيد ❖ وبقية أسانيد العشرة مبسوسة في النشر ❖ ولندكر بعض الفوائد والوصايا ❖ منها ما أخرجه ابن السني عن أبي الدرداء رضي الله تعالى عنه أنه قال: قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: ”من قال حين يصبح وحين يمسي ‘حسبي الله لا إله إلا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم‘ سبع مرات كفاه الله ما أهمه من أمر الدنيا والآخرة“❖ وأخرج النسائي في عمل اليوم والليلة بسنده إلى عائشة رضي الله عنها. وعن أبيها أنها قالت: ”ما جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسا ولا تلا قرأنا ولا صلى صلاة إلا ختم ذلك بكلمات. قلت ‘أراك ما تجلس مجلسا ولا تلو قرأنا ولا تصلى صلاة إلا ختمت بمؤلاء الكلمات‘❖ وقال: ‘نعم‘ من قال خيرا كان طابع له على ذلك الخير❖ ومن قال شرا كانت له كفارة❖ سبحانك اللهم وبحمدك أستغفرك وأتوب إليك❖❖ ومن الوصايا أن لا يطلب العلم إلا الله، وأن لا يتخذ سبيلا للأمور المنهي عنها شرعا كظهور الصيت والسمعة ❖ وأن لا يكون له في قرائته التفات إلى غير الله تعالى. فإن من عمل لغير الله تعالى او قصد غير الله خسر ما عمل وكان عمله حجة عليه❖ وأن لا يترك نوافل العبادات في حال الصحة وحال المرض. وأن يقل من مخالطة أهل الدنيا إلا لنصيحتهم. وأن يرجو لهم ما يرجو لنفسه من التوبة وترك الدنيا والإقبال على الله تعالى❖ وأن يدوم ذكرا للموت في غالب أوقاته. فإنه به ينتهي الرغبات في الآخرة❖ وهذا ما يسره الله ذكره من الفوائد والوصايا ❖ وأرجو أن لا ينسأني وذريتي وأحبابي من صالح دعواته في خلواته و عقب صلواته وختمها ❖ ”والله يقول الحق وهو يهدي السبيل“❖ ”سبحانك ربك رب العزة عما يصفون. وسلام على المرسلين. والحمد لله رب العالمين“❖

وتحمدك يا من يسرنا إتمام هذه الختمة الشريفة بعنايته وألطفه الخفية في جامع أوغورلو من بلدة أوف³² ❖ في اليوم الثاني من شهر شعبان المعظم لسنة ثمان وثمانين وثلثمائة والف ١٣٨٨ من هجرة نبينا صاحب السيف وأنا العبد الفقير إلى رحمة ربه التقدير ❖ ❖ الحاج المحافظ محمد رشدي بن أحمد جمال الدين الأوفى، غفر الله له ولوالديه ولأساتيدته ولجميع المؤمنين والمؤمنات يوم العرصات ❖ ❖

Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Verdiği Aşere Kursları

Halis Emek'in hocası Mahmet Rüştü Aşıkutlu'dan aldığı metodolojiyi takip ederek iki ya da üç dönem aşere eğitimi verdiği ifade edilmektedir.³⁵

³² Halis Emek ve arkadaşları Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın yaşadığı yer olan Of İlçesine Bağlı Uğurlu Kasabasında Eğitim görmüşlerdir. İcazetnamede de hatimin tamamlandığı ve icâzetnamenin verildiği yer olarak Uğurlu kasabası zikredilmektedir.

³³ Bu bölümde icâzetnamenin Hicri 2 Şaban 1388 tarihinde verildiği ifade edilmektedir. Tarihler karşılaştırıldığında bu tarihin miladi takvimde 24 Ekim 1968 tarihine tekabül ettiği görülmektedir ki Halis Emek Hoca'nın Aşere eğitiminin sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldığı diplomasında 24 Haziran-24 Ekim tarihleri arasında eğitim aldıkları ifade edilmektedir (Bkz. Ek-1). Bu durum Safvan Çakıroğlu'na verilen icâzetnamenin Müftü Halis Emek Hoca'ya da verildiğini göstermektedir.

³⁴ Ek-3 te yer alan ve icâzetnamenin son sayfasını gösteren resim ile Halis Emek Hoca'nın icâzetnamesinin aynı olduğu düşünülmektedir. Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi", 461.

³⁵ Halis Emek, hocası Aşıkutlu'dan aldığı eğitim sistemini şu şekilde açıkladı: "Önce 20 kişi seçilir, bunların kuvvetli hafız olmaları ve yetecek kadar Arapça bilgisine de dikkat edildikten sonra hoca bir ay kıraat ilminin usulünü ve ana kurallarını herkese iyice bellettikten sonra ilk cüz üzerinde bütün teferruatıyla Aşereyi hepsine tatbik ettirir. Sonra yeri geldikçe farkları belirtmekle beraber talebeler cüzün tamamına çalışır, hocanın önüne gelirler. Kimin hangi sahifeyi okuyacağı belli olmadığından çok yoğun çalışılır ve tecvidin Kur'an'a tatbiki gibi

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde yürütülen yoğun araştırmalara rağmen bu kurslardan sadece birisi hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir.

Halis Emek Hoca'nın verdiği kursun tamamlanmasından sonra düzenlenen icâzet merasiminde çekilen ve EK-2 de yer alan resimden eğitim verdiği talebelerin birçoğunun daha sonraları Türkiye'de kıraat ve diğer İslamî ilimler alanında önde gelen âlimlerden olduğu anlaşılmaktadır.

EK-2

Resime göre soldan sağa ayakta olan kimseler; Prof. Dr. Nihat Temel, Muhammed Halis Emek (Kıraat-i Aşere Hocası), Yrd. Doç. Dr. Ömer Önal, Prof. Dr. Muhammed Sadi Çöğenli, Müftü Hafız Mahmut Gürbulak (Ömer Önal ile Sadi Çöğenli'nin önünde), Hafız Mehmet Koşapınar, Hafız Nazif Şehidoğlu, Lalapaşa Camii İmam-Hatibi Yusuf Esengül (Aşere Eğitimi almamıştır.), Soldan sağa oturan kimseler; Müftü Ali Kotan, Müftü Sıtkı Daloğlu, Hafız Mahmut Akçay ve Hafız Abdullah Karataş'dır.

Aşereyi her sayfaya tatbik eder, sonra hocanın önünde otururduk. Hoca herkese farklı bir sahifenin aşere üzere okunmasını isterdi takılma veya bilmeme durumunda ders vermezdi. Onun için gece gündüz çalışarak bu üslûpla 4 ayda aşereyi tamamlattırıldı." Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 209; Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 149.

3. Muhammed Halis Emek Hoca'nın Kıraat Eğitiminde Takip Ettiği Yöntem

Halis Emek Hoca, Kur'ân eğitimine büyük önem vermekte ve İslamî ilimlerin temeli olarak hafızlık eğitimini görmekteydi. Ezberi kuvvetli olan kişilere mutlaka hafızlık yaptırılması gerektiği kanaatindeydi.³⁶

Halis Emek, günümüzde verilen, daha kapsamlı olduğu anlaşılan ve üç sene süren aşere-i takrîb, tayyibe kurslarından farklı olarak dört aylık bir süre içerisinde kıraati aşere eğitimi vermiş ve öğrencilerini mezun etmiştir.

Halis Emek Hoca, kursiyerlerin okuduklarını anlayabilecek seviyede Arapça bilmelerini, hafız olmalarını, tecvid ve mehâricü'l-hurûf konularında bilgi sahibi ve yetenekli olmalarını Kıraat-i aşere kursuna katılabilmeleri için şart koşmuştur.³⁷ Onun, eğitim süresinin kısa olması nedeniyle kursiyer seçiminde bu denli titiz davrandığı düşünülmektedir.

Halis Emek Hoca'nın yöntemine göre, sınıflar on ya da yirmi kişilik öğrenci grubundan oluşurdu. Bu düzenleme ile her öğrencinin bir ya da iki sayfa okumasıyla toplamda günlük bir cüz okunacak şekilde planlama yapılmıştı.³⁸

Onun metodunda ilk ay kursiyerlere aşere ile ilgili genel malumatlar ve usûlî bilgiler aktarılır daha sonra her talebeye Bakara sûresi, aşereyle birlikte yazdırılırdı. Daha sonra öğrenci sayısına göre günlük bir ya da iki sayfa okunacak şekilde Kur'ân hatmedilene kadar eğitim devam ederdi. Sözkonusu usûlde her öğrenci günlük okuyacağı sayfayı bilmeksizin okunacak cüzün tamamına çalışmak zorunda olurdu. Bu sebeple öğrenci kendisini okunacak cüzün tamamına hâkim olmak zorunda hisseder ve hata yapması durumunda sadece kendisinin değil tüm sınıfın o günün dersinden başarısız kabul edileceğini bilirdi.³⁹ Devame eden Bu şekilde tamamlanan bir eğitim döneminin sonunda icâzet verilerek öğrenciler mezun edilirdi.

Bu eğitimin yanısıra Halis Emek Hoca'nın alet ilimleri ya da İslamî İlimler okuttuğu öğrencilerine de kıraat ilmi ile alakalı bilgiler verdiği, özellikle tefsir derslerinde kıraat farklılıklarına işaret ettiği öğrencileri tarafından da nakledilmektedir.

³⁶ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 148.

³⁷ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 34-36.

³⁸ Ekte yer alan resimde de görüldüğü üzere Halis Emek eğitim usûlüne uygun olarak 10 öğrenci ile kıraat-i aşere eğitimini sürdürmüş ve öğrencilerini mezun etmiştir.

³⁹ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 35-36.

4. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülen Aşere-i Takrîb Kurslarında Takip Edilen Yöntem

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Diyanet Akademisi ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün uhdesinde yürütülen aşere eğitimi günümüzde iki başlıkta değerlendirilebilir. İlki belli merkezlerden yürütülmesi kararlaştırılan "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı" iken diğeri uygulama imkânı daha fazla ve yaygın olan "Aşere Eğitim Programıdır".

1- Başkanlığın 2014 yılında hazırladığı Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı incelendiğinde bu eğitimin toplam 10 dönem (Aşere 4/Takrîb 6) ve 3600 kredi/saat dersin tamamlanmasıyla gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁰

Aşere eğitiminde; Kur'ân ve Kıraat Tarihi (48)⁴¹, Aşere Usûlü (48), Kıraat Metinleri (96), Arapça (192), Kıraat Çözümlemeleri (96), Aşere Uygulamaları (648), Tecvid (Mukaddime) (36), Kıraat-Anlam İlişkisi (96), Kur'ân İmlâsı (36), Kur'ân Meâli (96) ve Dînî Mûsikî (48) konularında dersler verilmekte, talebeler takrîb eğitimine hazırlanmaktadır.⁴²

Takrîb eğitiminde ise; Takrîb Usûlü (24), Arapça (48), Tayyibe (144), Tевcîhu'l-Kıraat (72), Kur'ânda Vakıf-İbtidâ (24), Takrîb Uygulamaları (1440), Kıraat-Anlam İlişkisi (144), Kur'ân Meâli (144), Dînî Mûsikî (96) ve Kıraat Öğretim Metotları dersleri verilmektedir.⁴³

2- Yine Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde din görevlilerinin yeterliliklerini geliştirmeleri, aşere eğitimi almaları, etkin ve verimli bir din hizmeti sunabilmeleri amacıyla 2021 yılında Aşere Programı hazırlanmıştır. İçeriği incelendiğinde ve karşılaştırıldığında Aşere eğitiminin daha kısa olduğu ve hemen hemen 2014 yılında hazırlanmış olan kıraat (Aşere-Takrîb) kursunda verilen Aşere eğitimine benzer bir eğitim müfredatına sahip olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Söz konusu program 4 dönem ve 1152 kredi/saatten oluşmaktadır. Bu eğitimde Kur'ân ve Kıraat Tarihi (24),⁴⁵ Aşere Usûlü (24), Kıraat Metinleri (96),

⁴⁰ Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 1-29.

⁴¹ Parantez içerisinde belirtilen rakamlar kredi ve ders saatini göstermektedir.

⁴² Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı", 9.

⁴³ Programın uygulanışı konusunda geniş bilgi için bkz.: Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1102-1014; Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı", 20; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 150-152.

⁴⁴ Program içeriği için bkz.: Komisyon, "Aşere Eğitim Programı" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 1-14.

⁴⁵ Parantez içerisinde belirtilen rakamlar kredi ve ders saatini göstermektedir.

Kırâat Çözümlemeleri (96), Aşere Uygulamaları (672), Tecvid (Mukaddime) (72), Kırâat-Anlam İlişkisi (48), Kur'ân İmlâsı (24), Kur'ân Meâli (48) ve Dînî Mûsikî (48) dersleri yer almaktadır.⁴⁶

Ülkemizde yürütülen aşere eğitim programında ilk dersten itibaren kıraat ilminin tarihçesi, kıraat imamları ve râvilerinin hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Bundan sonra râviler için tanımlanmış olan ve remz⁴⁷ adı verilen harfler öğretilmektedir. Akabinde ise aşere tarîkinin kuralları ve ilgili usûlî konular da eğitim verilmektedir. Bu eğitim programında infirâd⁴⁸ yöntemiyle aşere eğitimine başlanılır; öğrenci kıraat ile ilgili kavramlara, imamlar ve râvilerin sıralamasına alıştıktan sonra indirâc (cem)⁴⁹ yöntemiyle tüm Kur'ân yazdırılıp okutulur. Eğitim süresince *Zübdetü'l-'irfân* ve *'Umdetü'l-hallân fi izâh-i Zübdeti'l-'irfân* adlı eserler temel eser olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Mehmet Rüştü Aşikkutlu, Mehmet Eren (asker hafız), Abdurrahman Gürses,⁵¹ Safvan Çakıroğlu, İbrahim Tanrıverdi gibi bu alanda yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Hocaların bu müfredat çevresinde kıraat eğitimini yürütmeleri, eğitimin yerleşmesi ve gelişmesine büyük katkı sunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca belirlenen yukarıda zikredilen usûl ve esaslar ile kursiyerlerde aranan şartlar, bahsedilen bu programların yaygın

⁴⁶ Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 7.

⁴⁷ Kırâat imamlarına ya da râvilerine delâlet eden harf ya da kelimelere denir. Çoğulu "Rumûz" dur. İmam Şâtîbî (ö. 590/1193) tarafından "ebced" hesabına göre tasarlanmış harf ya da kelimeler imam ve râvisinin ezberlenmesinde büyük kolaylık sağlamıştır. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri: - Mufasssal Tecvid -* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 64; Hasan Tahsin Feyizli, *Kıraat-ı Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 51-59.

⁴⁸ İnfirâd: Her bir imam ve râviyi ayrı bir hatimde okumaktır. Hicrî beşinci asra kadar bu usûl devam etmiş, beşinci asırdan sonra daha kolay olması ve daha az zaman almasından dolayı indirâc usûlüne geçilmiştir. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dıbbâ' (Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, ts.), 2/194; Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebû Bekir Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1974), 1/352; Birişik, "Kıraat", 25/25/432; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 94.

⁴⁹ İndirâc: birden fazla rivâyeti tek bir hatimde okumaktır. Cem olarak da ifade edilir. İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, 2/195; Kıraatları cem edenlerin uyması gereken şartlar için bkz.: Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/353; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 94-95.

⁵⁰ Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 150.

⁵¹ Naci Demirci, "Gürses, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/2/493-494; Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 212.

tarihinden önce de açılan kıraat ve aşere eğitimleri için büyük ölçüde talep edilmekteydi.⁵²

5. Verilen Eğitimin Genel Hatlarıyla Mukayesesi

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde günümüzde verilen Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı ile Halis Emek Hoca'nın vermiş olduğu aşere eğitimi karşılaştırıldığında eğitimin içeriği ve süresi gibi birçok farklılık göze çarpmaktadır. Kanaatimizce Halis Emek Hoca'nın verdiği eğitimin, 2021 yılında programı hazırlanan Aşere Eğitimi ile karşılaştırılması daha makul olacaktır.

Her iki eğitim metodu incelendiğinde din görevlilerinin kıraat ilmi, vücuhâtı, Kur'ân-ı Kerîm'in imlası ve aşere kıraatının uygulanması gibi konularda ehil hale gelmeleri ile etkin ve verimli bir din hizmetini sunabilmeleri amaçlanmaktadır.

Her iki eğitim programı için de hafızlık, mehâric-i hurûf, tecvîd, Arapça gibi konularda belli yeterlilikleri olan görevliler kursiyer olarak tercih edilmiştir. Fakat eğitimlerin içeriği incelendiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nca düzenlenen Aşere Programı'nda bu sayılan konularda eğitimlerin verildiği derslerin olduğu görülmektedir. Belki de zamanın çok daha kısıtlı olması nedeniyle Halis Emek Hoca'nın kursiyer seçerken bu ilimlerde belirli bir düzeye ulaşmış kimselerden talebelerini seçtiği anlaşılmaktadır.⁵³

Halis Emek Hoca'nın verdiği eğitimin dört ay gibi kısa bir süreyle ve yazma işleminin Bakara Sûresiyle sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca uygulanan Aşere eğitiminin ise bir yıl (üçer aylık dört dönem) sürdüğü ve her öğrenciye Kur'ân'ın tamamının aşereye uygun olarak yazdırıldığı görülmektedir.⁵⁴

⁵² 1974 yılında Ankara'da Abdurrahman Gürses Hoca'nın riyasetinde açılan aşere kursu için Diyanet İşleri Başkanlığı veya Milli Eğitim Bakanlığında görevde bulunmak, Dinî yükseköğrenim görmüş olmak, Tecvid ve Tashih-i Huruf konusunda yeterli olmak, Hafız olmak, Eda ve seda bakımından durumu elverişli olmak, Kıraat kitaplarını anlayabilecek kadar Arapça bilmek ve 45 yaşını geçmemiş olmak gibi şartı konmuştur. Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 215.

⁵³ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 149; Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 9-10.

⁵⁴ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 35; Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 6, 8, 11.

Sonuç

Ülkemizde kıraat eğitiminin tarihsel gelişimine bakıldığında, başlangıçta bu eğitimin medreseler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasından sonra medreselerin kapatılması, kurumsal olarak yürütülen kıraat eğitiminin duraklamasına neden olmuştur. Bu dönemde, bireysel gayretlerle sınırlı sayıda kurrâ tarafından kıraat eğitimi verilmiş olsa da ülke genelinde yeterli düzeyde eğitim sağlanamamıştır. Fakat bu zaman diliminde bireysel olarak ortaya konan bu çabalar, kıraat ilmine gönül vermiş birçok kurrânın varlığını göstermiştir.

1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı yöneticilerinin bu ilmin yok olması endişesiyle başlattıkları girişimle, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın riyasetinde bir aşere kursunun açılması, kıraat ilminin yeniden canlanmasına ve Türkiye genelinde resmi kursların açılmasına olanak sağlamıştır. Bu önemli adım, kıraat eğitiminin kurumsal bir yapıya kavuşmasının önünü açmıştır.

Halis Emek Hoca, Diyanet İşleri Başkanlığı emriyle açılan ilk kursa katılarak Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun öğrencisi olmuş ve başarıyla kursu tamamlamıştır. İcâzet alanlar arasında Aşıkkutlu Hoca'nın uygun gördüğü 11 kişi Türkiye'nin farklı bölgelerinde bu ilmin eğitimini vermeye başlamıştır. Hocasından aldığı usûl ile hareket eden Halis Emek de Erzurum'da kurslar vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir.

Halis Emek'in düzenlediği aşere kurslarının, özellikle kısa süreli ve hızlı bir eğitim formatına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Sözkonusu programlarda, kursiyerlerin seçiminde titiz bir yaklaşım sergilendiği ve hafızlık, tecvid, mehâricü'l-hurûf gibi ilimlere hâkimiyetin yanı sıra yeterli düzeyde Arapça bilgisine sahip olmanın da gereklilik olarak belirtildiği görülmektedir. Bu durum, daha yüksek yeterliliğe sahip öğrencilerin tercih edilerek, eğitimin daha kısa bir süre içerisinde tamamlanması açısından daha faydalı olabileceği şeklinde ifade edilebilir.

Halis Emek Hoca'nın zamanın zorlu şartlarında kısıtlı bir sürede uygulamaya koyduğu aşere eğitiminin, kıraat konusunda uzman kabul edilen birçok kurrânın yetişmesine vesile olmasının önemi büyüktür. Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülen Aşere Eğitim Programı'nın müfredatı, alanında uzman akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından titizlikle oluşturulmuş ve zamana uygun olarak hazırlanmış bir eğitim içeriğini yansıtmaktadır. Ayrıca, bu programın alanlarında uzmanlaşmış birden fazla hocanın rehberliğinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Her

hocanın kendi alanında sahip olduğu uzmanlık ve bilgi birikimi, öğrencilere kapsamlı ve derinlemesine bir eğitim imkânı sağlamaktadır.

Çalışma sonucunda günümüzde yürütülen aşere programlarının pedagojik açıdan daha verimli bir düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Eğitim süreci daha etkili bir şekilde tasarlanmış ve öğrenci ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilmiştir. Bununla birlikte, Halis Emek Hoca'nın uyguladığı yöntemin, özellikle zaman problemi duyulan hallerde tekrar değerlendirilebilir ve yerel düzeyde uygulanabilir olduğu görülmektedir.

Muhammed Halis Emek Hoca ve çağdaşlarının kendi dönemlerindeki zorlu koşullara rağmen kıraat eğitimine büyük bir özveri ve kararlılıkla yaklaşımları, bu ilmin yeniden inşası adına önemli bir katkı sağlamıştır.

EK-3

Yaşar Akaslan Hoca'nın "Kıraat İliminde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği" isimli makalesinde yer verdiği merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın icâzetnamesinin son sayfasıdır. Daha önce bahsedilen gerekçeler ile bu belgenin aynı dönemde icâzet alan Halis Emek Hoca'nın icâzetnamesinin son sayfası ile birebir örtüştüğü kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ağırbaş, Abdülhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı., 2022.
- Akaslan, Yaşar. "Bir İlm-i Kırâat İcâzetnâmesi: Mehmet Rüştü Âşıkcutlu'nun Öğrencisi Safvan Çakıroğlu'na Verdiği İcâzetnâme". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* IX/1 (2023), 439-461.
- Akaslan, Yaşar. "Kıraat İliminde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği". Samsun, 2018.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (ts.), 1081-1107.
- Altıkulaç, Tayyar. *Zorlukları Aşarken*. İstanbul, 2016.

- Âşıkutlu, Emin. "Âşıkutlu, Mehmet Rüştü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aşıkutlu, Emin. "Mehmet Rüştü Aşıkutlu: Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği". *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, 127-145.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demirci, Naci. "Gürses, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/493-494. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kıraat-ı Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Günaydın, Mehmet. "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği". *Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu (Yecder)*, 78-100.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dıbâ'. 1-2 Cilt. Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *Müncidü'l-Mukriin ve Müşidü't-Tâlibîn*. Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, 1999.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 511-530.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri: - Mufassal Tecvid -*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26. baskı., 2013.
- Koçak, Zeki. *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*. Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015.
- Koçak, Zeki. *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Koçak, Zeki. *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*. ed. Muhammet Koçak. Erzurum: Zafer Medya Grup, 2023.
- Komisyon. "Aşere Eğitim Programı". Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021. 1-14.
[https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/A%C5%9Fere%20E%C4%9Fitim%20Program%C4%B1%20-%202021%20\(YEN%C4%B0\).pdf](https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/A%C5%9Fere%20E%C4%9Fitim%20Program%C4%B1%20-%202021%20(YEN%C4%B0).pdf)
- Komisyon. "Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı". Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014. 1-29.
[https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/K%C4%B1raat%20\(A%C5%9Fere-Takrib\)%20Program%C4%B1%20-%202014.pdf](https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/K%C4%B1raat%20(A%C5%9Fere-Takrib)%20Program%C4%B1%20-%202014.pdf)

- Süyûtî, Celâleddîn ‘Abdurrahmân b. Ebû Bekir. *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1974.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Birol. *Alvarlı Muhammed Lutfî Hayatı ve Hulâsatu’l-Hakâyik Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar*. Erzurum: Ertual Akademi, 2016.
- “Kurra Hafız Safvan Cakıroglu - EHAD TV”. Erişim 06 Ağustos 2023. <https://www.dailymotion.com/video/x11uo59>.

Baberti Dergisi / Journal of Babarti
e-ISSN: 3023-4107
Sayı: 18 / 2023 - Aralık

Fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm
'Abdussabûr ŞÂHİN
Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, 288 Sayfa

Yusuf AKYÜZ

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.
Erzurum / Türkiye
*Post Ph.D. Research Assistant, Atatürk University, Faculty of Divinity,
Department of Basic Islamic Studies, Programme in Arabic Language and it's
Rhetoric.*
Erzurum / Türkiye
yusuf.akyuz@atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8212-1997

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review
Geliş Tarihi / Date Received: 22 Eylül / 22 September 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Aralık / 25 December 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yusuf Akyüz, "Fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm, 'Abdussabûr Şâhin,
Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993", *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 96-106.

Öz

Fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm adlı 'Abdussabûr Şâhin'in kaleme aldığı bu çalışma, genelde tüm diller özelde ise Arapça açısından dilbilimin en önemli konularını ele almaktadır. Yazar, çalışmasında detaylara girmeden dilbilim konularıyla ilgili temel fikirlere değinmektedir. Bu eser dilbilim çalışmalarına kaynaklık edebileceği gibi Arap dünyasında önemli bir şahsiyet olan 'Abdussabûr Şâhin'in ülkemizde tanınmasına ve eserlerinin araştırılmasına sebep olacağından da önem arz etmektedir. Eser, bir giriş ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu makalede Müessesetu'r-Risâle tarafından 1993 yılında 6. baskısı yayınlanan Abdussabûr Şâhin'in fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm isimli eseri esas alınarak eserin içerik ve yöntem bakımından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.¹

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Dilbilim, Kur'an, Ses bilim, Dilsel Çatışma.

Abstract

This study, written by 'Abd al-Şabûr Shâhin named fî 'İlm al-Lughati'l-'Âm, deals with the most important issues of linguistics in terms of all languages in general and Arabic in particular. The author touches on the basic ideas about linguistic issues without going into details in his work. This work is important because it can be a source for linguistics studies, as it will cause the recognition of 'Abdussabur Şahin, an important figure in the Arab world, in our country and the research of his works. The work consists of an introduction and nine chapters. In this article, it is aimed to evaluate the work in terms of content and method, based on Abdussabûr Şahin's book fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm, the 6th edition of which was published by Müessesetu'r-Risâle in 1993.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Linguistics, Quran, Phonology, Linguistic Conflict.

18 Mart 1929'da Kâhire'de İmam Şafii mahallesinde doğan 'Abdussabûr Şahin 2010 yılında Kahire'de vefat etmiştir. el-Ezher-i Şerif ve oradan da Darü'l-Ulum Fakültesi'ne geçerek 1956'da mezun olmuştur. 1960'da yüksek lisansını, 1965'de ise Kur'ân-ı Kerim'de şâz kıraatler üzerine doktorasını tamamlamıştır. 1970'de profesör olan yazar, Darü'l-'Ulûm'da öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Fransızcası oldukça iyi olan yazar, Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere birçok eseri Fransızcaya tercüme etmiştir. Uzun süre Mısır'ın en büyük camilerinden biri olan Amr b. As camisinde hatiplik yapmıştır.

Telif ve tercümelerden oluşan 65 kitabı bulunmaktadır. 10 ciltlik Mufassal li-Âyâti'l-Kur'ân isimli eseri ve Nisâun Verâe'l-Ahdâs isimli 10 kitaptan oluşan koleksiyonu dikkat çeken çalışmalarındandır. Yazarın İslam dünyasında eleştirilere yol açan bir diğer önemli eseri de Ebi Âdem dir. Fî 'İlmi'l-Luğati'l-'Âmm adlı eseri ise dilbilim hakkındaki önemli

¹ Abdussabûr Şâhin, *Fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993).

eserlerindedir ve çalışma konumuzu oluşturmaktadır. Bu çalışma, genelde tüm diller özelde ise Arap dilinde dilbilimin temel konularını ele almaktadır. Eser bir giriş ve dokuz bölümden oluşmaktadır.

Yazar, giriş bölümüne 'İlmu'l-Luga (linguistique) ve Fıkhu'l-Luga (philologie) kavramlarını açıklamakla başlamıştır. Klasik Arap dilbiliminde bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığını, modern dönemde ise Arap dilbilimcilerinin batı dilbiliminden etkilenerek 'İlmu'l-Luğa'yı geniş anlamda, Fıkhu'l-Luga'yı ise nispeten daha dar anlamda kullandıklarını belirtmiştir. Klasik dönem Arap dilcilerinin Arap dilbilimi hakkındaki yaklaşımlarını Kurân'ın nüzûlüyle başlatan ve genellikle Kurân'ı anlama esaslı olduğunu ifade eden yazar, modern dönem dilcilerin görüşlerini, farklı yaklaşımlarını, alana getirdikleri yeni terimleri ele alarak konu hakkında özgün fikirlerini yalın bir dille sergilemiştir. Genellikle Kurân'a hizmet etmek düşüncesinin ön planda olduğu ilk dönemde (sahabe ve tabiin dönemi) Kurân lafzının anlaşılması için elzem olan gramer (sentaks) ilminin temellerinin atıldığını ifade eden yazar, aynı paralelde kelimelerin morfolojik yapısının yine gramerle beraber işlenmiş olduğunu ifade etmiştir. Ses bilim ve belagat ilminin de gelişim gösterdiği bu dönem, dilbilim için en fazla emek verilen ve temel konuların oluşturulduğu zaman dilimi olarak belirtmiştir.

Arap dilbilimini Hz. Ali veya başka bir sahâbenin teşvikiyle tâbiünden Ebü'l Esved ed-Düelî ile başlatan yazar, dilde gramer ile başlayan bu çalışmaların Abdurrahmân b. Hürmüz el-A' rec el-Medenî (ö. 117/735), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Nasr b. Âsım b. Amr el-Leysî (ö. 89/708 [?]) gibi önemli dilcileri ortaya çıkardığını ve bu alanın sürekli bir gelişim içinde olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde Arap olmayan milletlerle olan irtibatın yoğunluğu nedeniyle dilde olumsuz etkilerin oluşmasına rağmen öz, halis Arapçanın korunması ve günümüze ulaşan kurallarının temellerinin atılması açısından çok önemli olduğundan bahsetmektedir. Nitekim tüm Arap dünyasının kabulüyle Arap dilbiliminin en önemli temsilcileri olan Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve onun talebesi Sîbeveyh (ö. 180/796) bu dönemde ortaya çıkan isimlerdendir. İkinci basamak denilebilecek olan dördüncü asrın ortalarında İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi çok yönlü fıkhu'l-lüğa, ilmu'l-esvât gibi alanlarda yapılan çalışmalarıyla ön plana çıkan dilcilerle ilmu'l-luğa'nın zirve yaptığı söylenebilir.

Yazara göre üçüncü basamakta sözlükbilim çalışmalarının geliştiği gözlenmektedir. Nitekim genel kabule göre el-Halîl b. Ahmed'in kitâbü'l-ayn adlı eseriyle başlayan sözlük çalışmaları 711 de vefat eden İbn Manzûr'un Lisânü'l-Arabisimli devasa eseriyle zirveyi görmüştür. Bu çalışmalara paralel olarak gelişen sözlük çalışmaları, sürekli bir gelişim göstererek farklı

metotlarla çeşitli eserlerin ortaya çıkmasına yol açmış ve günümüzde etkinliğini koruyarak ilgi görmeyi sürdürmüştür. Ayrıca sözlük çalışmalarının artması dilbilimde şerh, talik ve takrir çalışmalarını hızlandırmış ve beraberinde Yunan ve Fars kültürünün etkilerini de taşımıştır. Bu dönemden günümüze kadar Avrupa'da da gelişen dilbilim çalışmaları hızla artmış ve tüm dünyada alana katkı sağlayan dilerler birbirlerinden etkilenecek yeni terimler geliştirmişlerdir.

Dilbilim çalışmalarının artmasında etkin olan oryantalistlerin sömürgeci anlayışla karıştırılmaması gerektiği kanaati yazarın ön plana çıkmaktadır. Nitekim oryantalistlerin çalışmaları klasik dönem kaynaklardan istifadeyle beraber çok zengin içerikler olarak kabul görmektedir. Klasik döneme saygı ile yaklaşan ve modern dilbilim kuramlarını yaygın bir şekilde kullanan belki de bu alanda çığır açan Arap dilbilimci İbrahim Enis, çalışmalarıyla örnek bir şahsiyet kabul edilmektedir. Özellikle öğrencilerinin ve sonraki dilerlerin aynı metotla ilerlemesi takdir edilmesi gereken bir olaydır.

Modern dilbilimin Avrupa'da doğuşunu elbette Ferdinand de Saussure (1857-1912) ile ilişkilendirmek gerekir ki o, Avrupa'daki modern dilbilimi üç merhalede ele almaktadır. Birinci merhalesini mantık temelleri çerçevesinde ele alınan gramer ilmiyle, ikinci merhalesini kendisinden daha önce İskenderiye'de var olan filolojinin ve fıkhı'l-luğa'nın temeli sayılabilecek boyutuyla dilci Friedrich August Wolf (1759 – 1824) öncülüğünde ilerlediğini ifade etmektedir. Bu dönemde filolojinin konusu sadece dil değil, metin tahlili ve neşri, talik, edebi tarih, ahlak gibi çok boyutlu olduğu görülmektedir. Üçüncü merhalesini ise asıl anlamını bulan karşılaştırmalı filoloji/gramer ile ifade etmektedir. Sanskritçeyi çeşitli dillerle karşılaştırarak inceleyen, System de la Conjugaison du Sanscrit isimli eseri okutan Franz Bopp (ö.1867, Berlin) bu dönemin öncü isimlerindedir. Yazar, batıda dilbilim çalışmalarının sürekli geliştiğini ve Ferdinand de Saussure döneminde sistematize edildiğini ve öğrencileri tarafından daha da geliştirilerek ilmi'l-luğa'da önemli bir merhaleye ulaşıldığını beyan etmektedir. De Saussure, elli beş yıllık ömrüne rağmen genel dilbilim dersleri başlığı altında karşılaştırmalı dil çalışmalarıyla döneme damga vuran önemli bir isimdir. Mario Andrew Pei (ö. 1978) tarafından yayımlanan de Saussure'un bu çalışması üzerine oldukça durulmuş ve eser, dilbilim çalışmalarına temel bir kaynak haline gelmiştir. Ayrıca yazar, çalışmanın bu bölümünde batıda gelişen dilbilimin alt başlıklarını (özellikle tarihsel, senkronik ve coğrafi dil bilimlerini) oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır.

Birinci bölümde yazar, dilin tanımı üzerine çok durmuştur. Dilin insana özgü olmadığını, Hz. Süleyman kıssasında geçen karınca ve hüdhüd

kuşunun konuşmalarını örnek vererek ele almıştır. Ayrıca bu bölümde dilin akılla olan ilişkisine de vurgu yapmıştır. İlmü'l-luğa ve ilmü'l-kelamın aynı anlamda kullanıldığını ve zamanla ilmü'l-kelamın farklı bir anlama dönüştüğünü ifade etmiştir. Lügat, lisan ve kelam kavramlarını ıstılahi anlamlarıyla ve modern dönem dilcilerin farklı yaklaşımıyla detaylı olarak işlemiştir. Bu konuda De-Saussure gibi modern dilcilerin görüşüne yer vermiş ve bazen eleştirel yaklaşımlar yöneltmiştir. Ayrıca dilde yazının konumu hakkında tespitler de sunmuştur.

İkinci bölümde yazar, dilin doğuşu/kökünü meselesini farklı dilcilerin görüşünü açıklayarak üç temel başlık etrafında incelemiştir. Birinci görüşe göre dilin kökeni vahiy iken; ikinci görüşe göre dili ilk kullananlar arasındaki ortak kullanımla gelişmiştir. Üçüncü görüş ise dil, insan ve eşya eylemlerinden kaynaklanan seslerle alakalı doğal gelişim göstererek ortaya çıkmıştır. Yazar, bu üç görüşün dışında dilin toplum fertleri içinde kültürel bir kazanım olduğunu ifade ederek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Yazar, çocukta dil gelişiminin çeşitli merhalelerini ele almıştır. Bu bölümde ise yazar, dil ve düşünce üzerine görüşlerini açıklamıştır. İnsan için düşüncenin dil gelişiminde de etkisinin varlığını ispat etmeye çalışmıştır.

Dil bilim alanlarını yüzeysel bir şekilde inceledikten sonra yazar, üçüncü bölümde modern dil araştırmalarının en önemli çalışma alanının ses bilim olduğunu ifade etmektedir. Zira ses aşaması, dilin başta şiir ve nesir olmak üzere her türlü terkip, sözcük, kip hatta edebiyatının dayandığı temeldir. Dolayısıyla dil araştırmacısının ses bilime yönelmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bölümde ses bilimin iki konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Birincisi harflerin seslendirilmesiyle ilgili konuları seslerin dış dünyadaki titreşimlerini ve doğal sesleri inceleyen fonetik kısmı; ikinci kısmı ise seslerin kelime ve cümle içindeki konumlarına göre seslendirilmesiyle ilgilenen fonoloji kısmıdır. Ayrıca yazar Arapça hece yapısından bahsetmektedir. Arapça kelime yapısının sert ünsüzle başlayıp hareke alarak devam etmesi gerektiğini ancak İngilizcedeiki ünsüzle başlanabileceğinden bahsederek diller arasında bu bakımdan farklılıklar bulunabileceğine değinmektedir. Fonolojinin ele aldığı bir diğer konu da vurgu ve tonlamadır. Vurgu diller arasında farklılık gösterdiği gibi lehçeler arasında da farklılık gösterebilir. İngilizcede vurgu birinci heceye Fransızca'da ise ikinci heceye yapılmaktadır. Örneğin medrese kelimesine Kahire'de ikinci heceye vurgu yapılırken Beni Suveyf'de birinci heceye yapılmaktadır.

Yazara göre dil bilim, ses bilimden sonra kelimenin yapısı, ekleri, türemesi ve dilden dile farklılık gösteren kelimenin yapısına hükmeden kuralları inceleyen sarf ilmiyle de ilgilenmiştir. Yazar, çeşitli dillerde kelime

türeyişinin genel olarak iki şekilde gözlendiğini, birincisi, örneğin Fransızca'da gözüken ekleme yöntemiyle; ikincisi, örneğin Arapçada gözüken iç değişim yöntemiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bununla beraber Arapçada ekleme yöntemiyle kelime türetildiğinden de bahsetmiştir. Kelime anlamlarının sadece türeme yoluyla gelişmediğini, dilin tarihsel gelişimi ve toplumsal faktörlerle de anlam değişimi, genişlemesi vs olabileceğine de dikkat çekmiştir. Yazar bu bölümde fonolojinin her konusuna değinmeye çalışmıştır.

Dördüncü bölümde yazar fonem teorisine girmeden önce ses ve ses birim kavramlarının anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiş ve fonolojiyle ilgili pek çok araştırma yapıldığını belirtmiştir. Yazara göre bu araştırmalar, fonoloji kavramının sınırlarını belirlerken kavramın içeriğini doldurmada bazı problemlerle karşılaşmıştır. Yazar, ses birimin ses organları, nutuk, işitme, işlevsel, psikolojik ve bunlardan oluşan bir karışım temelli olduğu hususundaki ihtilafların, birtakım dilbilimcilerin bu kavramı inkâr etmelerine sebep olduğundan bahsetmektedir. Çözüm noktasında bu kavramın ilk olarak Fransız dilbilgisinde ele alındığından dolayı Fransızca aslından incelemek gerektiğini ifade etmektedir. Ferdinand de Saussure konuşma esnasında sesin çıktığı azalar ve işitme olmak üzere fonolojinin iki aşamasına değinmektedir. Ona göre fonem, söylenen ve işitilen birimlerin söylemeyle ilgili hareketler ve işitmekle ilgili etkilerinin tümü şeklindedir. Ayrıca söylem ve işitimin birbirlerini gerektiren iki kavram olduğuna dikkat çeker. Bu bölümde G. Bondouin, Daniel Jones ve Freeman Twaddell gibi filozofların sesbilimle ilgili yaklaşımlarını ele almaktadır.

Beşinci bölümde yazar, dil coğrafyası başlığı altında dil atlasının bir medeniyet bilimi ve gerekliliği olduğundan dil ailesi ve dil topluluğu kavramlarından, dil coğrafyasıyla ilgili takip edilen klasik ve modern yöntemlerden, Fransız Dil Atlası ve Alman Dil Atlası'ndan ve bunların farklarından bahsetmektedir. Yazar, dil coğrafyası biliminin iletişim araçları, mesafelerin azalması ve kültürel ve ticari alışverişlerin çoğalması gibi sebeplerle ancak son yıllarda ilgilenilen bir alan olduğuna değinmektedir. Bu sebeplerden dolayı artık araştırmacıların, yaygın dilleri, bu dillerin haritadaki yerlerini, kimlerin o dilleri konuştuklarını, konuşanların sayılarını ve siyasi, iktisadi ve kültürel yönden bu dillerin katma değerini öğrenmek zorunda olduklarından bahsetmektedir. Esere göre, dil coğrafyasıyla ilgilenmek her geçen gün daha fazla önem arz etmektedir. Bu nedenle Arap lehcelerini incelemekten ziyade, dilsel araştırma ve gelişmeleri sürekli takip etmemiz gerekmektedir. Nitekim İslam mesajını taşıması Afrika'nın da ortak dili

olması hasebiyle Arapçanın medeniyet mesajı, Arap devletlerinin de sınırlarını aşmaktadır.

Yazar, Fransa, İtalya, Hollanda, Romanya ve Cezâir gibi çeşitli dil atlaslarının yapıldığından bahsederek en önemli Arap lehçe atlasının da Gotthelf Bergsträsser'e ait olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda Fransız ve Alman dil atlaslarının dil atlası yapma fikri ve dil atlasını oluşturma yöntemi bakımından ortak ve farklı yönleri sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca dilcilerin siyasi ve kişisel etkilerden kurtulup objektif araştırmalar yapması gerektiğine vurgulamaktadır. Yazar, siyasi sınırların dilsel sınırları belirleyemediğini, zira Arapçanın konuşulduğu yaklaşık 20 ülkenin siyasi bağımsız sınırlarının bulunduğunu, bu durumun diğer diller için de aynı olduğunu ve dil atlasının dilin konuşulduğu bölgeleri birleştirdiğini ifade etmektedir.

Altıncı bölümde yazar, dilin bir toplumun fertleri arasında ortak iletişim aracı olduğunu ifade etmekle beraber, o dilin farklı lehçelerini konuşanlar arasında -hatta o dili konuşan iki kişi arasında bile- kullanım, cümle yapısı ve ses özellikleri gibi değişik yönlerden farklılıkların bulunduğunu belirtmektedir. Yazara göre dilin insan türünün ortak bir özelliği olması, konuşanların sosyal ve bireysel seviyelerinin, zaman, mekân ve dillerinin farklı olmasına karşın, ses bakımından aynı dilsel düzene tabidirler. Örneğin "m" harfi her dilde benzer özelliklere sahip bir şekilde telaffuz edilmektedir. Cümle kuruluşu bakımından olan farklılıklar ise dilleri birbirinden ayıran en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dillerin bu ortak ve ayrılan özelliklerinden dolayı dilciler dili, iki düzeyde ele almışlardır, birinci düzey, insanın yaşadığı psikolojik ve fiziksel istidatlarıyla ilişkili genel kurallar çerçevesinde soyutlamacı genel dil anlayışı; ikincisi ise farklı diller arasında görülen gerçekçi bir yaklaşım ile ortak bir dilin toplumun tüm fertlerine kendini kabul ettirmiş örnek bir dil formudur. Lehçe sınırlarının belirlenmesi de bir diğer önemli husustur. Lehçelerin birbirinden etkilenmesi sonucu bu sınırlar da girift hale gelebilmektedir. Bununla beraber lehçe farklılıklarında önemli olan her bir lehçe konuşmacısının kendi dilinin en doğru dil olduğunu kendi lehcesinin en uygun lehçe olduğunu ve diğer lehçelerin doğrudan saptığını hissediyor olmasıdır.

Yazar, toplumsal izolasyon sebebiyle ortaya çıkan özel dillerin olduğunu ve bu dillerin belli meslekler, hususi topluluklar ve belli taraftar kitlesi bulunan gruplar tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Her mesleğin kendine mahsus dilsel özellikleri bulunmaktadır. Halk dili ile meslek dilleri arasında kullanım ve anlam bakımından bazı farklar vardır. Özet olarak özel diller sosyal izolasyon sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta doğal bir dil

özelliği taşıırken zamanla kendi içinden beslenip kendine mahsus dil içi ortak özellikler oluşturmaktadır.

Dilbilimcilerin dillerin benzer bazı yönlerini tespit ederek onları sınıflandırdıklarından bahsetmektedir. Bu bağlamda Max Müller'in görüşü öne çıkmaktadır. Ona göre diller üç temel kategoride incelenmektedir. Hint Avrupa dilleri, Hami Sami ve Turani dillerdir. Yazar aynı gruptaki dillerin değişmez bazı özelliklerine de değinmektedir. Aynı dil içinde lehçelerle ayrılan dilleri dil akrabalığı çerçevesinde değerlendirmektedir.

Yedinci bölüm, dilsel çatışma, bu çatışmanın silahlı kuşatma ve diller arası komşuluk sebeplerine, sonuçları ve aşamalarına ayrılmaktadır. Dil toplumdan soyutlanmış bir olgu olmadığından tüm olumlu ve olumsuz toplumsal gelişmeler dile de aksetmektedir. Zira dil toplum hayatının tafsilatlı sicil defteri gibidir. Dil kendi toplumundan etkilendiği gibi faklı dil topluluklarıyla da etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Toplumların maruz kaldığı sevgi ve çatışma, barış ve savaş gibi her türlü çatışmalar dili etkilemektedir. Bu ise dillerin birbirlerinden alma-verme ve birbirlerini yok etme ve güçlendirme gibi durumlarla oluşmaktadır. Bu bölümde yazar dilsel çatışmanın tarihi seyrine, aşamalarına, en önemli faktörün medeniyet olduğuna ve bir dilin diğer dile galip gelmesinin bazen asırlar sürebileceğine değinmektedir.

Yazara göre bu çatışmanın bir boyutu şiddete dayalı iki toplum veya iki dil arasındaki savaşların tesiriyle diğer boyutu ise iki toplum veya iki dil arasındaki komşuluk ilişkisine dayalı olan sakin ilişkiyle şekillenmektedir. Toplumların tarih boyunca silahlı çatışmaları olmuş ve galip gelen toplum yenilen toplumun topraklarını istila etmesiyle diller arası çatışma da meydana gelmektedir. Diller arasındaki bu çatışmada ya dillerden birisi diğerine galip gelmesi ve toplumun ortak bir dili olması ya da her iki dilin de zayıflaması ve iki dilin de toplumun her iki cenahında kullanılması şeklinde sonuçlanmaktadır. Bu dillerin dil ailesi farklı ise birbirlerine galip gelmeleri güçleşmektedir. Toplumlardan birisi keyfiyet olarak daha medeni ise diğer toplumun sayısal çoğunluğu bir kıymet ifade etmez ve her halükarda onu ezip geçmektedir. Eğer kuşatılan ülke medeniyet bakımından daha ileri ise kuşatan ülkenin diline galip gelmektedir. Eğer her iki toplumun medeniyet seviyesi yüksekse o zaman çatışma kendini ekonomik ve siyasi alana yönlendirmektedir. Bir dilin başka bir dili etkilemesi veya onun yerine geçmesi asırlar sürebilmektedir.

Yazar, Arap dilinin İslam'ın yayılması aşamasında Kur'an'ın dili olması hasebiyle yeni bir medeniyetin davetçisi olduğundan, yayıldığı her yerde kendini kabul ettirmesinden, o bölgenin dilinin yerini almasından ve

Arapçanın bu yayılma tarihinden de bahsetmektedir. Yazara göre Türkçenin Arapça ve Türkçenin karışımı olması ve medeniyet yönünün Grekçe'den zayıf olmasından dolayı Türklerin feth ettiği balkanlarda kendi dillerini hakim kılamadıklarını ifade etmektedir. Ayrıca çatışma, barışçıl ve silahlı çatışma olmadan komşuluk aracılığıyla gerçekleşmektedir. Diller birbirinin içine hissettirmeden sızmaktadır. Medeniyet seviyesi yüksek olan dil genelde diğer dili kuşatmaktadır. Bu tür çatışma şu şekillerde gerçekleşmektedir: Toplumlardan birisi gelişme gösterince komşu topluma göçlerin başlamasıyla diller arası çatışma başlamaktadır. Siyasi olarak güçlü olan toplum diğer toplumu etkisi altına alıp ve onun dilini etkisiz kılmaktadır. Örneğin Fransızca ve İngilizce gibi bazı diller çevresindeki dilleri bu şekilde etkisi altına almaktadır.

Sekizinci bölümde yazar, Arap kültürünün Hz. İsa'dan ve Yunan kültüründen daha eskiye dayandığından, ortak bir Arapçanın oluşum sürecinden, kabileler arası savaşıardan, her kabilenin kendine mahsus lehçelerinin varlığından ve kabenin dolayısıyla mekkenin kutsal bir merkez olmasından bahsetmektedir. Arap kabileleri arasındaki ticari ve edebi ilişkiler sayesinde özellikle şairlerin hakemler önünde şiirlerini okuyarak yarışmaları neticesinde ortak bir Arapçanın meydana geldiğine değinmektedir. Kutsal özelliğinden dolayı Kabe'nin etrafında yerleşik olan Kureyş kabilesinin edebi ve manevi bir otoritesi olduğunu ifade etmektedir. Yazar, Kureyş Arapçasının adeta fasih Arapça formlarından en güzelleri seçilerek oluştuğunu ve dolayısıyla en fasih Arapça, olduğunu belirtmektedir. Arap dilinde sarf ve nahiv ilimleri, dil alimlerinin Kureyş kabilesi ve komşu kabilelere yönelmesiyle oluştuğunu ve dille ilgili doğru ve yanlışları bu kabilelerden aldıklarıyla belirlediklerini söylemektedir. Zira dilde doğruluk ve yanlışlık toplumun kabulleriyle belirlenmektedir. Arap toplumunun sosyal yaşamı yüksek medeniyete sahip maddi ve edebi her türlü imkânı olan Kureyş, Huzeyl, Evs ve Hazreç gibi kabilelerden oluşan bir kesim ve medeniyetten uzak göçebe hayatı yaşayan Temim, Kays ve Esed gibi kabilelerin öncülük ettiği diğer bir kesim olmak üzere iki tabakadan oluşmaktadır.

Bu bölümde yazar, ayrıca lehce ile ortak dil arasındaki bazı ses, kelime ve cümle yapılarında farklılıklar olabileceğine, lehce ve ortak dilin tarihsel sürecine, benzer ve farklı yönlerine değinmekte ve maddeler halinde ele almaktadır. Yazara göre Arap dil tarihi sadece lehcelerden ibaret olup her kabilenin kendi lehcesine sıkı sıkıya bağlanıp iftihar ettiği kabilesel parçalanma dönemi ve Kureyş'in tüm Arap Yarımadasına hükmettiği dil birliği dönemi olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır.

Dokuzuncu bölüm Kur'an ve Arapça'yla ilgilidir. Bu bölümde Kur'an'ın içeriği ve ifade gücü, güncel Arapça krizi ve fasih Arapça düşmanları ele alınmaktadır. Yazar, Arapçanın Kur'an'ın dili olmasının onun tüm özelliklerinin fevkinde olduğuna değinmektedir. Kur'an'ın içeriğinden, konularından, konuları ele alış biçiminden, kâinatın yaratılışındaki ilahi mucizelerden, Kur'an'ın nüzûlünden ve bir anda yekün olarak nâzil olmadığından bahsetmektedir. Kur'an'ın Arapça'yla sıkı ve güçlü irtibatını belirten yazar, Arap dilinin kemal seviyesinin Kur'ân'da gözüktüğünü vurgulamaktadır. Tevrat ve İncil ise İbranice ve Aramice dilinde nâzil olduğundan yazara göre o diller Arapçaya göre mahalli lehce statüsündedir.

Bu bölümde, Kur'an nazil olmadan önce Arap yarımadasının her tarafında güçlü kökene sahip dillerin varlığından ve Arapların kabileler halinde birkaç ticari faaliyet gösteren, şiirler inşad eden ve kıssalar ve tarihi olayları nakleden bir topluluk olduğundan bahsedilmektedir. Arapların ve dolayısıyla Arapçanın geçirmiş olduğu tarihi süreç ve Kur'an'ın Arapça indirilmesinin arka planı açıklanmaktadır. Medeniyetten uzak bu topluluğun Kur'an sayesinde nasıl muazzam bir medeniyete dönüştüğü ve Kur'an'ın Arapçayı yok olmaktan nasıl kurtardığı izah edilmektedir. Arapçanın hayatına sebep olan Kur'an'la Arapçanın arasının açılmasının, Arapçanın yok olmasına sebep olacağı vurgulanmaktadır. Yazara göre marksist düşüncenin bir tezahürü olarak sömürgeciler bu durumu sezdikleri için Arapça ile İslam'ın arasına ket vurmak istemektedirler. Bunu da doğrudan Kur'an'a ve İslam'a hücum ile değil ammiceyi yaygınlaştırarak dil vasıtasıyla yapmaktadırlar. Yazar ammicenin yaygınlaşması için verilen çabalara ve başvuru yollara ilerideki sayfalarda değinmektedir.

Bölümün ikinci önemli başlığı altında günümüzde Arapçanın karşılaştığı durgunluktan, medeni hayat alanlarından çekilmesinden doğan bir krizden bahsedilmektedir. Arap ülkelerinde tıp kimya matematik gibi müspet ilimlerin İngilizce ile öğretilmesini söyleyen yazar bu konunun üzerine gidilmesi gerektiğini ve bir an önce eğitim dilinin Arapça olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Eser, başlangıçta dilbilimin genel konularıyla ilgilenirken ilerleyen bölümlerde Arap dilinin karşılaştığı güncel problemlere odaklandığı görülmektedir. Arap dilinin geleceğiyle ilgili kaygılarını dile getiren yazar, bu bağlamda yaşanan problemlerle ilgili çözüm önerileri de geliştirmektedir. Eser dilbilimin genel konuları hakkında yüzeysel bilgiler verdiği için araştırmacıların bu eserle yetinmemeleri gerekmektedir. Çalışma, alanında

ilklerden kabul edilmekte olup dilbilim konularını dillerin maruz kaldığı dilsel olaylarla açıklamaktadır. Arap dilinin bekasının ancak Kur'an ile mümkün olacağına inanan yazar, eserinde adeta fasih Arapçanın önemli bir savunucusuna dönüşmektedir. Yazarın eserinde anlaşılır bir üslup kullanarak konuları ele aldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Şâhin, Abdussabûr. *Fî 'İlmi'l-Lugati'l-'Âmm*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 6. Basım, 1993.

Baberti Dergisi Yayın İlkeleri

1. Baberti Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlamak suretiyle ilahiyat ve sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı hedefler.

2. Baberti Dergisi, yılda iki kez (iki sayı) yayımlanan hakemli bir dergidir.

3. Derginin yayın dili Türkçedir, ancak Türkçe özet ve kaynakça verilerek yabancı dildeki bilimsel makaleler de yayımlanabilir. Dergi tüm dillerde Baberti şeklinde yazılmalıdır.

4. Makalenin toplam 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde İngilizce ve Türkçe özeti metnin başına eklenmeli, İngilizce özet verilirken makalenin İngilizce tam başlığı da özeti üstünde belirtilmelidir. Ayrıca 5 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler hem İngilizce hem de Türkçe olarak ifade edilmelidir.

5. Dergiye makale müracaatında yabancı dildeki makalelerin mutlaka Türkçe isimleri ile giriş yapılmalıdır.

6. Makale isimleri bağlaçlar hariç ilk harfleri büyük gerisi küçük harfle yazılmalıdır.

7. Dergiye gönderilen yazıların yayınlanma hakkı, Baberti Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.

8. Dergide yer alan yazıların telif hakkı saklı olup, yazılar kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen iktibas edilemez. Yazarlar telif haklarını Baberti Dergisi'ne devrederler.

9. Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana

katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.

10. Yayımlanması istenen yazılar, sistem (dergiPark) üzerinden “Ekli Word Belgesi” şeklinde gönderilmelidir.

11. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.

12. Gönderilen yazılar resim, şekil, harita vb. ekleri de dâhil olmak üzere 8.000 kelimeyi aşmamalıdır.

13. Yayımlanması talebiyle Dergi’ye gönderilen yazıların şekil ve içerik yönünden ön incelemesi, Baberti Dergisi Yayın Kurulu tarafından yapılır. Bu inceleme sonucunda Kurul, yazıların hakemlenip hakemlenmeyeceği konusunda karar verir. Şekil ve içerik yönünden uygun görülmeyen yazılar, Kurul tarafından reddedilir. Hakemlenmesi yönünde karar verilen yazılar ise ilk aşamada iki hakem görüşüne arz edilir (Çeviriler, orijinal metinleriyle birlikte hakemlere gönderilir). Dergimizde “kör hakemlik” sistemi uygulanmaktadır. Hakemler yazarı, yazar da hakemleri görmez. Hakem değerlendirmesi sonucunda;

a. Her iki hakem de “yayımlanamaz” raporu verirse, makale yayımlanmaz.

b. İki hakemden biri “yayımlanır” raporu verirse veya Yayın Kurulu hakem raporlarını yeterli görmezse, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurur. Gelen rapora göre kararı Yayın Kurulu verir (Gerekli görüldüğü takdirde Baberti Dergisi Yayın Kurulu üçüncü hakeme başvurmaksızın nihai kararı verme hakkına sahiptir).

c. Hakemlerden bir veya ikisi “düzeltmelerden sonra yayınlanabilir” raporu verirse, makale gerekli düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilir ve düzeltmelerden sonra gelen haliyle makale, gerekirse, nihai değerlendirmeyi almak için tekrar ilgili hakemin/hakemlerin görüşüne sunulur.

d. Onaylanan makaleler Baberti Dergisi formatına uygun hale getirilmesi için yazara gönderilir.

e. Yayın Kurulu Dergi'nin görünüm ve üslup bütünlüğünü temin amacıyla yazılarda imla vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir.

f. Nihai versiyonlar son okumaya tabi tutulur ve yayına hazırlanır.

14. Yazarlar Dergiye gönderilen makalelerinin durumu hakkında en geç üç ay içerisinde bilgilendirilir.

15. Bir sayıda aynı yazara ait (telif/çeviri) en fazla 1 (bir) çalışma yayımlanabilir.

16. Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez. Yayımlanan çalışmanın dil, üslup ve muhteva yönünden bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazar(lar)ına ait olup Yayın Kurulu'nun sorumluluğunda değildir.

17. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baberti Dergisi Yayın Kurulu'na aittir.

Yazım İlkeleri

1. Dergimize ilke ve kuralları uygun olarak gönderilen yazılar, PC Microsoft Word (en az Office 2007 sürüm) programında yazılmalı veya bu programa uyarlanarak gönderilmelidir. Gönderilen yazılar bütün ekleriyle birlikte dergi formatında 8.000 kelimeyi geçmemelidir.

2. Dergimize gönderilen makaleler İSNAD2 atıf sistemi yazım kurallarına göre düzenlenmelidir. www.isnadsistemi.org adresinde ilgili kılavuzlar mevcuttur. Ayrıca dergimizin ana sayfasında link verilmiştir. Çalışmalarda kullanılan referansların İSNAD2 atıf sistemine uygun, doğru ve aktif bir şekilde uyarlanabilmesi için ZOTERO uygulamasının kullanımı zorunludur.

3. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kapak resmi JPEG formatında eklenmelidir.

4. Sayfa düzeni: A4 boyutunda, kenar boşlukları soldan 4,5 cm, sağdan 4,5 cm, üstten 5 cm, alttan 5 cm şeklinde ayarlanmalıdır.

5. Yazı biçimi: Palatino Linotype (ana metin: 10, dipnot, öz ve abstract: 8 punto); satır aralığı: tam, değer: 14 nk; paragraf aralığı: önce: 0 nk; sonra: 3 nk; Arapça metinlerde aynı ölçülerle Traditional Arabic yazı tipi kullanılmalıdır. Paragraf başlıklarındaki ilk satır girintisi 1 (bir) cm olmalıdır. Öz ve Abstract bölümünde paragraf başlarındaki ilk satır girintisi 0 (sıfır) olmalı ve tek paragraftan oluşmalıdır. Kaynakça paragraf girinti ayarı özel-asılı biçiminde ve girintisi 1 cm olmalıdır.

6. Varsa yazıdaki tablo, grafik, resim vb. nesnelerin sayfa düzeni genişliği olan 12 cm ebadını aşmamalıdır.

7. Kaynakça yazarın soyadına göre İSNAD2'ye uygun alfabetik olarak düzenlenmelidir.

8. Metinde kesinlikle yazar bilgileri yer almamalıdır.

9. Dipnotlar ve Kaynakça kesinlikle ZOTERO kullanılarak hazırlanmalıdır.

10. Tüm dini terimler ve müellif isimleri mutlaka TDV İslam Ansiklopedisindeki (DİA) yazıma uygun olmalı ve tüm metin boyunca tutarlı şekilde yazılmalıdır. Türkçede yaygın diğer kelimeler için ise TDK esas alınmalıdır. Özellikle kelimelerdeki şapka ve kelime sonlarındaki harflerin yazımı konusunda mutlaka TDK esas alınmalıdır. Dükkân, nikâh, siyasi, içtimai, hukuki, merkezî, itimat, isnat, itikat vs.

11. İngilizce başlık, özet ve keywordda yer alan özel isimler, kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. edisyonu dikkate alınmalıdır. Bk.

<https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3>

12. Dergimize gönderilecek yazıların, aşağıdaki bilgileri muhtevi ek bir WORD belgesinin yazı ile birlikte sisteme yüklenmesi gerekmektedir:

Ø Makalenin başlığı (Türkçe ve İngilizce)

Ø Lisansüstü tezlerden üretilmişse, tezin künye bilgisi, tebliğ metnine dayanıyorsa bilimsel toplantının künye bilgisi

Ø Yazarın Adı, SOYADI (Örn. Ahmet ÖZKAN)

Ø Kurum bilgisi (Yazar akademisyense ana bilim dalı dahil üniversitesi, öğrenci ise enstitüsü ve ana bilim dalı mutlaka yazılmalı)

Ø Telefon numaraları (iş ve cep telefonu)

Ø Yazışma adresi (lütfen posta kodunu belirtiniz)

Ø E-posta adresi

Ø ORCID Kimlik numarası